

JÉ LEN KOR

11

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

1965

ANDREJ JAKOVLEV: Sikeres nap

Számunk szerzői:

ANGYAL ENDRE
ANTAL GÁBOR
BÁN ERVIN
BERTHA BULCSU
CSIZMADIA ANDOR
CSORBA GYÓZÓ
CSUKÁS ISTVÁN
DALOS GYÖRGY
HÁRS ÉVA
KALÁSZ MÁRTON
KÁTAY ANTAL
KEMENES INEZ
KERÉNYI GRÁCIA
KISS DÉNES
LEMLE GÉZA
LOVÁSZ PÁL
MARGÓCSY JÓZSEF
MEZEI OTTÓ
NAGY-TÓTH LAJOS
D. NÁDOR TAMÁS
ORDAS IVÁN
RADÓ GYÖRGY
RAFFAI SAROLTA
SIMON EMIL
SINKA ERZSÉBET
SOBOR ANTAL
SZILÁGYI VILMOS
TAMKÓ SIRATÓ KÁROLY
TAXNER ERNŐ
TÓTH ISTVÁN
TÜSKÉS TIBOR
VÁRKONYI NAGY BÉLA
VÁRKONYI NÁNDOR

Képek:

GÁBOR JENŐ
JAKOVLEV, ANDREJ
JENEI SÁNDOR
MÁRTYN FERENC
SIMON BÉLA
SZ. SZABÓ GÁBOR
VILT TIBOR

JÉ LEN KOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI
FOLYÓIRAT

VIII. ÉVFOLYAM, 11. SZÁM
1965. NOVEMBER

A Baranya megyei Tanács lapja
Megjelenik havonta

Szerkeszti a Szerkesztő Bizottság

Főszerkesztő:
SZEDERKÉNYI ERVIN

TARTALOM

CSORBA GYÖZŐ versei: Ideje lenne, Ki- űzetés, Este, Villanások, Időtlen, Valahol képletes ...	979
LOVÁSZ PÁL versei: U 65723, Szülőföld	982
SIMON EMIL: Juss (elbeszélés)	983
SINKA ERZSÉBET: Holtak vonulása (vers)	991
DALOS GYÖRGY versei: Ötödik égtáj, Pillanat	992
KALÁSZ MÁRTON versei: Krétakör, Mi- niatúr, Súlyom	993
BERTHA BULCSU: A királynő rokona (el- beszélés)	995
TAMKÓ SIRATÓ KÁROLY: Fény a hegy- oldalon (vers)	1004
CSUKÁS ISTVÁN: Ha szerelem hajt osto- rával (vers)	1005
RAFFAI SAROLTA: Befelé fordult ujjak között (vers)	1006
KÁTAY ANTAL: Tavasz volt (vers)	1007
KERÉNYI GRÁCIA: Hazák között (vers)	1008
SOBOR ANTAL: A harmadik találkozás (elbeszélés)	1009
KEMENES INEZ versei: Szerelmes vers egy veteránhoz, Ha zöld lesz	1012
VÁRKONYI NAGY BÉLA: Eksztatikus intermezzo (vers)	1013
KURD NÉPKÖLTÉSZET (Bán Ervin fordí- tásai)	1015

H Ű S Z É V

ORDAS IVÁN: Gyánttól Misláig	1017
LEMLE GÉZA: Gólyafészek (II. rész)	1024

T A N U L M Á N Y

SZILÁGYI VILMOS: A jövő társadalmá- nak víziói	1028
---	------

M Ű V É S Z E T

MEZEI OTTÓ: Vilt Tibor plasztikai a szé- kesfehérvári István király múzeumban	1035
HÁRS ÉVA: Kemény Judit, Martyn Ferenc és Takáts Gyula kaposvári kiállítása	1039
ANGYAL ENDRE: Rabinovszky Máriusz: Két korszak határán	1041

D. NÁDOR TAMÁS: Pécs zenei életének húsz évéről - - - - -	1043
TÜSKÉS TIBOR: Párizsi visszhang - -	1047

J E G Y Z E T

VÁRKONYI NÁNDOR: A lexikon és a hézag - - - - -	1050
MARGÓCSY JÓZSEF: Megjegyzések a középiskolai irodalomtanítás reformjá- hoz - - - - -	1054
TAXNER ERNŐ: A burok felbontása -	1057
RADÓ GYÖRGY: Zalka Máté - itthon -	1061

S Z E M L E

KISS DÉNES: Ágh István: Szabad-e éne- kelni? - - - - -	1065
NAGY-TÓTH LAJOS: Tájak, gondok, em- berek - - - - -	1066
ANTAL GÁBOR: Galabárdi Zoltán: Jég- virág - - - - -	1067
TÓTH ISTVÁN: Halasi Andor: A jövő felé	1069
CSIZMADIA ANDOR: Ruzsás Lajos: A baranyai parasztság élete - - -	1070

K É P E K

SZ. SZABÓ GÁBOR rajza - - - - -	990
JENEI SÁNDOR rajza - - - - -	994
VILT TIBOR: Ülő figura - - - - -	1003
Bronz kompozíció - - - - -	1037
SIMON BÉLA rajza - - - - -	1014

MŰMELLÉKLETEN

ANDREJ JAKOVLEV: Eszkimó nő Csukotkai május	
GÁBOR JENŐ rajzai	
MARTYN FERENC: Almafa Tanulmány a Don Quijoté- hoz Madarak Három női fej	

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V.
Pécs, Hunyadi János u. 11.
Telefon: 15-32, 50-00
Felelős kiadó: Braun Károly

Szerkesztőség:
Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet
Postafiók 24. Telefon: 13-05
Kéziratot nem őrzünk meg
és nem küldünk vissza

Terjeszti a Magyar Posta
Előfizethető bármely postahivatalnál
és a Posta Központi Hirlapirodájánál
(Budapest, V., József Nádor tér 1.)
Évi előfizetési díja 72,- Ft.
Egyéni előfizetési csekk számla száma
61 068.

Közületi előfizetési csekk számla: 61 066
vagy átutalással az MNB 8. fióknál
vezetett egyenlőre.

65-3874 Pécsi Szikra Nyomda
F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

IDEJE LENNE

Kisértetek a szívben, de a szájon
szép rend, világosság. – Milyen kapu
nyílhat az izzó, tüskésdrót-magányon,
hogyan megszűnjék e fojtott háború?

Ki vetett külső sötétségre engem?
Miért csak kőfal védi hátamat?
Emberi fészkek enyhében születtem,
nőttömben kotlós-szárnyú ég takart.

Fülem mikor kezdett nem hallani?
Szavam mikor kezdték nem érteni?
Hol kezdtek útjaink széthajlani?
Lépéseim hol kezdtem véteni?

Az ég s a szívem egyre szűkszerűbb.
Ha még felelnek, nyugősen teszik:
folyton sutább, riasztóbb válaszuk,
csak üresítenek, velőm eszik.

Ideje lenne, hogy visszatálják,
– fogytán erőim – az akol-meleg
oldó ölőbe a hadból kiszálljak,
gyógyuljak és nyugodjam végre meg.

KIŰZETÉS

Hívnának vissza a virágok
a szelid állatok a súlyos
gyümölcsök a rezgő szelek
hívnák a törvényes lakót
ki evett-ivott boldogan
kedvére kezdte s hagyta abba
nem történt semmi sem vele
s úgy aludt mint a gyermekek

Míg távozom csak görbe vállam
csuklott fejem támaszt gyanút
jogaimban hisznek tovább

De jaj látnák egyszer szemem
az iszonyú tudást a rémek
jeleit bogaraiban
ártatlanoknak bírhatatlant

amitől vacognak az esték
kerengő madarak lehullnak
az út lúdbőrzik mély üres
visszhangok kelnek mindenünnen
s ami fölfalja maga ellen
a fészket a simogató
asszonykezet a dolgokon
csillámló jótékony szivárványt:

akkor többé nem kellenék.

ESTE

Visszatartott-lélegzetű világ,
legyőzetésből nőtt harmóniák,
midőn a béke, béke már a cél,
s a megnyugvás a legfőbb szenvedély,
mert fölgýulemllett úgy a harc belül,
hogy kis híján túlcsoordul és kidül,
s -- olvasztott érc -- árad félelmesen. –

Távol villámok, késő szerelem.

VILLANÁSOK

1

Ha másokkal fölétetem,
akkor lesz élő életem.

2

Meddig gazdagodhat az ember?
Ontja kincsét a szív s az elme:
anyaméhek folyton teherben,
forr a him-titkok gerjedelme.

3

A szülőágy s a sirhely tengelye –
Ki tágabb, ki szűkebb körben forog.
S nem mindegy-e, mi porlad el vele:
szikrázó elme, borkarcos torok?

Örökélet, paradicsom – –
 Ott már nincsen eszem-iszom,
 nincs a nőknek combja, melle.
 – Ó, csak bár örök ne lenne!

IDŐTLEN

Nem az, hogy én s te . . . Ez kit érdekel?
 Hanem a régi és mai
 s majdani szeretők. –

Sokáig nem mert fogalmazni
 szájuk, se testük.
 Voltak egymásnak ismerős,
 voltak embertárs, voltak senki több.

De valahol már egymáshoz hajoltak,
 egy ágyban tértek nyugovóra,
 egyszerre borzongtak meg néhanap.

Aztán a jelek sokasodtak,
 s a maguknak megtanult szerepet
 nem bírták titkolni tovább.

Furcsállták, hogy mintha visszhang verődne,
 mintha tükörbe néznének, olyan –

Akár a régi és mai
 s majdani szeretők.

VALAHOL KÉPLETES...

Valahol képletes zugokban igazi
 ajándékok miközben elcsalták volna százan
 mesével lobogó vallomással erővel
 a hódító gyönyör mindig-faló hevében:
 te őrizted nekem mindig-faló hevemnek
 előbb személytelennek csak később ismerősnek
 hittel hívén amit szégyenkeztem tagadni
 hogy üdvösségedet kapod tőlem cserében

Kezed üres kezem üres mi lesz velünk?

B. Zs. emlékének

Holtaknál holtabb szenvedők között
hurcoltak eltagadott táj felé.
Tested csontig sebekbe öltözött,
sorsod nem volt többé már senkié.

Neved, világod, ifjú napjaid
tépett fonálként úsztak még veled.
Anyád arcának villanásait
vonaglón vitte az emlékezet.

Vérrel, lázzal kivert utad fölött
nyíltak, zárultak újabb földkörök;
mögötted minden gáttá tornyosult.

Láttad: az égsarkig futó lepel
alól örökszavú csönd énekel,
s füstölgő fényben véget ér az út

SZÜLŐFÖLD

Bölcsőm, örök dajkálóm, messzi part,
virág borít most, csupa kék virág,
ily győztes szint nem látott a világ,
paraszti kékje mindent betakar,

bujkál a fűz zöld szoknyája alatt,
víg szemmel föl kacsint, hol leng az ág,
láttán a víz bronza is kékre vál.
Mindent átfestő titkos akarat,

balzsammá oldódó emlékezés,
tereld az árnyakat a tiszta fényre,
varázsolj ég szint porhanyó göröngyre,

hogyan békén visszafekhessem e partra,
ha jön a csöndnek csecsemős nyugalma,
jön a ringató, néma feledés

Juss

Éjszaka keresztülfutottak a határon. A szűrőállomáson álltak meg először. Erős fényű reflektorok világítottak. A hangszóró utasítására kiszálltak, bevonultak a szürke épületbe. Később levetköztek és átmentek a fürdőbe. Innen egy újabb, tágas szobába irányították őket, ahol tiszta öltözetet kaptak. Aztán várakoztak. Órák múlva egyenként mentek egy hosszúkás helyiségbe. Kérdőívet töltöttek ki róluk, majd enni kaptak. Utána ismét várakozniuk kellett, amíg végre a hangszóró visszaparancsolta őket a vonatra.

A fülkében, rajta kívül, ketten ültek. Először nem törődött velük, csak akkor figyelt fél rájuk, amikor az egyik ember azt mondta:

- Losonci kintmaradt.
- Kár érte – mondta a másik.

Megnézte az arcukat. Ismeretlenek voltak. Igaz, Losoncit nagyon sokan ismerték. Most, hogy említették a nevét, hiányozni kezdett. Gyerekkori pajtások voltak, a fronton is, az utolsó két évet együtt töltötték. A rombolást mind a ketten gyűlölték. Építkezésekről ábrándoztak – ez volt a szakmájuk. De Losonci megijedt. Messzire elvágódott, olyan helyre, ahol nem pusztított a háború. Amikor elváltak, megígérte, hogy majd írni fog.

Döcögve futott a vonat. Szemét behúnyta, fejét hátrahajtotta. Ritkán nézett ki az ablakon, nem akarta, hogy a romok elriasszák. Megvirradt. Egy jelentéktelen állomáson megálltak. Egész nap ott vesztegeltek, éjszaka indultak tovább. Reggel megérkeztek Budapestre. A vonat, messze a pályaudvartól fékezett. Fáradtan, nehezen szállt le. Amikor romokat meglátta, megdöbbsen. A levegőben fojtogató, nehéz koromszag terjengett.

Egyszerre hangos sokaság lepte meg őket. Nevekről érdeklődtek. Kivergődött a tömegből, elindult a régi lakására. Valaki mellé szegődött, csomagjára intett.

- Van eladó holmija? – kérdezte az idegen.

Döbbsenten nézett rá. A kövér, vörös arc, kapzsi tekintettel nézett vissza.

- Gazember! – dünnyögte a fogai között.

A tulajdonosnő megmaradt, örömmel fogadta Perjést. Körüljárta a házat, számolgatta, hogy miből mennyit kell szereznie. Két heti munkával rendbehozta úgy, hogy lakható lett. Ahogy a keze újra hozzászokott a szerszámhoz, úgy érezte, hogy életkedve visszatér. Másokhoz is eljárt dolgozni, ennivalóért.

Egyik nap behívták a konyhába.

- Nézze, újság! – mondta boldogan a házigazda.

Furcsa érzés volt kézbevenni, összekapcsolódni másokkal.

- Elvihetem? – kérdezte.

Odaadták. Este, amikor hazament, olvasgatta. A különböző hírek között meglepetve olvasott Losonciról. „A neves építésmérnök, több középületünk tervezője, nem tért vissza. Nyilatkozatában kijelentette, hogy új hazát választott.”

Losonci hiányzott mellőle. A magány erőszakos, nyugtalanná teszi az embert, akár a temetetlenül heverő halottak látványa.

Másnap, amikor az újságot visszaadta, lemondta a további munkát.

- Nem jól érzem magam – mondta.

Hazafelé menet arra gondolt, hogy meg kellene látogatnia Losonci családját.

Emlékezett a címre, mégis, nehezen találta meg az utcát. Arrafelé egész hegyoldal omlott le, megváltozott a környék képe.

Megállt a villa előtt, nézte az épületet. A falat szilánkok fröcskölték. Néhány erős oszlop elmozdult a helyéről. „Hamar helyre lehetne hozni” – gondolta.

Felment a lépcsőn, bekopogott.

Fiatal lány nyitott ajtót. Megmondta, milyen járatban van.

– Jöjjön beljebb – hívta a lány.

Leült egy rozoga székre és várt. Kis idő múlva kijött az asszony.

– Engem keres?

– Igen. – Perjés felkelt, bemutatkozott.

– Tud valamit a férjemről?

– Odakint együtt voltunk.

Az asszony szívéhez kapta a kezét.

– Tetszik tudni, hogy nem jön haza?

– Olvastam az újságban. Barátja volt?

– Egy faluból származtunk. Ő mérnök lett, én meg kőműves maradtam.

Kínos csend támadt. Perjés nem mert az asszonyra nézni.

– Üzent valamit? – kérdezte nagy sokára az asszony.

– Így határoztam és ez többet mond minden szónál – ezt mondta.

– Nagyon vártam – mondta az asszony, de akkor már könnyezett.

– Talán jó lesz – mondta bátortalanul Perjés.

– Milyen volt utoljára? Sovány?

– Kicsit összeszáradtunk mindnyájan.

– Nem nyugtalankodott?

– Nem tudom.

Perjés gyorsan elkészönt. Gyalog indult hazafelé. A fasor megmaradt fái felemeltek lombfejükét. Egy sebtében összetákolt kerthelyiségben harmonikáztak. Tele vídamsággal szólt a zene, mintha csak az élőké lett volna a város.

Gyepessel is találkozott. Sokszor dolgoztak együtt, tudta róla, hogy a föld alatti mozgalomban tevékenykedett, nem egyszer letartóztatták. Most tisztán öltözötten állt előtte, kurta pipából fújta a füstöt.

– Hol élsz? – kérdezte vidáman.

– Itt is, ott is – mondta Perjés. – Ahol megfogadnak, falazok.

– Ez a város most a kőműveseké! Nem szeretném, ha elkallódná!

– A fronton is megmaradtam.

– Közénk kell jönnöd! – mondta határozottan Gyepes.

– Hová?

– A kommunistákhoz!

Perjés fürkészve nézett a másikra.

– Mit akartok?

– Építeni! Elég ez egy kőművesnek? Építeni!

Perjést mellbevágta ez a szó. Amióta hazajött, ilyen határozottan, meggyőzően még senkitől sem hallotta.

– Jó – bólintott.

Gyepes felírta a címét.

Két hét múlva, egy kivonuláson együtt kiabált a többiekkel. Elragadták a jel-szavak, anélkül, hogy valódi értelmüket felfogta volna. Régi tüntetésekre emlékezett, s ebben a helyzetben mindezt furcsának érezte.

Ment és kiabált. Széles táblákat cipeltek, s a Körút táján beleakadtak a villamos felső vezetékébe.

Gyepestől végül elszakadt. Kis kőműves mesterekhez vetődött, vidékre is elkerült. Sokat dolgozott, derekában kiújult a fronton szerzett fájdalom. Ferde testtartással állt a pallón, társai nevetve hátbaverték.

Akkor arra gondolt, hogy ezek az emberek mennyire idegenek tőle. Golyóesőben talán a testükkel fedeznék, de a fájdalmain csak nevetnek. Észre sem vette, hogy ezek a gondolatok mogorva, zárkózott emberré tették.

Egy szombati napon levelet kapott Losoncitól. Akkor már ismét Pesten élt, egy újonnan alakult állami vállalatnál dolgozott. Sok év telt el a háború óta. Utcasorokat, városokat látott felnőni. Losoncit lassan elfelejtette. Ha emlékezett is, a mérnök valamilyen szakmai fogással kapcsolatban jutott eszébe. Tudott már civil életet élni, tagjaiban a munka-pihenés üteme rendeződött.

A levelet nem bontotta fel. Előbb fürödni ment, majd megborotválkozott, aztán lepihent. Félhomály fedte már a szobát, amikor lassú ujjmozgással felszakította a borítékot.

Nem érzett izgalmat. Valamikor azt hitte, hogy Losonci első levele majd felkavarja. Sebesen átfutotta a sorokat, néhány gondolat rögződött benne.

„... úgy hallom, elszakadtatok tőlünk... nem feledkeztem meg Rólad, de itt is megvolt a hajsza... Éjjel-nappal építünk...”

„Ha jól emlékszem, sértetlen világrészbe távoztál – gondolta Perjés –, mit építettél?”

„... megalapoztam magam... Most már egy irodát vezetek... Jó pallérna lenne szükségem...”

Lámpát kellett volna gyújtania. A betűk sötétségbe olvadtak. Nem bánta. Letette a levelet, elgondolkozott. Losonci kicserélte önmagát. Idegen lett. Mi köze ahhoz, ha egy idegen mesél az életéről? Udvariasságból meghallgatja, talán unalomból is. De nem követi a szavait.

Fél év múlva brijádvezetőnek választották. Hangsúlyozták, hogy csupán a munkája alapján. Mert máskülönben nem tudnak róla semmit. Munka után eltűnik, mint az állásokról a délutáni árnyék. Gyűlésekre, összejövetelekre nem tudják becsalni. Otthon ül, szakkönyveket olvas. Keze alól érik a munka.

Nem figyel arra sem, hogy az emberek gyanakvóvá válnak. Hiába látják a munkáját, idegennek bélyegzik. Megkapja a közömbös jelzöt, ami menthetelent is jelent.

Negyvenkét éves, amikor először gondol a nősülésre. A munkahelyen meglátott egy asszonyt, nem messzire dolgozik tőle: a darut kezeli. Kezét befogta a rozsdá, meg az olaj, alakja formátlanul apad a szűk munkasöltözetben. De a szava meleg, akár a kőművesek nyara. Keveset beszélnek, s megértik egymást. Az asszonynak sok érzéke van a gyakorlati élethez. Még nem házasok, de már sokat intézkedik Perjés érdekében.

Ősz elején beíratkoztak az anyakönyvvezetőnél. Utána sörözni mentek, fel, a hegyre. Perjés lenézett a városra, s békesség támadt benne. Most érezte, hogy dolgozott, s megelégedett volt.

Hallgattak. Az asszony követte Perjés tekintetét, le, a házak sűrűjébe. Látta a hosszú karú daruk lendülését.

„Kapálózik az élet” – gondolta az asszony.

Lefelé szorosan egymáshoz simulva mentek.

Új otthonuk gyorsan gyarapodott. Az asszony gondoskodása az estéket is szelidebbé tette. Több ráérő ideje maradt. Az asszonynak mesélt a frontról, Losonciról. Losoncinak megírta, hogy megnősült.

Egy év múlva házat építettek. Új, nagy rádiót is szereztek. Leült mellé, lassan végighaladt a skálán. Élvezte a beszéd, zene sokféle keveredését.

Egy építkezésen találkozott Földi mérnökkel, aki valamikor Losonci munkatársa volt.

– Mit hallott Zoliról? – kérdezte a mérnök.
 – Írt már, két levelet.
 A mérnök közelebb hajolt hozzá.
 – Előadásokat tart a külföldi rádióban. Várjon csak! Kedden, vagy szerdán este. Valahogy így.
 Egész nap zaklatott volt. „Mi lehet a mondani valója?” – ezen tűnődött.
 A legközelebbi szerdán este végre meghallotta a hangját. Az előadás sorozat volt, a világ építészetének mai helyzetéről.
 „A vasfüggöny mögött elszürkülést tapasztalhatunk – mondta Losonci. – A túlzott központi irányítás elsorvasztja az egyéni kezdeményezést. Kiirtották a hagyományokat. Az építészet is, csak a szabad világban fejlődhet.”
 Régen befejeződött az előadás, a hangszóróból torz zene ordított. Perjés még ott ült, szinte megmerevedve.
 – Mi bajod? – kérdezte a felesége, aki akkor lépett a szobába.
 Verejtékező arccal nézett rá.
 – Nem tudom. Mintha felraktam volna egy magas falat, s az, most a szemem láttára összedőlne.
 – Pihened kellene – mondta az asszony.
 A déli ebédszünetben az irodára hívták. Egy idegen ült az asztal előtt.
 – Perjés szaktárs, ez az elvtárs itt, újságíró. Vele akar beszélgetni.
 – Velem?
 – No, ne féljen – mondta az újságíró. Barátságos mosolyt varázsolt az arcára.
 – A párttitkár elvtárstól hallottam, hogy első perctől kezdve résztvett az újjáépítésben.
 – Dolgoztam.
 – Írtak már önről az újságban?
 – Nem.
 – A rádióban sem szerepelt?
 – Ott sem.
 – Hát akkor most én leszek az első, akinek az életéről beszélhet.
 Perjés sokáig hallgatott. Nagy kínjában a homlokát ráncolta.
 – Dolgoztam – mondta újra.
 – Dehát azon kívül? – próbálkozott az újságíró.
 – Azon kívül semmi sem történt.
 – Majd keresünk mást – mondta a párttitkár és kikísérte az újságírót. Amikor visszajött, Perjést még ott találta. – Mondd – kérdezte tőle –, mikor leszel tulajdonképpen újra civil?
 – Az vagyok – mondta Perjés.
 – A fenét! Nem tudod elfelejteni a háborút!
 – Nehéz.
 – A kőművesnek a legkönnyebb! Ahol végighúzod a kezed, kisimulnak a falak!
 – Én nem vagyok téglából!
 – Ki ért meg téged? A cimboráidat nézd: egyik igazgató, a másik miniszterhelyettes, vagy ki tudja, milyen főember! Tanultak, diplomát szereztek! Tudod, mire emlékeztetsz te engem? Gyerekkoromban volt egy játékom. Egy baba, rugótalpon. Belenyomtuk egy kis hordóba, s ha a hordó dugóját kihúztuk, a baba kiugrott. Te is kiugrasz, amikor munkára hívnak. De azután?
 Perjés elgondolkozott. Tulajdonképpen figyelemmel kísért ő minden eseményt. De a parancsok még uralkodtak benne, s valóban: kezdeményezni nem mert. A félelmet is őrizte, ezért óvatosan élt. Ítéletképességét magában őrizte, mások előtt nem mondott véleményt.
 Tekintetét a párttitkárra emelte.
 – Ugye –, nem igaz, hogy nálunk elszürkültek az építkezések?
 A titkár csodálkozva nézett rá. Szakmabeli volt, hamar indulatba jött.

– Ki mondta ezt a számárságot? Jászol elé kellene kötni! Dehát nem erről beszélgettünk! – mondta aztán zsörtölődve, de már békésebb hangulatban.

Az évek ráarakódnak az emberre, mint vakolat a falra. Perjés negyvenöt éves múlt. Néha számolgatta magában: hány százezer téglát rakhatott?

Egy nyári estén, vacsora után, beállított hozzájuk a párttitkár. Perjés, még a harctérről megszokott leskelődéssel megfigyelte, hogy körülnézett.

Sok mindenről beszélgettek már, amikor a politikára terelődött a szó.

– Furcsa szelek fújnak – mondta a párttitkár.

– Sok a hangos ember – mondta Perjés.

– Tudod, hogy engem is le akarnak váltani? – kérdezte a titkár.

– Nem tudtam – mondta Perjés, őszinte csodálkozással.

– Igaz, hogy tele voltunk hibákkal! De én azokat is odavágtam! Neked is látnod kellett, hogy mennyit hibáztunk!

Várakozó tekintetére Perjés lehajtotta a fejét.

– Igen, én is láttam. Csak szégyelltem róla beszélni!

A másik meghökkent.

– Te? Hát te éreztél egyáltalán valamit?

Perjés felkelt, nyugtalanul járkálni kezdett.

– Ha tudni akarod: igen! Félttem mindazt, amit építettem! Csak éppen nem mondtam senkinek!

Csend lett. Mozdulatlaná váltak, mint a súlyos tetőket tartó gerendák.

– Hozok hideg bort – szolt be az asszony. Egy idő múlva be is jött, párás oldalú üveget rakott az asztalra.

– Engem le akarnak váltani – mondta neki is a titkár.

– Az uramra is áskálódnak! – mondta szenvedélyesen az asszony.

A titkár erre nem válaszolt. Ittak.

Néhány hónapig egyformák maradtak az esték. Perjés mellett napközben elcsúszott egy-egy megjegyzés, de figyelemre sem méltatta. Egy őszi napon aztán körülötte is kirobbant.

– Győjjön le az állványról papa! – szolt fel hozzá egy suhanc. Kezében fegyver himbálózott.

Lemászott. Röhögve álltak körülötte.

– Itt van a híres hajcsár! Felvevte előttünk a normát!

Meglökték. Előre tántorodott, valahol az állások lábában akadt meg. Azután nem törődtek vele. Fáradtan hazament, leült a rádió mellé.

Azon az estén újra hallotta Losonci hangját.

„Hazánkban győzött a nép!” – mondta.

Perjés leborult a késülékre és sirt. Úgy talált rá a felesége.

Hetekig ágyban feküdt. Januárban kelt fel először. Szirmos hó hullt odakint. Az ablakhoz állt, nézte a hóesést.

– Nagyon megöregedtem? – kérdezte váratlanul a feleségétől.

– Ugyan! – mondta az asszony.

Érezte, hogy az állapota javul. Dél tájban kijöttek hozzá, a vállaltól. Két idegen. Vállon veregették, helyállását emlegették.

– Egyszer meglöktek – mondta zavartan.

Megkérdezték: hol akar dolgozni? Tétovázására rábeszéltek, hogy vállalja a tanulók oktatását. Ebbe belenyugodott. Megelégedettséget érzett. Lelkesen, részletesen magyarázott.

Ötvenkilenc végén újra irt Losonci. Csalódásokat emlegetett, magát szánelomra méltónak mondta. Az újonnan érkezőkről kesergett, akik a régieket is le-taposták.

Elolvasta a levelet, de a szavakon nem gondolkozott. Losonci emléke most már úgy érintette, mint egy elfutó autó árnyéka.

Hetekkel később egy újságban olvasta a hirt: Losonci hazafelé készülődik.

– Olvasd hangosan! – adta oda a feleségének.

Végighallgatta, s akkor azt mondta szenvedélyesen:

– Nem lehet igaz!

Aztán megjött a levél is. „Kedden érkezem.”

„Mi közöm hozzá?” – gondolta.

Mégis, azon a napon szabadságot kért, s kiment a pályaudvarra.

Másfél órát késett a vonat. Egyszerre feltűnt a messzeségben, lassítva ért be a várakozók közé.

A hazatérőket bizottság fogadta. Perjés látta, hogy körülveszik őket, fényképezőgépek villannak.

Tétovázó lépésekkel odament.

– Bocsánat – szólt az egyik álldogálónak.

– Tessék, kérem! – állt félre az ember. – Az urak szabadok, azzal beszélnek, akivel akarnak!

Közelebb ment, megkereste Losoncit. Könnyen ráismert. Alig változott, mintha a múltó évek is kikerülték volna.

– Zoli! – szólította meg csendesesen.

Losonci felkapta a fejét. Szemét összehúzza figyelte Perjés arcát.

– Laci! Perjés Laci!

– Igen, én vagyok.

Kézét fogtak.

– Kire vártál? – kérdezte Losonci.

– Terád.

– Énrám?

– Igen. Úgy gondoltam: itthon mégiscsak kihűlt a helyed. Szívesen látlak minálunk.

Egy hivatalos ember közbekiabált.

– Holnapután ötkor a megbeszélthelyen! El ne felejtétek!

Lassan megindultak kifelé.

– Nem gondoltam volna, hogy vár valaki – mondta Losonci. – Ennyi év után...

– Kíváncsi voltam rád.

Taxiba ültek, egész úton hallgattak. Losonci néha meqdicsérte a várost.

– Igen. Szó sincs arról, hogy elszürkültünk! – mondta Perjés.

Losonci ránézett, csodálkozott.

– Honnan tudod?

– Hallottam. Többször is hallottam.

Losonci elvörösödött.

– Kénytelen voltam – mondta.

Perjés bemutatta Losoncit a feleségének. Az asszony ünnepi vacsorát készített. Vacsora után magukra hagyta a férfiakat. Ők ketten emlékeket idéztek, valahogyan után, mint elromlott öngyújtó a szikrát.

Egyszer azt kérdezte Perjés:

– Tulajdonképpen miért jöttél haza?

– Meqcsömöröltem – mondta Losonci szabatosan. – Itthon akarok építeni! Odakint rabszolga voltam. Pénzért írtam is! Nagyon sok pénz kellett! Érted?

– Nem értelek – mondta Perjés.

– Ha annyira nem értesz, minek hoztál a házadba? – kérdezte ingerülten Losonci.

– Senkid sincs. Ilyen esetben egy idegent is befogadnék.

– Számodra rosszabb lehetek, mint egy idegen!

- Együtt voltunk a fronton. Az életemet is megmentetted.
- Valójában a családom is él. Meglátogattad őket?
- Nagyon régen.
- A feleségemmel beszéltél?
- Igen.
- Évekig úgy éltem, akár egy halott.
- Majdnem annyit tettél, mintha öngyilkos lettél volna.
- Könnyű ezt most megítélni!

Hallgattak.

- Mit gondolsz: kapok munkát? - kérdezte Losonci.
- Biztos vagyok benne.

Másnap, amikor hazajött, Losonci szobájából hangokat hallott. Meglepetten hallgatózott. Aztán kopogott. Amikor sokáig nem kapott választ, benyitott.

Losonci az asztal előtt állt, jobb kezét a szívére szorította, bal kezével magyarázó mozdulatokat tett. Észrevette Perjést, szégyenkezve leeresztette mindkét kezét.

- Ehe... tudod, holnap lesz a sajtonak bemutatás. Úgy gondoltam, jó, ha felkészülök.

Perjés nevetett.

- Nem tudtam elképzelni, mi ütött beléd.
- Mit gondolsz, miről fognak kérdezni?
- Kíváncsiak lesznek, mint én. Félsz tőlük?
- Nem félek. Felkészültem.
- És mondd: őszinte leszel?

Losonci a szája szélét rágta.

- Minálunk a hazugságokért nem fizetnek! - mondta Perjés.

Losonci elsápadt, de nem szólt. Perjés kiment, rövidesen itallal jött vissza.

- Ígyunk! - mondta.

Az italt mind a ketten keserűnek érezték.

- Neked is el kell jönnöd! - mondta Losonci.
- Elmehetek - vont vállat Perjés.

A teremben fülledt melegben szorongtak. A színpadon felállított hosszú asztal mellett ültek a hazatértek. Perjés feje zúgott.

Elhangzott a bevezető, aztán a hazatértek szóltak. Losonci a harmadik volt. Felállt, lehajtotta a fejét, majd ismét felnézett, s az előző napi mozdulattal elhelyezte a kezét.

- Büntudattal, de örömmel állok itt - mondta. - Tizenhat éve voltam utoljára magyar földön. Akkor elváltak az utak. Ezalatt sokat tapasztaltam. De azért igyekeztem magyarnak megmaradni. Örületben éltem, ahol nincs más úr, csak a pénz! Mindent meg kellett tennem, hogy fennmaradhassak!

Perjés lehúnyta a szemét. A szavak elkábították. Amikor feltekintett, Losonci ismét a helyén ült. Aztán az újságírók kérdeztek.

- Hogyan érti azt, hogy megmaradt magyarnak? Ön szerint mi a tartalma ennek a szónak? Igaz-e, hogy dolgozott a külföldi rádióknak? Hogyan magyarázza akkori magatartását?

Perjés felállt, kifelé indult. Érezte, hogy megizzadt.

- Építeni és élni, azonos fogalmak - hallotta még Losonci hangját, mielőtt a folyosóra kilépett volna.

Perjés hazament. Levetkőzött, ledőlt a heverőre, a mennyezetet bámulta. Amikor Losonci megjött, még mindig mozdulatlanul feküdt.

- Milyen voltam? - kérdezte a mérnök.
- Én nem hiszem - mondta Perjés. Maga is meglepődött, mert a hangja idegenül csengett.
- Mit nem hiszel?

Perjés felült:
 – Mondd: hány élete van egy embernek? Hányat áldozhat valamiért?
 – Tévedhetünk! – mondta Losonci.
 – Igazad van – mondta Perjés. Felkelt, leült az asztal mellé. – Nagyobb szerencséd van, ennyi az egész.
 – De Laci! Miről beszélsz?
 – Hát nem érted? A juss a miénk! A tizenöt év jussa!
 – Szóval az fáj, hogy hazajöttem? Nem foglaltam el a helyedet! A haza mindannyiunké! Mit számít tizenöt év egy ország életében!
 – Mit számít? – ismételte Perjés. – Azt kérdezed? Bocsáss meg. Én a magam mértékével mértem. Énelőttem már csak az az ijedt ember maradsz, aki negyvenötben féltél hazajönni. Féltél – és ezen van a hangsúly! Mi, leszedtük a téglát a halottak melléről és falat raktunk. Ennyi az egész!
 – Rosszul láttam! Mással nem fordult elő? Irtóztam a korom szagától, a dögök rothadásától! Élni akartam! Bűn ez?
 – Nem bűn. De azt mondom: egy életünk van. Amire áldoztunk, azé legyen!
 – Elmegyek! – mondta Losonci.
 Perjés nem szólt, csak a fejével biccentett.
 – Mérnök vagyok és nem filozófus – mondta Losonci.
 Perjés arca komor maradt. Tekintete szétrepesztette a mérnök mosolyát, amellyel udvariasan el akart búcsúzni. Aztán elment, Perjés nem kísérte ki.
 Később bejött a felesége, s úgy látta, Perjés nagyon megöregedett, két válla is meghajolt.

SZ. SZABÓ GÁBOR rajza

SINKA ERZSÉBET
HOLTAK VONULÁSA

(A háborús bűnök elévüléséhez)

És a holtak
csak vonultak
nem beszéltek
csak vonultak
nem daloltak
csak vonultak
Kortalanok akik holtak
ifjak voltak vének voltak
vonszolódtak mégis mentek
jajjá lettek könnyé lettek
vérré lettek füstté lettek
kinná lettek váddá lettek
Néznek üres szemüreggel
ismeretlen rémülettel
Ott sírnak a kacagásban
a tétován mozdulásban
ölelésünkbe fonódnak
csókjainkkal csókolóznak
Éjjel-nappal visszatérnek
néma váddal nem beszélnek
csontig fogytan csak vonulnak
sűrű sorban – sosem fogynak
újak jönnek még búsabbak
Napok jönnek éjek évek
jönnek ők is – nem beszélnek
Könnyeinkben benne égnek
félelmünkben reszketések
rossz álmokban bosszú-kérők
elnémitott régvolt-élők
Piros életek hamuvá váltak
szikrázó hajak korommá váltak
élők esztelen számokká váltak
döbbszent kinjokban hiába vártak
elevenen csontvázakká váltak
És most betöltik az éjszakákat
némán vonulnak – ha jön a másnap
új holtak jönnek – vádra a vádak
fekete csontok fekete szájak
betört koponyák levágott ujjak
lenyűzött testek – megcsúfolt holtak
férfiak voltak asszonyok voltak
Számokká lettek lángokká lettek
szörnyű elmékmű-erdővé lettek
néma váddal nem beszélnek
éjjel-nappal visszatérnek

DALOS GYÖRGY

ÖTÖDIK ÉGTÁJ

Ahogy az ébrenlét csápjaiból
az embert álma kibontja
e rámszáródó magányból
úgy szabadíts ki naponta
Követ olvasztó melegben
az aszfalt láva lángján
kezed hűse az egyetlen
menedék ami vár rám

Akinek nincs hova nincs kihez
az úgyis csak feléd száll
s iránytű nélkül megtalál
szerelem ötödik égtáj
A bánat bámul rád az öröm
szemét hunyorítja lobogva
az együgyűség is rádmered
s úgy vár elnéző mosolyodra

Ahonnán jöttél azt az utat
jó lenne nézni hosszan
hisz eddig is annyit értem én
amennyit vágyakoztam
Nagyon szerettem önmagammat
óh szégyeníts meg engem
szeress úgy hogy magamra már
ne maradjon hely szívemben

PILLANAT

Az első ölelés szédületében
hidd el már nem soká maradhatok veled
mert emlék lesz ez is Az ember észrevétlen
hordja magán mint az anyajegyet
Ma még elég egy szó és egyetlen tekintet
az első nézés fényével vakít
de mondd mi lesz ha végetér az ünnep
milyennek képzeled szerelmünk hétköznapjait

Most nyár van Lám a fák mint a fáklyásmenet
Zöld lombjaik lobognak Lámpa lobban
Már a nap elzuhant és a faszor felett
ezer darabra tört az ablakokban
Tenyeremben pihegő pillanat
elengedlek bár úgy marasztanálak
hogy kölyökkoromból maradt könnyeim hullanak
miattad s ébrentart a bánat

Ó ne hagyd hogy egyszerre széthasadjon
bennem a szenvedés e pusztító anyag
Ó hadd váljon naponta új erővé
amíg sugárzó részecskéi bomlanak
Ha már atomként széthullunk a térben
mihez időnk olyan szorongatón kevés
add legalább hogy ne hiába légyen
bennem e két emberre való lüktetés

KALÁSZ MÁRTON

KRÉTAKÖR

Mivé léssz, kis népek hazája?
Úton vagyunk; és szomorú,
mindig magányos nyelved kering,
téli madárhad, koponyánkban.

Nap tűz; minden a csikorgásig
dermedt, üres, fehér –

s íme, a madarak rívatlanul
rajzolja, önként, az örökkévalónak
vésett szánutak, autónyomok,
nyílt ólak, árván fölnező vadászok,
költők, üzemek, kocsmából többé
ki nem érkező háromkirályok
fölé, úristen,

amúgy is bezárult
életükhöz: a krétakört.

MINIATŰR

Kiáltanék. Szépem, szerelmem!
Mint vitorla, fénylik a nyelvem.
S az Idő óceán-magánya
nem menekít. Sodor utána.

SÓLYOM

Kezed fejére szállok ma, idő

zord havak koncát, satuzó
káprázatát kiverdesem,
borzasságomat kididergem

ha szándékod velem nemes,
hadd legyek csak sólyommadár,
vállalom, amire születtem

s míg lábadt síkjain szemednek
ide-oda csúszkál a csontváz,
én itt hunyorgok,
kivárom, hogy eloldj –

jóvoltodban lelek szerencsét,
kedvező siklást,
kiváltságomban örömet.

JENEI SÁNDOR rajza

A királynő rokona

Dél előtt tizkor már az egész gyár tudta, hogy a nyugati turné végleges, megérkeztek a papírok, engedélyek és visszaigazolások. Ebből eredően, a gyár egyes részlegeiben határozottan lazult a munkafegyelem.

A reggeli edzés után Schwalenberg István is megivott néhány üveg sört, és utcai ruhában ácsorgott a szerelő csarnokban. Nagy hangon vitatkozott a sógorával, és érezhetően esze ágában sem volt átöltözni, munkába állni. A vita érthetetlen módon egy „köpös” gengszter körül forgott, akit a Cosa Nostra elnevezésű bűnöző szindikátus ledaráltatott, és virsliként eladott a vendéglőknek.

– Az újságok is megírták, Chicagóban történt – erősödött Kovács Lajos, de Schwalenberget ezen a napon semmiről sem lehetett meggyőzni.

– Chicagóban a túrót, Sziciliában. A maffia keze volt a dologban.

– Akárkinek a keze volt, az a fontos, hogy nekem hozz egy olajsűrőt a FIÁTHoz... Egyébként sem Chicagóba mentek, így aztán teljesen mindegy.

– Ja – mondta Schwalenberg, aztán cigarettára gyújtott, és előlről kezdte az egészet. – Hát világos, Sziciliában kellett ennek történni, mert vegyük csak a virslit... Hát a virsli, ha nem tudta volna, olasz kitalálás.

Többen megálltak mellettük, és érdeklődve közbeszólogattak:

– Mi van?... Megjöttek az engedélyek?

– Ja... De nem is az... Tavaly, vagy mikor megöltek egy gengsztert Sziciliában. A Lajos meg azzal jön nekem, hogy Chicagóban ölték meg...

– Öregem, bent volt az újságban. A Cosa Nostra ölte meg. Hol van a Cosa Nostra? Én megmondom neked: Chicagóban!

– De a virslit az olaszok találták ki... Ezt mindenki tudja. A gengsztert virsliként adták el...

A vitatkozók mellett megállt egy kék köpenyes gyári küldönc:

– Báró, hívatnak az irodába...

– Kicsoda?

– A görék, bent ülnek a kis tárgyalóban...

– Jó, megyek.

– Chicagóban is van már virsli... Ha berúgsz, meghülyíted az embert, mindenkit meghülyítesz...

Gróf Schwalenberg István öt éves korában látta utoljára a folyóparti kastélyt. Így sok minden érthető... Persze, ha a kis Schwalenberg grófban lett volna egy csepp fogékonyság a szépség, az előkelő környezet iránt, akkor bizonyára húsz év után is felémlik képzeletében a kerti fák sziluettje, a folyóra hajló olajfűzek fűszeres illata, egy-egy régi arc, egy kertészé, vagy egy puskával vacakoló osztrák arisztokrataé... Schwalenberg István semmire sem emlékezett. Érzéketlen volt, és valószínűleg felelőtlen.

Az emberek érdeklődve vizsgálgatták az arcát, mert abban reménykedtek, hogy felfedeznek rajt egy kevés előkelőséget, halvány szomorúságot, valami különös, rejtett jelet, de Schwalenberg Istvánnak futballista arca volt. Talán a tartásában volt egy kevés feminin jelleg, olyan bepisilós elbizonytalanodás, de ez is csak pillanatokig tartott, amíg az ellenfél védőjátékosai elvették tőle a labdát. Ez a feminin mozdulatkészség igazság szerint nem jellemezte Schwalenberg Istvánt, Schwalenberg általában durvább volt, mint a többi játékos, utánrúgásaiba, talpalásaiba gonoszság is vegyült. Néha az edzőnek úgy tűnt, hogy a durvaság Schwalenbergnél nem reflex, hanem program.

Schwalenberg István akkor volt igazán kiábrándító, amikor megszólalt. Szegényes, zagyva szókincese volt, a mondataiban a sok „izé” és a sok „túró”, úgy ismét-

lódott, mint a suszter basszus. Schwalenberg István megjelenésében pontosan olyan közönséges kis vagány volt, mint a többi, akik évről évre felbukkantak a homályból, aztán valamelyik nagyobb gyár és egy futballpálya között vitték valamire.

Schwalenberg Istvánt a vasgyárban azért mindenki bárónak szólította (nem lehet tudni, hogy miért éppen bárónak). Figyelemmel kísérték életét, mert titkon abban reménykedtek, hogy történik majd valami különös a báróval, valami meglepő, aminek ők munkatársi alapon egészen közelről tanúi lehetnek. Hogy mit reméltek, senki sem tudta volna megfogalmazni... Talán arra számítottak, hogy egyszercsak megáll az üzem előtt egy széles, lapos amerikai autó, és a fehér ruhás, panama kalapos urak bemennek az igazgatóhoz és rövid tárgyalás után magukkal viszik a bárót. De Schwalenberg István úgy látszik nem kellett az amerikaiaknak. Néhányan bizonyára egy szőke hercegnőt vártak, aki a báró miatt a föld másik feléről érkezik a gyárba, s a gépével küszködő olajos mancsú Schwalenberg Pistinek a helyszínen nyakába omlik. Olyanok is akadtak, akik arra számítottak, hogy a báróról kiderül majd valami államellenes dolog, és a rendőrök megbilincselve vezetik el a nagy szerelőcsarnokból. Schwalenberg Istvánnal azonban hosszú éveken keresztül semmi sem történt. Közepes eredménnyel letette a szakmunkás vizsgát, közepesen dolgozott, és amit keresett hol elitta, hol nem, éppen úgy, mint a többi ifjúmunkás.

Schwalenberg István jó balösszekötő volt, és néhány év alatt befocizta magát az első osztályba. A báró futballkarrierje nem jelentett szenzációt, hiszen a gyárban huszonnégy első osztályú sportoló dolgozott, és Schwalenberg Istvánnál akadtak sokkal jobb futballisták is. Schwalenberg Istvánnak ennek ellenére az egész gyár drukolt, és ha sikeresen elrohant egy-egy labdával, zúgott a stadion, hogy: „Hajrá báró, hajrá báró!”.

Schwalenbergben akkor csalódtak véglegesen az emberek, amikor Kovács Lajos hűgát elvette felségül. Kovács Gizi nem volt sem szőke, sem herceg, egyszerű gyári lány volt, fekete hajjal és arányos testtel. Igaz, hogy az utóbbi fél évben már nem a műhelyben dolgozott, hanem az irodában, de ettől még Kovács Gizi maradt. – Schwalenberg Istvánról valószínűleg ebben az időszakban keltek szárnyra olyan hírek, hogy nem is arisztokrata, csak hazudta magáról... Különben is ki hallott olyan magyar grófról, hogy Schwalenberg? Eszterházy, Festetics, vagy Zichy, az igen, de Schwalenberg? Úgy hangzik, mintha az ember egy rőfös üzlet cégtábláján olvasná...

– Biztos, hogy Sziciliában történt – mondta Schwalenberg, és a küldönc nyomában elindult az irodába.

A zöld tárgyalóasztal mellett legalább tizennyolcan ültek. Igazgatóhelyettes, párttitkár, pártvezetőségi tagok, edző, intéző, szakszervezeti vezetők, és néhány idegen arcú férfi is.

– Jónapot – mondta Schwalenberg, és ahogy az asztal mellett üldögélő férfiakra nézett, olyan érzése támadt, hogy azok egészen idáig róla beszéltek. Zavartak voltak egy kicsit, vagy a fene tudja...

Nem ültették le, csak néztek rá, aztán köhécselve, közömbös hangot erőltetve megszólalt a párttitkár:

– Schwalenberg elvtárs, miért hívják magát a gyárban bárónak?

Schwalenberg értetlenül a párttitkára nézett.

– Izé... Hogy miért hívnak engem bárónak...?

Schwalenberg tünődve állt a gyár vezetői előtt, aztán hirtelen elröhögte magát.

– Jó... Irto jó – mondta. Valószínűleg arra gondolt, hogy a vezetők csak viccelődnek vele, mint ahogyan ez máskor is előfordult. De aztán megszólalt az edző:

– Te Pisti, a Pinkóci elvtárs ezt komolyan kérdezte tőled...

– Ja... Hát nem tudom. Valamelyik marha rámkezdté. Eredetileg én gróf vagyok, nem báró.

– Szóval gróf...?

– Ja... gróf... Már mint eredetileg.

– Tudná ezt igazolni Schwalenberg elv... kartárs? Úgy értem, hogy valami papír van erről?

- Nincs. Nem hiszem, hogy lenne.
- Akkor lehet, hogy maga nem is gróf...
- Hát izé... Most már nem, csak eredetileg. Ezt a fater is bizonyíthatja...
- Annak van róla papírja?
- Nem hiszem, hogy van... Amikor kitelepítettek bennünket a Hortobágyra, akkor odaveszték az ilyen iratfélék.
- Mivel foglalkozik az édesapja?
- Télen kazánfűtő Pesten, nyáron meg elszöszmötöl odahaza a kertben.
- Hol van az az odahaza?
- Láncson... Ott lakik a Mutterom, meg az egyik lány a férjével, meg a gyerekekkel.
- Haza szokott látogatni?
- Néha... Legutóbb, amikor megnősültem...
- És mondja Schwalenberg kartárs, amikor így hazalátogat, miről szoktak otthon beszélgetni?

Schwalenberg István eltűnődött. Lassan eszébe jutott a Láncsra vezető három kilométeres földút, melyen a Kovács Lajos FIAT-jával végigbukdácsoltak, a földszintes parasztház, melynek az ablakai egy homokfalra néznek, a légszarus függönyök, az udvar. Kovács Lajos káromkodva szállt ki a kocsiból, és kijelentette, hogy földútra soha többet nem megy le a FIAT-jával, mert kész öngyilkosság. Kovács Gizi egész úton a haját igazgatta, s amikor megállt a kocsi, ünnepélyes mosolyt erőltetett a szája sarkába. A porfelhő mögött aztán megpillantotta a rozoga parasztházat és a mosoly odafagyott az arcára.

- Öregem, ez kastélyra számított - mondta Kovács Lajos Schwalenbergnek, és mind a ketten röhögtek. A lány kizökkent a tartásából, és alig birt valamit kinyögni, amikor beléptek a konyhába. Schwalenberg grófnő bokáig érő koszos ruhában üldögélt egy alacsony széken és cukorborsót fejtett. Gróf Schwalenberg György pedig a szobából kiabált kifelé:

- Ez a bűdös kölök megint összetojta magát... Csupa szar a szőnyeg... De ennek a lánynak én hiába beszélek, hogy szoktassa rá az éjjelire...

- Ugyan apuka, Józsikát ne tessék szidni, Józsika még csak két éves... Ugye Józsika?... Majd lemosunk szépen mindent, gyere picinyem - hallatszott egy női hang, ugyancsak a szobából.

Nem keltett meglepetést a megérkezésük. Gyorsan túlestek a bemutatkozáson, idősebb Schwalenberg mindenkinek azt mondta, hogy „szervusz fiam, hát megértetek?”, a grófnő pedig kijelentette, hogy azonnal főz feketét, és a csikósporhelten sietve felpiszkálta a paraszat.

- Legjobb lenne, ha az udvaron megvárnátok, amíg az Ilon feltakarítja a gyerekszart, - mondta a gróf.

Kovács Lajosék az udvar felé fordultak, és szembe találták magukat egy lóval. Talán fél méterre állt az ajtótól, és érdeklődve nézte a jövevényeket.

- Nem is mondtad, hogy lovatok van - jegyezte meg Kovács Lajos.

- Nem hiszem, hogy a mienk - mondta a báró és bekiáltott a konyhába: Anyu, mienk ez a ló?

- Nem a mienk, nincs nekünk lovunk fiam...

- Hát akkor miért áll itt ez a ló?

- Nem tudom... Talán a kiabálásra jött, meghallotta apád óbégatását...

A ló végül elszégyellte magát, és odább ballagott egy kicsit. Aztán előkerült a Schwalenberg lány is, és miközben sorra csókolta az újdonsült rokonságot, a következőket mondta:

- Apu örökké szekirozza ezt a szegény gyereket. Hát két éves, nem tudja még szegénykém, hogy mikor szabad, meg mikor nem... De gyertek beljebb, már mindent elintéztem.

A társaság ünnepélyesen bevonult a szobába, és az öreg grófnő szedett-vedett szervizében feltálalta a feketét. Kovács Gizi címeres porceláncsészében kapta, Kovács

Lajos kis ezüst kehelyben, a báró egy mustáros pohárban, az öreg gróf vizespohárban, Ilon pedig Józsika piros pettyes csészéjében.

– Kicsit törökös a kávé, de itt nincs még villany, és csak a sporhelten tudunk kávézt csinálni – mondta az öreg grófnő és érdeklődve nézegette Kovács Gizit. Kovács Gizi a grófnő pillantását nem vette észre, mivel ugyancsak szemlélődéssel volt elfoglalva. Mindent sorra vett, ami a félhomályos szobában látható volt, kezdve az ágyak fölött lógó giccses szentképektől, egészen a sublót tetején sorakozó kisebb nagyobb ládikókig, melyek valamikor irattartók, vagy ékszeres ládák lehettek. Végül megakadt a pillantása egy fiatal határvadász katona fényképén, mely ezüst talpú, cirádás szélű kis fémállványban támaszkodott az asztalon.

– Jé, ki ez a katona?

– A legkisebb fiam – mondta az öreg gróf, aztán még hozzátette – villanyszelőlő civilben. Kétszer annyit keres, mint a Pista, ehhez kellett volna hozzámened.

Kovács Gizi zavarba jött, de aztán a báró segítségére sietett. Az asztalra könyökölt, és az apjához fordult:

– Mi újság itthon?

– Nagy a szárazság... Minden kiszárad abban a rohadt kertben, pedig öntözünk is... De nektek jól jött ez a száraz idő... Ha eső van, ti be nem jöttök ide.

– Ronda egy út – jegyezte meg Kovács Lajos.

– Jövőre kapunk köves utat, már kimérték a mérnökök, hogy hol lesz, hogyan lesz... És nálatok mi újság?

– Hát, semmi különös... Kaptunk lakást, be kell majd rerendezni... A foci megy, az idén még turnézunk is... Legalább hírlík.

A szoba mélyén néhány unatkozó légy zúmmögött, s néha-néha, csupán a forma kedvéért felreppentek, és leírtak egy tiszteletkört az öreg gróf feje körül.

Schwalenberg Istvánt a párttitkár riasztotta fel tűnődéséből.

– Ha nem érti a kérdést megismétlem: Miről szoktak otthon beszélgetni?

A báró felnézett, és nem értette, hogy mit akarnak tőle.

– Otthon? – kérdezte.

– Igen, otthon, amikor hazalátogat? Miket mond magának az édesapja?

– Hogy szárazság van... Kiabál, hogy a gyerek megint betojt...

– Milyen gyerek?

– Hát a húgom kislánya... Még csak két éves, így aztán néha betojik.

Az asztalnál ülő vezetők összenéztek. Az edző idegesen felemelte a fejét, és megszólalt:

– Valami komolyabb dologról nem beszéltek otthon?

– Komolyabb...? Ja, mikor a Gizivel otthon voltunk azt mondta a fater, hogy jövőre utat építenek a faluhoz...

– Azt hiszem, nekünk ennyi elég – mondta az edző és a többiekre nézett. Az egyik pártvezetőségi tag felemelte a kezét.

– Nekem még lenne egy kérdésem.

– Tessék – mondta az igazgató helyettes.

– Mondja meg kedves Schwalenberg kartárs, hogy a húgát ki vette feleségül?

– Egy hülye agronómus... Tóth Ferenc a neve.

– Agronómus... Hát jó köszönjük szépen. Ne haragudjon, hogy így kérdezősködünk, de kell az útlevelek miatt...

Schwalenberg István gyanakodva felhúzta a szemöldökét, aztán vállat vont és kiment a teremből. Az igazgató helyettes kínosan mosolygott, a szakszervezeti elnök a tarkóját vakargatta és közben elhúzta a száját.

– Mi a véleménye az elvtársaknak? – kérdezte a párttitkár.

– Azt hiszem, a báró hülyének tettei magát – mondta a szakszervezeti elnök.

– Nem tettei magát, ilyen – mondta az edző.

– Ki lehet vinni nyugodtan – szólalt meg az igazgató helyettes – sok vizet ugyan nem zavar majd a pályán, de egyébként én vállalom érte a felelősséget.

– Csak tartalék lesz – mondta az edző.

- Ki kell vinni. A futballon kívül ezt a Schwalenberget semmi sem érdekli. Ez már nem gróf. A gyárban egyébként azt beszélük, hogy ez soha életében nem volt gróf, csak kitalálta ezt a mesét és megetette velünk. Ezt azért nem hiszem... Ennyire nem lehet hülye...

A magyar klubcsapat megérkezése némi felfordulást okozott az olandi Columbia Szállóban. A tulajdonos, egy középkorú üzletvezető és két FBI-ügynök kinézésű londoner kíséretében azonnal elősietett, és köszöntötte a csapat vezetőit. Szóbakerültek a magyar sportsikerek, és a tulajdonos mosolyogva utalt a saját izomzatára... Jó felépítésű fickó volt, látszott rajt, hogy a napot az uszodában kezdi, és legalább egy nyilvános ház jóvedelmét költi évente a déleuropai utazgatásaira.

Az edző akadozó németességgel helyeselt a tulajdonosnak, s idegesen kapkodta a fejét, mert egyszerre kellett szemmel tartania tizenöt játékost, néhány platinaszőke konzumnőt, a csomagokkal szaladgáló londonereket, az intézőt, az udvarias szállodaigazgatót, az ugrásra kész üzletvezetőt, a portást, a kijáratot, feljáratot, az egész gyanús világot. Amikor megszabadult a szállodaigazgatótól, azonnal feltartotta a kezét, és maga köré gyűjtötte a játékosokat:

- A portán mindenki bediktálja az adatait, aztán felmegy a szobájába és rendbe-szedi magát. Egy óra múlva városnézés, lötyögünk egyet. Pia nincs, hajasbaba nincs! Ez a tartalékokra is vonatkozik. Értettük egymást?

A játékosok végighasaltak a portások előtt a pulton és diktálták az adataikat. Az egyik portás kezében megállt a toll és felnézett:

- Schwalenberg...? Megyik ág? Yrmount?

- Lehetséges...

- Igen uram... Méltóztasson a kulcs... Ha a szoba esetleg nem felelne meg, azonnal kinyitunk az első emeleten egy appartement-t... - mondta a portás elbizonytalanodva.

- Megfelel - válaszolta a balösszekötő és zsebre vette a kulcsot. Megkereste a táskáját, beszállt a liftbe. Amikor a szobájába ért, meglazította a nyakkendőjét, aztán belevizelt a mosdóba. Valahonnan zongoraszó hallatszott... Kinyitotta az ablakot, hallgatózott, de kintről csak zaj áradt a szobába, így hát mindjárt be is csukta. Kicsit ténfergett a szobában, aztán cigarettára gyújtott és végigfeküdt az ágyon. Halálosan nyugodt volt. Élvezte, hogy csak tartalék, s így minden erőfeszítés nélkül átténfereg-heti ezeket a napokat. Amikor végigégett a cigarettája, eszébe jutott, hogy valami dolga mégis akad majd, mert megígérte a sógorának, hogy olajsűrőt szerez a FIÁT-jához. Egy olajsűrő itt nem lehet nagy ügy - gondolta -, aztán lehunyta a szemét és néhány perc múlva elaludt.

Telefoncsöngésre ébredt. Oldalára fordult és egykedvűen felemelte a kagylót.

- Tessék...

A drót végén angolul csivített egy nő. A balösszekötő németül próbálkozott, de a nő nem hagyta abba az angolt.

- Jól van, kisanyám - mondta ásítva, és visszatette a kagylót. Egy ideig a sem-mibe bámult, aztán megakadt a pillantása egy képen. Közepes nagyságú olajpasztell volt, színes emberekkel telezsúfolva. Pirosdresszes bicikliversenyzők száguldoztak a kép baloldaláról a kép jobboldalára, a háttérben napernyős nők bámészkodtak, s egy zsakettes úr is állt ott, idegesen toporogva, mert a biciklisták miatt nem tudott át-menni az utca másik oldalára. A balösszekötőnek ez megtetszett. Elröhögte magát, aztán felült és rágyújtott egy cigarettára. Szívott néhány mély slukkot, aztán letette a cigarettát a hamutartóba, s ott is felejtette, mert nekiállt mosakodni, inget váltani. Négy óra előtt pár perccel becsukta a szobáját, és elindult lefelé. Az utolsó lépcső-forduló után megtorpant, aztán bizonytalanul lejjebb ereszkedett. A lépcső aljában magnéziumlámpák villantak, fotoriporterek és újságírók állták el az útját, németül, angolul, franciául zuhogtak rá a kérdések.

- Uraim, én csak tartalék vagyok - mondta, és kezét az arca elé emelte véde-kezően.

Az újságírók nem tágitottak, tovább fényképezték, és gyors, erőszakos kérdéseket intéztek hozzá.

- Ön gróf Schwalenberg István, ugyebár?
- Ja... De én nem politizálok... Az egész nem érdekel, világos?
- Igaz, hogy ön a Yrmount ágnak a leszármazottja?
- Lehetséges...
- Miből él Magyarországon?
- Vasesztergályos vagyok, és hát futballista.
- Mi a véleménye az osztályviszonyokról?

A balszélső érezte, hogy „hintába” akarják ültetni. Idegesen körülnézett, de az újságíróktól nem lehetett szabadulni.

- Mi a véleménye az osztály-viszonyokról?

– Izé... Az NB I-ben nagy a hajtás, és az ember nem is kerülhet be mindig a csapatba. A másodosztályban valamivel kényelmesebb, de azért az csak olyan piti, vidéki foci. Az NB II-ben, ha az ember kihagy néhány edzést, azért még megrúghatja a maga góljait...

- Voltak önnek kellemetlenségei?
- Hát persze... Amikor bekerültem az NB I-be, állandóan izomlázam volt. Más volt az edzési rendszer, jobban kellett hajtani...

Valaki megérintette a vállát. A balösszekötő hátranézett és szembe találta magát az edzővel.

- Mit csinálsz Pisti?
- Hát itt faggatnak...
- Befejeztük, uraim! – mondta az edző az újságíróknak, és a balösszekötőt kivonszolta az újságírók gyűrűjéből.

Másnap ilyen címekkel jelentek meg az olandi lapok: „Vasesztergályos gróf a magyar csapatban”, „A királynő rokona nyilatkozott”, „Balösszekötő lett a magyar grófból”...

Az edzőnek rég kihűlt a kévája, mire az intéző és egy tolmács segítségével végigolvasta a lapokat.

- Hát, Pisti ezek rádrepültek – mondta, aztán nekilátott a hideg reggelinek.
- A balösszekötő szívtá a cigarettáját és méltatlankodott:
- Tehetek én róla, Marci bácsi...? Bezsongtak a pedigrének... Mondtam én nekik, hogy csak tartalék vagyok, de nem szálltak le rólam...
- Ha tehetsz, ha nem tehetsz, ne fújd a pofámba a füstöt, amikor eszem... Jó, hogy nem álltok neki féldecizni...

Az edző kedvetlenül evett, aztán megtörölte a száját és intett a játékosoknak, hogy hajoljanak közelebb. Az asztalnál csend lett.

– Tíz perc múlva találkozunk a portán, addig mindenki rendbeszedi magát. Délig edzés a darugyár pályáján. Egykor ebéd itt, utána pihenő, és délután négykor egy levezető könnyű edzés. Az első mérkőzésünk holnap lesz, délután négykor. Értet-tük egymást? Akkor rendben.

Az asztal felbomlott, a játékosok egy oldalajtón átmentek a szállodába.

A portás megállította a balösszekötőt:

- Schwalenberg úr! A hallban várakoznak önre...

A balösszekötő bölintott, és kedvetlenül átment a hallba. Az egyik fotelből kinos eleganciával öltözött, sötét ruhás férfi emelkedett fel.

– A királyi család titkára vagyok... A felséges asszony a lapokból értesült róla, hogy Ön Schwalenberg úr Olandban tartózkodik. A királyi család örömmel értesült arról is, hogy ön az Yrmount ág leszármazottja, s így rokonságban áll a királynővel. A királyi család szívesen látná önt a palotában. A délutáni tea, mint rendszeren, ma is négy órakor lesz. A küldetésem ezzel lejárt, uram, auf Wiedersehen!

A titkár meghajolt, aztán kiment. A balösszekötő döbbsen állt, aztán furcsa grimaszokba szaladtak össze az arcvonásai. Végül legyintett, és a portán át kiment a szálloda elé, ahol már csaknem az egész csapat összeverődött.

A balösszekötő kedvetlenül szállt be az autóbuszba, szótlanul bámulta a gépkocsi mellett elsuhanó háztömböket, a szögletes gyepes tereket, az autókat és reklámoszlopokat. Az öltözőben tétova mozdulatokkal rángatta magára a dreszt, cipőket, s amikor az egyik játékos félig öltözött átfejelte neki a labdát, a balösszekötő félrekapta a fejét, mintha nem is futballista, hanem porcelánkereskedő lenne. Félszeg, ijedt mozdulatán az egész csapat röhögött.

– Mi van veled, Pisti? – állt meg mellette az edző, s biztatón a vállára vert.
– Zűr van, Marci bácsi...
– Megin...?
– Az előbb a szállodában megkeresett egy elegáns pofa. Azt mondta, hogy rokona vagyok a királynőnek, és menjek el délután négykor a palotába teázni.
– Négykor edzés van.
– Hát persze... Majd telefonálok neki, hogy nem tudok menni, mert tréningen vagyok.

– Kinek telefonálsz?
– Hát a királynőnek.
– Ez meghülyült... Halljátok? Telefonál a királynőnek, hogy nem ér rá teázni, mert edzése van... Aztán holnap majd böngészhetjük az újságokat délig... Otthon meg a gépgyári pártbizottságnak két hónapig magyarázhatjuk, hogy zajlott le a csatládatogatás királyéknál? Pisti ezt jól megkeverted...

Az öltözőben mindenki röhögött, a balösszekötő pedig felordított:

– Tehetek én erről?
– Azt mondd meg, hogy rokona vagy a királynőnek, vagy nem vagy rokona?
– Lehet, hogy rokona vagyok... Mit tudom én...
– Amikor a gépgyárban felvettünk, akkor azt mondtad, hogy gróf vagy, most meg kiderül, hogy királyi nagyherceg, trónörökös, báró... Az istenedet, Pisti!
– Marci bácsi énvelem hiába hóbölg... 1945-ben öt éves voltam. Csak arra emlékszem, hogy nagy fák voltak az udvaron... Honnan tudnám én, hogy ki kinek a rokona? Nem is érdekel. Én az öregtől azt sem kérdeztem meg, hogy hány hold földünk volt?

– Jól van, fiam, menj el a palotába, de ha zűr lesz, akkor a Vasmunkásba többet nem focizol! Erre mérget vehetsz! Na gyerünk kifelé.

A csapat teljesen feldobódott. Meredek passzokkal szöktették egymást, és a balösszekötőt üvöltve biztatták:

– Hajrá, báró!... Hajrá, báró!... Báró, nyomod a labdát...
– Nem üvöltesz fiam, hanem dolgozol – igyekezett az edző gátat vetni a hülyülésnek, de teljesen sikertelenül.

A balösszekötő hamarosan együtt röhögött a csapattal és az edző kivételével mindenkinek címetek osztogatott. Az edzés végén már ilyen mondatok cikáztak a levegőben: „Csörös úr, kegyeskedjen a labdát továbbítani!... Éppen erre gondoltam báró úr... Jancsik tanácsos úr, talán jobb lenne, ha nem a labdát táncoltatná a fején, hanem a fejét a labdán... Vigyázat, az exkirály lö... Holacsek gyarmatügyi miniszter biztos kézzel védett...”

A csapat a fürdőben röhögött és fütyürészett, az autóbuszban pedig haditervet készített a balösszekötőnek. Mindenkinek akadt valamilyen elképesztő ötlete, ami a balösszekötőnek „esetleg” hasznára válhat a királyi udvarban.

A délutáni alvás után a balösszekötő magára húzott egy tiszta inget, aztán a létező legsötétebb ruhájában megállt a tükör előtt.

– Hát ez viszonylag szürke – állapította meg félhangosan, aztán még hozzátette: – Lehet, hogy a délutáni teázások idején éppen ez az elegáns...

A portán a királyi titkár már várta.

– Uram, ha megengedi a palotába kísérem.

A balösszekötő megengedte, így aztán beszálltak egy fekete Chryslerbe, s bőséges fékezések, kanyargások és suhanások után kiszálltak belőle valamilyen udvar felén. Lépcsők, folyosók, és különböző termek után eljutottak egy előszobába. A királyi család titkára itt megállította a menetet, és tárgyalásba bocsátkozott egy ajtónálló-

val. Az ajtónálló aztán bekopogott és jelentette, hogy megérkezett gróf Schwalenberg István.

Gróf Balósszekötő István miután átesett a bemutatkozások zűrzavarán, és balesetmentesen eljutott egy bőrfotelig, kíváncsian körülnézett a szalonban. A helyiségben elég sokan voltak. A királynő a főhelyen ült. A leghosszabb fal előterében, mellette kisebb székeken a leányai, szám szerint három. A királynő mögött egy úr állt, nem lehetett pontosan tudni, hogy ki az, jobbra és balra további urak és hölgyek. Ahogy a balósszekötőnek sikerült megállapítani, részint rokonok, részint magas rangú állami hivatalnokok voltak. A titkár a királynő baloldalán helyezkedett el, és a másik titokzatos arcú úrhoz hasonlóan állva maradt. A légkör előkelő volt és merev, minden előírás lassúsággal bonyolódott, a tea kevergetésétől egészen a beszélgetésig. A beszélgetés persze egyoldalú volt, mert a királynő kérdezett, a balósszekötő pedig, ahogyan rossz németességéből telt, válaszolgatott.

- Az Ön édesapja azt hiszem Schwalenberg György volt...
- Igen.
- A birtokaik persze áldozatul estek a vasfüggöny mögötti állapotoknak...
- Igen...
- Úgy tűnik, hogy a Schwalenberg családnak Ausztriában is voltak birtokai...
- Lehetséges...
- A család most hol él?
- Hát... Anyám Láncon... Apám Budapesten.
- Foglalkozik valamivel, vagy visszavonult?
- Kazánfűtő egy vállalatnál.
- Hallatlan! És Ön?
- Szakmát tanultam, a gépgyárban melózok... És hát, izé... A foci... Kaptam lakást... Én most prima vagyok.
- Szóval adtak lakást... Hát ez szép tőlük...
- A királynő baloldalán megszólalt egy őszhajú úr:
 - Mondja gróf úr, nem gondolt arra, hogy esetleg átmenetileg nyugaton marad?
 - Nem, erre nem gondoltam. Otthon végre kaptam lakást és hát az edző is nagyon zabos lenne.
 - No, persze.
- A balósszekötőnek úgy tűnt, hogy a királynő hangja egy árnyalattal hidegebb lett, amikor újra megszólalt.
 - Ha valamire szüksége lenne itt, örömmel segítünk...
 - Hát...
- A titkár érdeklődve előre lépett:
 - Parancsoljon...
 - A sógoromnak kellene egy olajsűrű a Fiátjához... De ezt én is megvehetem.
- A királynő értetlenül nézett a balósszekötőre.
 - Mi kellene...?
 - Egy... Egy... Olajsűrű...
 - Jó, hát majd egy-két dolgot összecsomagolunk és azzal az olajjével együtt a szállására küldjük.
- A balósszekötő kicsit meghajtotta a fejét, és érdeklődve várta, hogy mi jön még?
 - Édesapját, gróf Schwalenberg György urat és magyarországi rokonainkat köszöntjük... Legyenek erősek.
 - Jó - mondta a balósszekötő és tanácstalanul a titkárra nézett. A titkár egy pillanat múlva már mellette volt és átsegítette a távozás bonyodalmain.
- A balósszekötő az autóban fellélegzett. Amikor már az utcán robogtak, megszólította a titkárt:
 - Uram, gondolom magának teljesen mindegy, hogy hová visz... Ha így van, akkor ne a szállodához vigyen, hanem a darugyári sportpályára.
 - Ahogyan parancsolja, uram - mondta a királyi család titkára, s a gépkocsi a következő pillanatban irányt változtatott.

A balösszekötő a sportpálya előtt kiszállt a Chryslerből és az órájára nézett. Fél hat volt.

A bejáratnál két férfi várta. Zsebetett kézzel álltak és mosolyogtak.

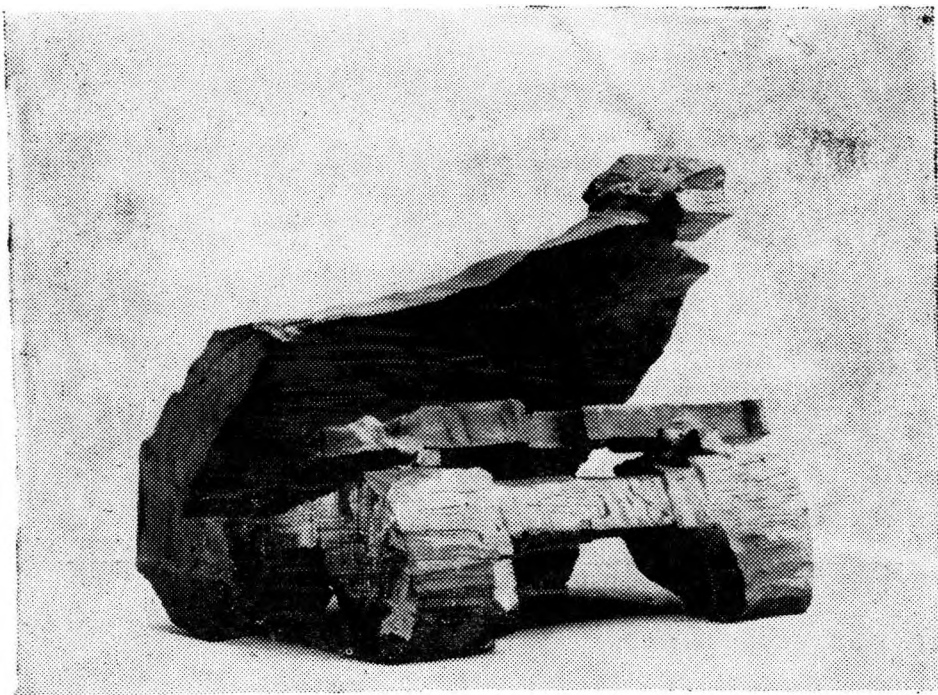
– Jónapot Schwalenberg úr... Mi a klágeni klubcsapat menedzserei vagyunk... Ötezer dollár előleget tudunk adni.

– Kevés.

– Ha a csapata elutazott, a további harmincezret azonnal felveheti...

– Mondtam, hogy kevés – válaszolta a balösszekötő, aztán félretolta a menedzsereket, és sietve bement az öltözőbe. Néhány perc múlva már a pálya zöld gyepén vágtatott, aztán ügyesen levett egy feléje küldött meredek labdát, és élesen a kapuba lőtt.

– Vége a teázásnak, báró? – kiabáltak feléje a játékosok.

VILT TIBOR: Ülő figura
(Fotó: Balla Demeter)

TAMKÓ SIRATÓ KÁROLY
FÉNY A HEGYOLDALON

A város beléharap az erdőbe
ahol
nemrég
még bozót volt
vízmosás avar-sár sün-ösvény bogár-sánc
csipke boróka család papsajt lapu bogáncs
onnan
most
fény patakzik
négyyszögletű sugár

ablak
villany
szoba
ágy
ember
boldogság

Az erdő sudár fái
beállanak a pózna-sorba

a lejtő
lépcsős terraszokra szakad
ásó-izomláz-gerblye
porhanyó földmorzsák
tányérok fehérjébe hajló vetemény

hinta
hátraszegett szélcibálthajú gyerekefej

csillanó drót-futam

s az út
dörgő autóbussaival felkapaszkodik a hegyre

A város beléharap a hegy mélyébe

tépi szakítja
gépek csákányok furópajzsok
szikráztatják
évmilliárdos álmából
ébresztik

a fekete napot

a piros nap kő- emlékét

S a tűz
uj életté játsza

a multat

száz vezetéken át ezerfelé lobogtatja
ember-zászló

ablak
villany
szoba
ágy
ember
boldogság

S ahogy
lemegy
nyugaton a piros jelen-nap
a hegyoldalról
visszaint feléje
évmilliárdos önmaga
a fekete mult
átszűrve
kitisztítva
ujjá teremtve

fény
a hegyoldalon

uj fény
boldog fény

ember-zászló

CSUKÁS ISTVÁN

HA SZERELEM HAJT OSTORÁVAL

Ha szerelem hajt ostorával, én és a kutyák
ügetünk csapzott irhával sikátoron át,
boldogtalan szívünk visszük, kövön kattogót,
szimatolunk kölyöklányt és vedlett bugyogót,
zsenge csípőt s mázsás combot, hogy a víz kiver,
pofánkon a sóvárgás is tündért hívó jel,
úznak innen, úznak onnan, konyhaajtó becsapódik,
hátrálunk is vicsorogva rongy odúig, kutyaólig;
égre fölnyűszítő vágyunk ki értheti meg?
Szívünkben az olthatatlan csillagfény remeg.

BEFELE FORDULT UJJAK KÖZÖTT

Az asszony itt ül
roskatagon a fájdalomtól,
sír szegény.

Valami divatos, dió-nagy göbökkel
konstruált gyöngysort takargat
befelé fordult tenyereivel.

Azután lázad
gesztikulálva.

Mert úgyszólván
még mindig semmi választék nincsen
megrohamozott üzleteinkben,
s oly körülményes a külföldre-utazás:
papirok és kérelmek és kérdőívek –
és minden még így is oly esetleges.
A havi jövedelem sem bizonyos,
egy-két százzal csalódhatik az ember,
és nem is ritkán.
Az egész élet csak esetleges.

... Hát – sima nyakad, jó lábaid
megkapják azért havonta a tizenkettőt úgy általában,
bár néha egy-két százzal kevesebb:
bevallottan is tizenkétezer.

Mégis, mennyi lenne az elég?
Tartanám én magam keményen, de a
tőzsgyökerek tótágast állnak bennem,
lecövekkelnek százasokban mérő,
alacsonyrendű, méltó helyemre.
Ahonnan nem is vágyódtam ki még
sem útlevéllal, sem másként.
Ág-bogas
luxusáruval szerteágazó
üzletsorok tőkáját felduzzasztani
ha csak hajszállal is –
sohasem akartam,
egyszerűen eszembe sem jutott,
amint: ... „oly dolgok vannak földön és egen...”
... legkézenfekvőbb dolgaink pedig
és szilárdabban, mint az a havi
tizenkétezer.

Mignonon nevelt vérszegény fiad
pihékbe ágyazott – s oly esetleges.

Nálunk mindig biztos a fűtött szoba.
Asztalán tál, gőzölgő, fehértestű,
puhabélű, guruló krumplival,
s ha vaj olvad is szeletelt körén,
ez valahogyan
mégsem esetleges.

A citromizes tea bizonyos
és húserék a hasaszalonnában.
Kenyér, só, élet jutna akkor is,
ha két gyerekünk két szülője közül
az egyik idő előtt kidőlné a sorból,
pedig én csak könnyen elmúló
százásokban merhetek gondolkodni.

Ruhából meg jut, amennyi kell.
És a selyem finom simogatását
épp úgy ismerem, mint a vászonét,
vagy prémek csiklandozó, tartós melegét...
Így minden tudott, megfontolt, kimért,
És soha semmi nem esetleges.

Panaszkodj,
sírj szegény.
Divatos, tarka, dió-nagy göbökkel
konstruált gyöngysort morzsolgass,
amíg
befelé fordult ujjaid között
élned szabad így:
esetlegesen.

K A T A Y A N T A L

TAVASZ VOLT

Tavaszi volt, acélfogú és kormos,
– a lódögöket már eltemették –
de hajnalodott a romok felett,
s mi mentünk a fényre, mint a lepkék!

Tudat szikrája lobbant-e bennünk,
vagy ösztön vezérelt, mint a medvét?
Telet-tagadó cammogásunkat
csak vánszorgó árnyékok követték.

Sovány és soványabb. Majdnem csontváz
– ez került volna útleveleinkre,
ha érdekelt volna bárkit is ott
és akkor, hogy „milyen a termete?”

Tüdőnket kiszellőztettük végre...
s ha vannak, akik ezt elfeledték,
üvölts költő! Hisz húsz éve múlt csak
hogy mentünk a fényre, mint a lepkék.

KERÉNYI GRÁCIA
HAZÁK KÖZÖTT

A visszatérés, a ráismerés.
Bölcs voltál, Platón, akárcsak a fecskék.
A Visztula is, nemcsak a Duna,
bükk és tölgy helyett nyírfa és fenyő:
a kakas torkában, amikor kukorékol,
a pitypang sárgaságában, és egyáltalán,
a sárgában, a fehérben, a kékben –
minden ismerős
mikor meglátsz, a pillarebbenés,
ha hangod hallom, szavam elakadta,
a biztonság, hogy megvagy, és a kétség –
a süketnémát irigyelni bűn:
fogalmak, szavak nélkül élnek-e? –
anyanyelvemen jobb-e, hol a jelzők
orgiájába belevesz a lényeg –
de hisz a lényeg úgyse fér szavakba –
hova megyek haza, oda, ahol a Duna, ahol a Balaton,
a Pilis, a Börzsöny, a mittudomén,
ahol a gyermekláncfű-pitypang-kákics-kutyatej –
vagy ahol a varjak és kövek, a mássalhangzóság, a kékszeműek,
vagy ahol a kiskacsa, kecske,
mókus, gesztenyefa –

én mindig mindenkihez visszatértem
és hű is voltam mindenkihez –
a Királyhágón láttam egyszer ilyen pirkadatot
a vonatból, vagy az auschwitzzi apellen,
de ennyi szederbokrot fehérteni seholsem,
ez a Visztula-táj –
de a szél magyarul zúgatja a fákat –
édesapa-édesanya,
tudjátok-e mi a haza,
de hisz ti is kétfele –

de amikor a nap a hold az eső a felhők –

túl magányon és paranoián
te nagy ég, borulj rám.

A harmadik találkozás

Az ablak ónos pléhparkányán kora reggel dobol az eső. Keserű őszi napok jönnek, magunkra maradunk a nyár emlékeivel. A dobolás azonban nyugtalanít. Ellenállhatatlanul arra sarkallja az embert, hogy csatangoljon, nyakába vegye az ázott utakat. Nehezen nyugszunk bele, hogy a falak közé szorulunk.

Fejembe nyomtam a fekete baret-sapkát, esőköpenyt vettem magamra, s számban a meleg tea meg a cigaretta ízével elhagytam a házat. A fasor elején most is melém szegődött a kutya. A hatalmas állat hűséges útítársam volt egész nyáron. Bölcs öreg fejét az útnak szegte, lomha járásával ott jött mellettem az ázott avaron.

Leereszkedtünk az Árpád-kori kápolna dombjáról; a réten át keskeny ösvény tartott az erdőnek. Nyáron itt megáll néha egy-egy színes autóbusz, a kőfallal körülvárt tenyérnyi udvaron a turisták letelepednek a fűre, néhányan fényképeznek. A kápolna most magányosan áll, körülötte a fák csupasz, fekete ágai fénylenek az esőtől.

Itt láttam meg először Annát. Utolsónak jött ki a kápolnából. Kilépett a pünkösdi verőfényre, megállt a bejárat román ívei alatt. Körülötte fényes-feketébe öltözött parasztasszonyok gyűrűje. A lépcsők tetején állt, fél testtel kinőtt közülük. A hirtelen fény káprázatában lehajtotta a fejét, majd fölemelte, körütekintett, valakit keresett a kápolna-kert forgatagában. Hőfehér blúzt viselt, arca is fehér volt, kétoldalt lefésült, hosszú barna haja foglalta keretbe. Amikor megpillantott, nyomban lelépett a lépcsőkről, a fejkendők eltakarták előlem. A látvány ígézetében sokáig álltam mozdulatlanul a kerítés mellett, közel a kapuhoz. Vártam. Tudtam, hogy itt kell eljőnnie előttem, látni akartam újra. A széledező gyülekezetben később csakugyan megtaláltam. Öszhajú öregember oldalán lépdelt, s mielőtt elhagyták volna az udvart, rám nézett. Leereszkedtek a dombról, a lány az öregember mögött ment az ösvényen. Hosszan néztem utánuk, míg átvágtak a réten, és beléptek az erdőbe...

Az alacsonyan szálló szürke felhők rátelepednek a hegy gerincére. A csatakos, esőverte réten a kutya mögém kerül, nyomomban jön az ösvényen. Végetér a rét, belépünk az őszi erdő tarlott fái közé. Sáros út vezet az erdőn át a folyóra.

Másodszor a falu főterén találkoztunk. A haja akkor is kibontva hullott a vállára, kék ruhát viselt, erős, vesszőfonatú kosarat vitt. Mentem utána a néptelen utcákon, majd a réten át. Mielőtt belépett volna a fák alá, visszanézett. Futva értem az erdőbe, de már nem láthattam. Hatalmas törzsű fák között jártam, a fény ide csak keskeny réseken tört be, hosszú pásztákban hullott az avarra. A nagy csöndességet néha ismeretlen, különös zajok törték meg. Mintha templomban jártam volna, a nyílegyenes gertyánok mint roppant oszlopok, tartották az erdő lombmennyezetét. A kutya hirtelen megtorpant előttem, fölkapta a fejét, s mielőtt visszatarthattam volna, nagy ugrásokkal iramodott előre. Néhány lépést tettem utána, félrehajtottam a bokrok ágait; egy tenyérnyi tisztáson megláttam őket. A lány az öregemberrel állt a tisztáson, a kutya viháncolva szaladgálta körbe őket. Az öregember mosolygott, átvette a lánytól a kosarat, aztán egy kézmozdulattal magához intette a kutyát, megfogta a nyakörvét. Föl emelte az állat fejét. A lány leguggolt a kutya elé, tenyerei közé fogta a fejét, valamit beszélt hozzá. Eközben az öregember körbenézett, fürkésző tekintete egy pillanatra megállt velem szemben. Nem láthat – gondoltam –, a bokrok eltakarnak előle. A lány még néhányszor végigsimított a kutya fején, aztán az öregemberbe karolt, elindultak. A bokrok mögül egy ideig láttam még őket, egyikük sem nézett hátra. Halk fűtyentéssel magamhoz hívtam a kutyát, és ugyanazon az úton, amerre jöttünk, visszatértem a faluba...

Augusztus második felében elbúcsúztam vendéglátó házigazdáimtól; egy időre el

kellett hagynom a falut, a környéket, amelynek minden dombhajlata, fája, ismeretlen ösvénye az ő emlékével kísért el. Amikor ősz elején visszatértem, hiába kerestem.

A konokul szítáló esőben a nyilegyenes gyertyánok között járunk, az út mentén jobbra is, balra is farakások ülnek. A kutya mellettem jön, rőtörös szőre ázott, gubancos. Néha előre lohol, aztán bevár, mintha az utat mutatná. Áthaladunk a kis tisztáson, ahol a nyáron utoljára láttam őket. Keskeny ösvény vezet le a folyóhoz, gerendahídon át a fűrészmalomba. A malom csöndes, a kereke mozdulatlanul áll, korhadtt fáját benőtte a moha. A fehér kőből rakott épület helyenként málladozott, megroppant a faszindelyből készült tető is. Az apró ablakok sötétek, némelyiket bedeszkázták.

Semmi nesz, csak a vízesés robaja meg a malomkerék alsó lapátjaihoz csapódó víz egyenletes zaja hallatszik. A kicsorbult falépcsőkön fölmentem a malomba. A terembe csak a magasban lévő ablakokon szüremlik be gyér világosság. A kőtalapzaton álló gépek némák, por ül rajtuk, a megfeketedett faalkatrészekeken hatalmas nyílások, repedések. A fűrészlapokat leszerelték, egyetlen rozsdás korong fekszik a vörös tég-lából rakott padlón. A sarokban falépcső vezet föl a padlásra.

A túloldalon lévő ajtónyíláshoz léptem, ezen át a fedett rámpára lehet kijutni. Itt rakták be régen a szálfákat. A teraszon megpillantottam az öregembert. Alacsony széken ült, kosarat font. Erős gyapjúpulóvert viselt; nagy darab ember, széles vállakkal, hatalmas mellkassal. Óriási kezei között szinte elvesztek a vékonyka vesszők. Merev arccal nézte a munkáját, időnként lehajolt vesszőért. Mélyen barázdált, szürke arca kemény volt, mint a malomház kövei. Sapkát nem viselt, rövidre nyírt ősz haja gyűrűkben tapadt a koponyájára.

– Jó napot – köszöntem rá, és kiléptem a teraszra.

Főlnézett, láttam, kissé meglepi váratlan érkezésem. Hosszan nézett, kezében megálltak a vesszők.

– Kicsit körülnézek itt a malomban, ha megengedi. Úgy hallottam, műemlékké nyilvánították, rövidesen tatarozzák – mondtam gyorsan. Idegesített a hosszú nézése, s hogy még mindig nem köszönt vissza.

Főllált, mindkét térdéről lekotorta a hulladékot. Átlépte a vesszőcsomót, elém-állt; eközben szemét egyre rajtam tartotta.

– Hát mégis eljött – mondta.

– Miért... hát ismer? Nem értem, miért gondolja, hogy el kellett jönnöm?

– Ismerem.

– Honnan?

A szeme is szürke volt, s mintha parányi mosoly villant volna benne.

– A Kápolna-dombról. Pünkösdkor. Aztán a nyáron, amikor Anna után jött.

Nem várta meg amíg szóhoz jutok, befelé tessékelt.

Beléptünk a konyhába. Tisztaság, rend uralkodott a kőpadlós helyiségben, nagy nyitott tűzhely állt a végében. A vesszőfonatú székre mutatott, a polcra üveget és két poharat vett le.

– Már vártam – mondta, és ő is leült az asztalhoz.

Töltött a poharakba, a magáét az enyémhez érintette.

– Egészségére.

Lehajtottuk az erős pálinkát. Újra töltött, koccintott. Aztán ismét töltött, ittunk.

Eközben egyre figyelt, jól láttam, erősen fürkészi az arcomat. A kezemet is nézte, végül a ruhámat vette szemügyre.

– Jól esik ez ebben az átkozott időben – mondta. – Hosszú volt a séta a falu-tól idáig. A kutya a magáé?

– Nem. A házigazdámé, de ügylatszík, szívesen csatlakozik hozzám.

Az öregember bólintott.

A szoba üveges ajtaján sűrű függöny volt, mögötte nem láthattam semmit. Arra gondoltam, a lány a szobában lehet, talán érkezésem óta lát, minden szavunkat hallja. Kiszolgáltatottnak éreztem magamat, türelmetlenül vártam az öregember szavait.

Ő is a szobaajtóra nézett.

– Anna már nincs itthon – mondta.

Cigaretétát vett elő, rágyújtottunk.

– Öt is látni akarta, igaz? Nemcsak a műemléket. – kérdezte.

– Igen. Látni akartam.

Tűnődött egy ideig, szívta a cigaretétát.

– Pünkösdkor ott álltam a kerítésnél maga mellett. Láttam, hogy Annát nézi.

– És az erdő? – kérdeztem.

– Az erdő? Idejében észreveszem, aki erre tart.

– És most? Most is észrevett?

– Nem. Ilyenkor nem figyelek. Őszre már magamra maradok, ilyenkor bárki emberfia vetődhet erre. Na, jöjjön, járjunk egyet. A malmot is látni akarja – mondta, és fölállt.

Bejártuk az épületet, föl vitt a padlásra is, ahol száraz széna állt. Odakint állapodtunk meg a malom északi végében, a folyó partján. Most én kínáltam cigarettaival.

– Kié volt ez a malom?

– Az uraságé. Akié a határ.

– És maga?

– Molnár voltam. Itt ragadtam. Most már ki is húzom itt.

Nézte a vizet, szívta a nedves cigaretétát. Az eső egyhangúan szitált, a vizen az egymásba kapaszkodó gyűrűk lassan úsztak lefelé.

– Itt születtem, az apám is molnár volt. Messze földről hozták ide a fát. Gyakran fölvettek engem is a szekerekre, eljártam velük sokszor napokra is. Éjjel-nappal fuvaroztak. A szekerek a folyó völgyében jártak. Akárhonnan szállt le az ember, hemzsegetek a folyóban a halak. Nem kellett itt a horog meg a csalétek. Mi, gyerekek vékákkal álltunk bele. Meghúztuk, kiemeltük, és vetettük partra a halat. Ott ugráltak a nagy, ezüst színű halak a zöld gyepen. Gazdag folyó volt, ontotta a halat. Adott, amennyit kívánt a völgyében járó ember.

Nézte az esőverte vizet, összehúzott szemét a túlsó partra emelte. Pillantása végigjárta a völgyben húzódó utat, föl egészen az erdő borította hegyekig, mintha a távolodó régi szekerek nyomát keresné.

– És Anna? Róla meséljen.

– Annáról? – pillantott rám hirtelen. – Anna már messze került innen. Ő már nem jön vissza. Csak nyáron. Ha én elhalok, már nyáron se. Az anyját is Annának hívtuk. Gyönyörű gyerek volt, s amikor megnőtt, őt is megnézték odafönt a Kápolnádombon. Itteni ember vette el. A malomban a legjobb legényem. Utász volt a háborúban. A Kárpátokban veszett oda, hivatalos papír jött róla. A háború utolsó esztendejében a kicsi Anna két éves volt, az apját nem ismerte. Azon az őszön már magam maradtam. A feleségemet harmadéve temettük, nem várta ki a háború végét; így volt ez jól megírva. Mondom, azon az őszön magam dolgoztam, az embereket mind elvitték mellőlem. Annám a kicsinyével bezárkózott, ha mennem kellett hosszú fuvarba. Volt úgy, hogy hetekre mentem. Magam hoztam le a fát odafönről, s magam vágtam föl, ahogy tudtam. November derekán kerek hétre mentem. Végig a völgyben magam jártam az utat. Csúnya út volt a nagy teherrel, esett az eső éjjel-nappal. Háromszor szakadtak el a láncaim, háromszor kellett újra rakodnom. Beleragadtam a sárba, a négy deres muraközi remegett, mint a nyárfalevél, az Isten irgalma tartotta, hogy az útról a folyóba nem csúszunk. Amikor hazaértem, Annámat holtan találtam. Szekercével törtem rájuk az ajtót. Annám az ágyban halva, s a kicsi lány a kibontott mellén félholtan. Akkor már harmadnapja halott volt, és vele bezárva a gyerek. Nyomorultkám kinyájában a halott asszony mellére borult. Az orvos azt mondta, tüdőgyulladás végzett vele. Csak később vettem észre, hogy dolgozott, amíg távol voltam. Hántotta, húzta, cipelte az esőverte, síkos fát. Így maradtunk ketten. Anna szakasztott olyan, mint az anyja. Mintha mindig őt látnám.

Az öregember elhallgatott, megindult föl a malomba. Lépkedtem utána, fölmentünk a konyhába. Leültünk az asztal mellé, újra töltött a pálinkából.

– Hol van most Anna? – kérdeztem.

– Tanul. Kedve volt mindig az iskolához. Hagytam. Pesten él, orvosnak készül. Gyermekorvosnak.

Az öregember fölemelte a poharat.

– Egészségére.

Búcsúzni készültem, a kutyát is elő kellett kerítenem, valahová elhúzódott az eső elől. Fölálltunk.

– Őszön a legkeservesebb – mondta. – Hiába, hosszú. Szeptembertől karácsonyig. Karácsonyra hazajön. Az új esztendőben aztán már szalad az idő. Mások is élnek így. A legtöbb öregember magára marad.

Gumiköpenyt terített magára, elkísért a gerendahidig, mutatott egy közelebbi utat hazafelé.

Délutáni szürkületbe hajlott az idő, mire visszaértem a faluba. A kutya az utolsó métereken előreszaladt, nagy vakkantásokkal, szökellésekkel ünnepelte a hazatérést. Az ajtóig szaladt, onnan visszafordult, felémrohant, körülugrált, a kezemet nyalta. Hatalmas ugrásokat tett, orrával csaknem az arcomat érintette.

Az eresz alatt levetettem az esőköpenyt, a küszöbre ültem. A kutya lecsillapodott, fejét szelíden a térdemre hajtotta. Szomorú barna szemei élénken csillogtak; várta, hogy kezemet most is a fejére tegyem, néhányszor végigsimítsak rajta...

K E M E N E S I N E Z

SZERELMES VERS EGY VETERÁNHÓZ

A gyűléseken énekelnénk rólad,
és nem tudnám, hogy milyen a szemed...
Neved: eggyel több átkeresztelt utca,
és retusálnák fényképeidet.

Még egy sortűz a börtönudvaron,
s ma rög a szíved, puha por a szád,
hajadban csendesen gyökér motoz.
S én mással ballagnék a hídon át.

HA ZÖLD LESZ

Ha zöld lesz már az árnyam,
ha egyszer meghalok,
csapongó könnyű szárnyam
bevág egy ablakot;

és horgas csöröm éke
a nagy virág lehull,
mint harc előtt a béke,
derüsen, álnokul.

EKSZTATIKUS INTERMEZZO

Hány isten volt? Tízezer? Százezer?
 A bálványok nevét ki tudja mind?
 A Jóság magvát ki vetette el?
 Hol érnek célba templomtornyaink?
 A menny melyik felébe szállt a sok
 könyörgés, sóhaj, zsoltár, hó ima? –
 Oly sokan vagytok ég-hatalmasok,
 s az embernek sehol sincs temploma,
 amelynek sarkig széttárt ajtaján
 belép a mennyből földreszállt Titán
 s leül szemközt vele – mint jóbarát,
 hogy istennek vallhassa önmagát.

Mennybéliek, ti földfelettiak –
 hányszor borultam térdre értetek!
 Halomra ölve sok-sok barmomat
 vérrrel itattam bálvány-torkokat,
 borral kínáltam Bacchust, szűzeket
 áldoztam barbár oltárok felett;
 s vittem elétek, hordtam szüntelen
 mindent, mi föld-hazámban megterem,
 hogy lakmározva jóllakhassatok! –
 s ti mennykövekkel válaszoltatok.
 Szigonnyal, saskarmokkal, hádeszi
 kínokkal jöttetek fenyíteni,
 s a poklok hidján mélybe dobtatok,
 hogy önmagamba tépve lássatok!...
 Ennyi vezeklést, ennyi isteni
 csapást csak én tudtam teremteni,
 én öntöttem aranyból szobrokat,
 hogy leboruljak arcotok alatt,
 s én építettem nap-szegélyezett
 Olimpuszt nektek – menedékhelyet,
 szent ligetet és kegyhely-szurdokot, –
 s ti bűnhődéssel válaszoltatok...
 A képzelt jónak tetsző volt vajon
 a máglyán elhamvasztott hajadon,
 kit megöltek a maszkba-öltözött
 és félelemből szürcsölt ösztönök?
 Az azték-bálvány mért kívánta meg
 a bordacsontokból kiszakított
 s oltárra dobott csecsemőszívet?
 Kinek hozott itt bűnbocsánatot
 a sok kegyetlen isten-orgia?...

Az embernek sehol sincs temploma,
 hol végre otthon érezné magát –
 jöjjetek hát, ti mennybéli csodák,
 felhők fölötti ég-hatalmasok,
 boruljatok le, kuporodjatok
 mellém a Földre! – vezekeljetek
 egyszer ti is a szomjazók helyett!
 S adjátok át – egyetlen napra csak
 rátok ruházott lét-hatalmamat,
 hogy az legyek, mi eddig még soha –
 teremő zengés, ég és Föld ura,
 hogy én szabhassak itt helyettetek
 törvényt magamnak – s végítéletet.

SIMON BÉLA rajza

KURD NÉPKÖLTÉS ZET

Egy-két évvel ezelőtt naponta olvashattunk az Észak-Mezopotámia hegyei között élő kurd népről. Báttran, a hegyi népek bámulatos mozgékonyásával harcoltak az elnyomó államhatalom ellen.

Európa keveset tud róluk, gazdag népköltészetükről talán semmit. Leginkább még a nyelvészek tartják számon őket, mint szakmai nevezetességet: indo-európai nyelvet beszélő nép a törökök és arabok tömbjében. Költészetük egyik érdekessége a nő különös szerepe. Sok népdal született – a tartalom alapján ítélve – nők ajkán. A kurdok mohamedánok, a nőket azonban nem zárják hárembe. Az asszony együtt kereskedik férjével, és oldalánál áll a harcban. Egyes versekben párbeszédet találunk férfi és nő között. A beszélők szavai egymásba folynak, csak nagy figyelemmel vehetjük észre, hol hallgat el az egyik, hol kezdi a másik. Balladaszerűsége, töredezettsége gondolhatnánk. A magyarázat azonban valószínűleg más. A nehézséget az írás okozza; az eredeti, szóbeli előadásban bizonyára jól meg lehet különböztetni a két beszélő szavait.

Feltűnően sok a panasz dalaikban fogság, száműzés miatt. A kurdok három ország területén élnek – Törökország, Irak, Irán –, három elnyomó szorongatja őket.

A verseknek nincs prozódiajuk; belső, tartalmi ritmus adja a gerincüket. Olvasásuk közben olykor mintha a magyar népi verse hagyomány visszhangját hallanánk, a kuruc bujdosó-énekekét. A Bölcsődal Lermontov csodálatos Kozák bölcsődal-át juttatja eszünkbe. „Beleézés” lenne? Vagy hasonló emberi és történelmi helyzetek megnyilatkozása? Bizzuk ennek a kutatását a filológusokra.

B. E.

TE, AKIT HIÁBA VÁROK

Te, akit hiába várok, te, akit hiába várok vissza!
Érted kiáltok, érted kiáltok, miért várlak hiába?
Lábamat bilincsbe verték,
Kalodában gyötörtek,
Ország börtönébe hurcoltak.
Te, akit hiába várok, te, akit hiába várok vissza!
Kedvesem a két folyó közéből,
Kedvesem a két hegy országából:
Istenre kérlek, jöjj eléem utamon,
És vess kegyes pillantást reám, hogy fussak feléd, mint szabad ember.
Ó szél és fény istene, szív és reménység istene,
Add, hogy vadabbul fújjon a szél, és felébressze kedvesem,
Hogy láthassam a fájdalmas úton egy pillanatra,
S ne érezzem többé láncaim súlyát,
Hogy biztos legyek szerelmében.
Mit számít akkor nekem ez a lánc, ez a bilincs a lábamon,
Csak egy pillantást villantson rám, s én futok feléje, mint szabad ember.

ADJISTEN, FEHÉR LEÁNYKÁM

Adjisten, fehér leánykám,
Elszáll az éj, a nappal visszatér,
A nappal visszatér, elszáll az éj.
Úgy maradok, ahogy bilincsbe vertél,
Bűbájad rabja lettem.
Ám egyszer egy évben láthatlak csak.
Igaz tán, hogy másnak ígérted magad?
Jönnek az évek, mennek az évek,
Mennek az évek, jönnek az évek megint.
Szerelmes levél vagyok, semmi egyéb,
Melyet összetéptél, de egyszer elolvastál
kegyesen.

BÖLCSŐDAL

Aludj! Ó, lelkem, szemem öröme,
Napra nap múlik, s anyád őrt áll ágyadnál.
Nőj nagyra, kis Bedir Khan-om,
Aludj, kedveském! Tente, aludj.

Ne feküdj ébren,
Erős védelmed a bölcső,
Ne hessentsd el az álmot.
Aludj, kedveském! Tente, aludj.

Mosolyod szelíd, mint a galamb és bárány,
Az angyalok csodálnák szemed ragyogását.
Tiszta vérből vagy, s anyád bármit áldozna érted.
Aludj, kedveském! Tente, aludj.

A forgó föld nekünk a gyűlölet földje,
Végzetünk kegyetlen, szívünk megsebzett,
Egy szöglet e házban egyetlen menedékünk.
Aludj, kedveském! Tente, aludj.

Nincs békeességünk, tűzhelyünk, javunk,
A balsors feldúlta mindenünk.
Keserű és kemény a száműzött kenyere.
Aludj, kedveském! Tente, aludj.

BÁN ERVIN fordításai

ANDREJ JAKOVLEV

Andrej Jakovlev fiatal leningrádi festőművész. Úgy emlegetik hazájában, mint aki jó barátja az Uelljen csukcs telep fókavadászainak, sarkvidéki bányászainak. Művészete fő témájául is az Észak vidékét választotta.

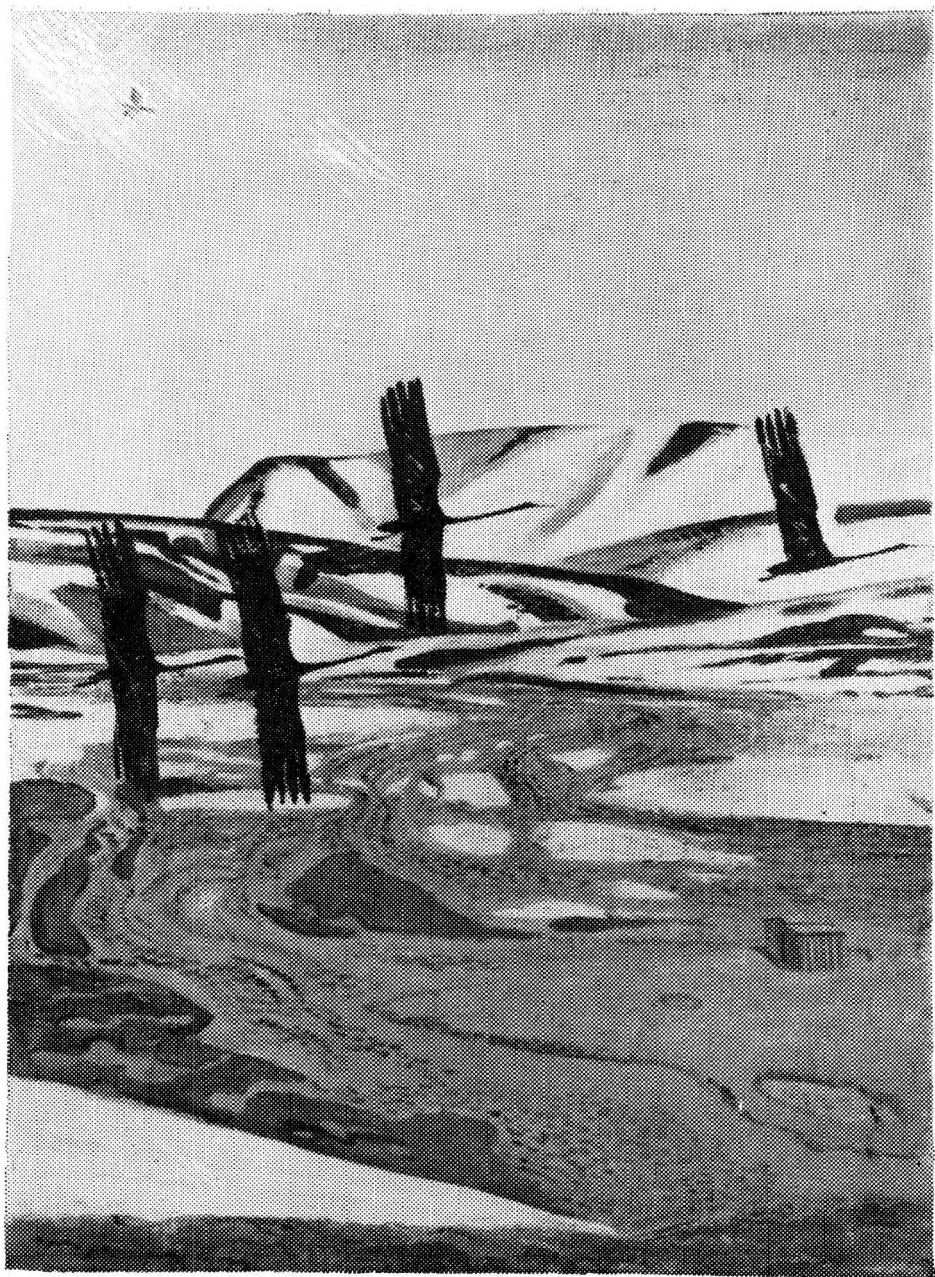
A Képzőművészeti Akadémia elvégzése után, 1960-ban indult el Északra. Egy évig teherhordó volt a Spitzbergákon, majd a „Levanyevszkij” jégtörőhajón a fehér-tengeri fókákra vadászott. Egy év múlva már kutyaszánon vágat a Csukcs-tundrán keresztül, mint a „Szovjet Csukotka” című újság tudósítója. Teherhordó, fókavadász, újságíró... Mindenekelőtt azonban festőművész, aki sohasem felejt el választott hivatását.

Északról a vázlatok százaival tér vissza Leningrádba. 1961. novemberében Murmanszkban megnyílt első kiállítása, mely sajátos, egyéni hangú beszámoló volt a Spitzbergák életéről. Ez hozta meg számára az első sikert, elismerést. A fiatal művész képeit a színek élénksége, változatossága, markáns karakterei, kompozíciói teszik érdekessé. A murmanszkiak után rövidesen megismerkedett alkotásaival a leningrádi és a moszkvai közönség is.

Legújabb képei Csukotkával foglalkoznak. Ezek közül adott át néhányat szerkesztőségünknek, amikor nemrégiben Pécsre látogatott.

Eszkimó nő

Csukotkai május

ORDAS IVÁN: Gyánttól Misláig

LEMLE GEZA: Gólyafészek II.

ORDAS IVÁN

Gyánttól Misláig

Gyalogszerrel Tolna megyében

1.

A közönséges térképeken Gyántot hiába keressük, legfeljebb ha egy katonai léptékű jelöli. Pedig község volt valamikor. Levéltárak háromszázötven éves papírai őrzik a gyánti parasztok panaszait, hogy a simontornyai vár katonái elszántottak a földjükből. A falut többször is földülta a török, most nyoma sincs. A jelenlegi település helyét még csak egy útmenti irányjelző tábla sem mutatja. Esős időben igazság szerint út sincs, csak egy kerekek szabdalta sártenger a Vörösmarty Termelőszövetkezet táblái között. Ilyenkor az ember a maga bőrén érzi a távolságok relatív voltát.

Gyánt ma egy gigantikus istállóval fogad. Pályaudvarnyi épület, tárt kapuján akadálytalanul robog be velünk a fogat, melyre felkerekedtünk. A téglafalakat a valamikori uraság talán száznál is több esztendővel ezelőtt rakathatta. Ez és egy tetemes magtár uralkodik a lomb ölébe húzódott puszta fölött. Gyánt ma puszta, egyformán közel Pincehelyhez és Tolnanémedihez, ugyanakkor egyformán távol minden irányban a világtól. A puszták népének mai életére vagyunk kíváncsiak.

Összbenyomás és első kép: szigetek a sárban. A sár abszolút hatalmú uralkodó, a szigetek pedig istállók és házak. Utóbbiak egy tágasabb, érezhető gonddal emelt épület híján, hosszúra nyúló tetejű cselédházak. A majorközepi épület egykori ispánlakás. Ma iroda, bolt, kocsmá, lakás és mint később kiderül, laboratórium is. A volt cselédházak közötti udvarokat szotyolaszár és vesszőkerítések szabdalják darabokra. Néhol két-három bánatos virágágy, különben sár mindenütt. A garantáltan veszedéshorász és minden háziasszonyi perpatvar melegágya, közös konyha természetesen már nincs, csak a közös tető. A közös tető alatt élőkről először egy szőke fiatalembert faggatunk, aki többek szerint állítólag a pusztá lelke.

Mindenesetre overallba öltözött lélek, akinek foglalkozását ránézésre bajos kitalálni. Kombájnszerelő? Traktoros? Felvásárló? A helybeliek idősebbje „János”-nak szólítja és kézfogás után csak a negyedik-ötödik percben derül ki, hogy ő a pusztai iskolaigazgató. Tíz éve él itt.

– Most honnan jön?

– Végre lett volna egy kis időm horgászni, hát nem elzavart a hirtelen eső?

Nem tűnik világrengető tragédiának. Szabadságidő dolgában a nemzet napszámosa szerencsés fajta. Kinek van máshol annyi szabadideje, mint nyáron a pedagógusnak? Majd kimegy holnap.

– Aligha! Akkor a kombájnok is megindulnak!

Kiderül, hogy amikor az iskolaigazgató nem tanít, kombájnellenőr a termelőszövetkezetnél, az ügyvitelben segít, az állattenyésztés gondjain töri a fejét, és az is előfordult, hogy más kocsis híján a lajtoskocsival szállította a vizet. Nem téesz-tag, de az alakulásról a társtulajdonos legtermészetesebb hangján többszámaban beszél. Ekkor és ekkor alakultunk. A pincehelyi termelőszövetkezetnek országos híre éppúgy nincs, mint ahogy rossz híre sem. Közepes. Éppen ezért panaszkodó persze akad. Példákat említ, és közben szemüvege mögött gunyorosan csillog a tekintete. Egy évi harmincháromezer forintos jövedelmű állandó siránkozót, aki a régi cselédlakás padlóját linóleummal vonatta be, Pannóniája van és a családjában ma már természetes fogalom a nyaralás.

– Amikor idekerültem, kezembe került a régi pusztai római katolikus iskola leltára. Harminchat könyv szerepelt benne, ezeknek talán harmada hasznos olvasmány, köztük Herczeg Ferenc néhány kötete. Ma háromszázötven kötetes a letéti könyvtár, nem számítva az én kétszázötven könyvemet, amire éppúgy rájár mindenki, aki igényli.

Fiatalok és öregek. A középkorúak, a harminc-negyvenöt évesek nem. Az első hat évben egyszer sem kellett cserélni a letéti könyvtár anyagát. Most évente négy-szer, mert addigra kiolvassák. Televízió természetesen van a pusztában, de a mozi-val már kevésbé rózsás a helyzet. A fiatalabbak zöme még a nagy sárban sem restell elgyalogolni Tolnanémedibe egy-egy film kedvéért. Azt azonban senki nem érti, hogy amikor a közeli kendergyáriak hetente kétszer kapnak új filmet, akkor a gyáanti keskenyfilmgépek miért csak hébe-hóba jut? A rádióknak se szeri, se száma. A rádiós panaszoknak sem. Tóth Istvánné téesz-tag például ezerhatszáz forintot takarított meg egy Orionra. Februárban megvette, a boltban szolt, otthon nem. Szekerezés a rádióval vissza, javítás, utána az eset ismétlődik. Ottjártunkig a készülék még mindig benn pihent a tamásibeli szervíznél és benne egy jobbra törekvő asszony ezerhatszáz forint-ja, meg egy csomó művelődési igény – kielégítetlenül.

Gyánt a felszabadulás után ismét falu akart lenni. Párszáz lélek lakik itt, ennél kisebb falvak is akadnak Magyarországon, Gyánt mégsem lett az. Okosan, hiszen minek a kis települések számát szaporítani, a lakosság pedig így is gyérül. Feltűnően sok az asszony. Reggel hatalmas karikásdurrogatás közepette fiatal nő hajtja ki a marhákat és az istállóknak is javarészt asszonyok, lányok dolgoznak. A férfiak között sok az ingázó, a vasútra, vagy más munkahelyekre naponta eljáró és az iskola végzettjeiből is szépszámmal tovább kerülnek. Petruska Mihály bácsi, aki a Gérey Richárd nagyságos urat, a bankot és Esterházy Pál herceget egyformán kiszolgálta, nyolc gyereket nevelt. Hová lettek?

– Hat lányom van. Az egyik a téeszben dolgozik, a másik MÁV-munkáshoz ment feleségül, a harmadik férje a ktsz-ben van, a negyediké traktoros, az ötödiké Pesten gyári munkás, a hatodiké meg ugyanott gépkocsivezető. A nagyobbik fiam szintén Pesten, marós-esztergályos szakmában van, a kisebbik meg szerszámköszörűs.

Tehát elmentek és ez természetes. Magyarországon, ha csökkent is, de még mindig magas a mezőgazdasági keresők aránya. Nálunk harmincnégy százalék, az NDK-ban tizenhét, Kanadában tizenkettő, Belgiumban tíz, Nagybritanniában négy.

A gyáanti bolt forgalmas. Hitelt ma már senki nem kér, zsírt kevesen vásárolnak, ha narancs érkezik, pillanatok alatt elfogy. Cigarettaból havi harminzezer darab, dohányból jó ha ötven csomag. Csak az idősebbek pipáznak, a cigarettát sodrót pedig talán meg is bámulnak.

– Mi a legrosszabb Gyánton?

A vélemények megoszlanak, de alighanem a sár és a légy. Kövesútról természetesen álmódzni is túlzás, de az már meglepő, hogy húsz esztendő alatt a házak elé

és közé nem jutott néhány száz betonlap. Kiderül, hogy a házaknak nincsen tulajdonosa. Nem egynek, vagy kettőnek nincs, hanem az összesnek.

– Földreformkor a lakásokat kiosztották a volt cselédeknek, de a ház a Földalapé lett. Később sem kapta meg a termelészövetkezet, de a mi nevünkre sem írta senki. A Földalap pedig megszűnt.

Kiismerhetetlenek a bürokrácia útvesztői. Az épületeket természetesen tatarozták, javítanak is, hiszen senki nem tűri, hogy az új bútorára csepegjen be az eső, de tulajdonos azért nincs. A nagy gazdátlanságban járdaépítésre ezideig senki nem gondolt. Úgy lehet a legyekre sem. A Csendes-óceáni háborúban partraszállás előtt az amerikaiak földrésznyi területű szigetekről irtották ki a moszkítókat. A Duna-kanyarban, Balaton-parton minden évben rendszeresen felbukkannak a rovarirtót szóró repülőgépek, nehogy szunyog csípje a nyaralókat. Néhány mázsa DDT Gyánton sem lenne haszontalan. A tejház ajtófélfájáról csak közvetlen közelbe érve derül ki, hogy senki nem festette feketére, amikor felhőben emelkedik fel róla a rátelepedett legyek légiója.

– A doktor úr eleget veszekszik érte!

A doktor úr szintén pusztai lakos, Dági Imrének hívják és egyáltalán nem doktor. Csak a közmegebecsülés titulálja annak, azok szájából, akik nem szólítják egyszerűen és barátian Imrének. Dági Imre hivatalos minősége szerint inszeminátor, elterjedtebb néven nyakkendőbika, azaz a mesterséges megtermékenyítés egyszemélyi intézője a termelészövetkezet hatezer holdas határában, a gyánti és pincehelyi jószágok között. Szemüveges, sovány fiatalember, mérhetetlen szívóssággal és munkakedvvel. Laboratóriuma van és rendelője. A laboratóriumhoz egy baromfiudvaron keresztül jutunk el. Az ajtó előtt maga eszkábálta, kissé özönvíz előttinek tűnő, de nagyon célirányosan szerkesztett kétkerekű bricska. Amikor a motor, de talán a GAZ gépkocsi sem birkózik meg a sárral, ez a bricska még mindig boldogul. A kevés laboratóriumszerű környezet után odabenn elektromos hűtőszekrény, gondosan vezetett kartotékok tömege, az asztalon pedig mikroszkóp. A rendelőben már vár három páciens. Egy betegnek tűnő tehén, és két másik, amelyek leendő ivadékaiknak tudományos alapossággal kiválasztott, innen talán százkilométerekre lévő apát szánnak. Mellettük a bőszojnyás laboráns.

Almaképű, fiatalos mozgású, de már nem egészen fiatal asszony. Álla alatt a keményre csomózott kendő fékje, szoknyája széles harangban röpköd körötte, amikor tevékenykedik, fehér köpeny nélkül is ápolónői szakszerűséggel. Gumikesztyűt húz Dági Imre kezére, üvegeket bont, kartotékokat vesz elő, szakavatott mozdulatokkal segít az ampullák megtöltésénél. Minden ez, csak nem a megszokott parasztasszonyi munka.

– Mióta csinálja?

– Nem régen. Csak amióta a férjem nem ér rá a doktor úrnak segíteni, akkor álltam be helyette.

Közben a tehénhez lép és férfinak is beillő keménységgel segít az inszeminátor látványnak nem éppen épületes, de nagyon fontos munkájában. Megmagyarázza, hogy miért:

– Ez most olyan bikától nevel majd utódot, amelyiknek négyezer literes évi tejhozamú ivadéka is voltak már.

A bőszojnya egyébként nem túlságosan elterjedt. Azokkal az asszonyokkal, akiket reggel nadrágban, gumicsizmában látunk az istállóban, néhány óra múlva könnyű, városias kartonruhákban találkozunk a bolt előtt. A bolthoz csatlakozó korcsma nemcsak a torkon ledöntött féldecik helye, hanem fórumféle is. A beszélgetést egy szélesvállú fiatalember tömören pletykálásnak nevezi és ránt egyet a vállán:

– Mi más lehet itt tenni? Dolgozni, persze, azt igen!

Dolgozni csakugyan lehet, meg keresni is. Ez utóbbit a linoleummal burkolt lakás tulajdonosának példája éppúgy bizonyítja, mint a számlálatlan új bútor, vagy a bolt százazres forgalma. Gyánt mégis halálraitelt település. Azt túlzás lenne mondani, hogy már megkonduult volna felette a lélekharang, de Pincehely nagyközség és egy

hatezer holdas mezőgazdasági nagyüzem távlati terveiben nem szerepelhet másként, csak mint munkahely. Ma az állattenyésztés gócpontja, az marad a jövőben is. Senki nem törekszik arra, hogy Gyánton új házat, a Pincehely bármelyik utcájában szépen szaporodó számú villák egyikét építse.

2.

A görbői hegy elnevezése mögött nem kell sziklacsúcsokat, vagy ormokat keresni. Kaptatónak azonban meglehetősen, a lerohanó vízmosta árkok pedig néhol szakadékokká mélyülnek. Valahol az itteni prэшázak egyikében kezdte a Zalán futását a joggyakornokoskodó Vörösmarty és gondolt közben Perczel Etelkára. Prэшház, a meredek oldalába kapaszkodó otthon ma is szép számmal akad. Gyalogösvény kanyargó közöttük. Egyiktől a másikig eljutni, a vad meredély miatt, olykor félórás út, pedig a távolság nem nagy. Így aztán a szomszédok egyszerűen átkiabálnak az egyik dombról a másikra.

Lihegetően, verejtéket fakasztóan sűt a nap, pilledten érünk a tetőre. Visszanézve a kilátás gyönyörű. Tolna megye lágy lankái, a zöld erdőfoltok, kanyargó utak festő ecsetjére illenének. Hatalmas gabonátáblákon csillog a napsugár, mint egy óriási szőtes tarka mintáin. A minta itt a hegytetőn aprószeművé válik. Nadrágszíjparcellák, gyerekkézzel is kereszttől hajítható búzaföldek, bizzarr formájú kukoricatáblák. Az útkanyarban élénk bukkanó háromszög alakú földdarab alig nagyobb mint egy pesti bérház udvara. Egy munkának nekifeszült férfi ballag az eke mögött. Az ekét két jól tartott sárga húzza, de nem nagyon illők egymás mellé, a rudas marban jó két araszszal magasabb a párjánál. A férfi, Szepesi Ferenc, a sajátjában szánt. Fejedelmi mozdulattal mutat maga köré, mintha a kör sugara legalábbis a szemhatár széléig érne.

– A birtok itt van. Nagyjából ez a közepe.

A birtok silány, erodált lejtőparti föld. Nem a tagosítás véletlene juttatta ide, mindig itt volt. Hét hold.

– Egyedül dolgozik benne?

– Egyedül.

A fia elment valami kevésbé robinzoni munkahelyre. A birtok ura ritkábban jut társasághoz, mint egy karthauzi szerzetes. Havonta egyszer ha lemennek a faluba petróleumért, sóért. Azelőtt, pénzszaporításra, fuvarozott az erdőn. Ma már nem, a hét holdba kell minden erő. Szepesi Ferenc túl van az ötvenen.

– Most a magam ura vagyok. Harmincegy év árán.

Közönyösen konganak a hátborzongató tartalmú szavak. Szegény vőként került az asszony családjába, akinek testvérei is voltak. Harmincegy esztendőbe került, amíg a testvérek részét meg tudta váltani. Most a maga ura. Ő itt, a fia meg valahol a városban.

– Szabadidő?

Igazság szerint nincsen. Tennivaló a ház, a jószág körül vasárnap is akad. A munka nem a jobb élet elérésének eszköze, hanem szinte öncél. A könyv szóra mosolyog:

– Nem igen érek én rá arra!

Van egy telepes rádiója, szól amikor szól. Legfontosabb mindenesetre a jószág. Fajtiszta, szép állatok. Az uzdi téesz elnökével szeretne szót érteni. Ő ad nekik egy bikaborjút, amazok meg adjanak cserébe nemesített vetőmagot. Az egyéni birtok ura a megélhetésben a termelőszövetkezetre szorul.

3.

Átvágunk egy völgyön, balra hagyjuk az erdőgazdaság csemetekertjét, aztán a dúslombú cserjésből egyszerre csak beszélgetésfoszlányok ütnek meg a fülünket. Megállunk és felettébb illetlen módon hallgatózunk. Valaki Doberdót emlegeti. Fél száz évvel az első világháborús harcok után igazán nem az a téma, melyre a miszlai határban számítana az ember. Nehéz elképzelni, hogy mikor jön el már az az idő, amikor nem a végigharcolt, azaz helyesebben: túlél, háború lesz a férfielemek legmaradandóbb

élménye, számlálhatatlan beszélgetések tárgya? A doberdói sziklák gyilkos emlékeit két szekérnyi férfi hallgatja. Az idő délelőtt negyed tizenegy, tehát a napnak mindenhowan munkára alkalmas szakasza. Meglepődnek, amikor elébük toppanunk, de barátságosan fogadják a köszöntést és hagyják, hogy közéjük heveredjünk. Doberdó emléke első, egyébként meglehetősen felesleges kérdéseinkre eltűnik:

– Téesz tagok?

Persze, hogy azok, és most arra várnánk, valaki majd szokványos módon ejt egy-két szót a termelőszövetkezetéről. Az ilyesfajta kérdésre az ember eleinte legtöbbször arról értesül, hogy a termelőszövetkezet megyeget, vagy lehetne jobb is. Lényegbevágóbb gondokról, panaszokról, problémákról csak akkor lehet hallani, ha a szembenálló már megsejtette szavaink mögül, hogy konyitunk valamit a mesteriséghez, nem idegen nekünk a termelőszövetkezet dolga. Itt megdöbbenő arányokban nem ez a helyzet. Az érdeklődés legcsekélyebb jelére gátját szakított árban ömlik a panasz és ami szokatlan, a leplezetlen gyűlölet is.

A gyűlölet tárgya a termelőszövetkezet előttünk egyelőre még ismeretlen főmezőgazdája. Azt még a kívülálló is sejtí, hogy nincs a világnak az a vezetője – lett légyen segédhivatali főnök, vagy miniszterelnök – akinek valamennyi intézkedése, mindig, mindenkit egyforma gyönyörűséggel töltene el. Ettől még nem esik ki a szekér kereke, ha zökkenők árán is, de előre haladhat a jármű. Itt azonban összetorlódik minden. A főmezőgazdással kapcsolatos egyetlen dicsérő jelző az, hogy jó szakember. Ugyanennek a jó szakembernek a keze alatt azonban elrothadt hatvan köbméter siló, a búzakévék kicsiráztak a földeken, egy nagy tábla baltacim pedig lassan visszabújik a talajba, nem törődik vele senki. A szakvezető senkinek nem hallgatja meg a véleményét, nem tűr ellentmondást. Hajszolja az embereket, gögös, sőt olyan véleményt is megengedett magának, mely szerint nem nyugszik, amíg minden tagnak csak kecskéje nem lesz. Ez különösen sértő, mintha a kecskeltartás és a koldulás fogalma vérrokonok lennének. Az elnökkel nem fér meg, ugyanakkor neki kacsalábon forgó háza van, ezeket keres és semmi mással nem törődik, csak ezzel. Csoda, hogy idáig nem verték agyon. Kinek van kedve ilyen vezető keze alatt dolgozni?

Csakugyan nem dolgoznak. Egyik cigaretta parazsa a másik után alszik ki, újak lobbannak lángra, tizenegykor pedig megállapítják, hogy most már felesleges munkába állni. A fiatalok délután sportorvosi vizsgálatra mennek, de az idősebbje is velük szekerezik ebédelni a faluba. Közéjük kapaszkodunk, és ilyesformán tengelyen érjük el a helyszínt, Mislát, ahol a jelek szerint fortyog a szenvedélyek kohója. A fortyogás új jeleit a faluszéli patak partján más tanúk bizonyítják. Nagy József és Szabó Sándor állattenyésztők, Takács Péter takarmányos. Körülöttük kilencvenkét életerős, szép nővendékmarha bóklászik a frissen vágott napraforgó torzsái között. A három férfi legnagyobb acsarkodással szintén a mezőgazdásról beszél, de a vezetőséget sem hagyják érintetlenül:

– Nem férnek meg egymással!

– Békétlenkednek, marja az egyik a másikat!

– Az agronómus nem beszél az emberekkel, legfeljebb csak durván. Általában közéjük sem megy!

Elhangzanak vélemények a termelőszövetkezetben dúló sógor-koma viszonyról, aztán következik a szövetkezeti demokrácia frappáns és egyben keserű megfogalmazása:

– Van nekik egy hosszú lajtorjájuk, mind ott vannak fönn, de ha mi egyszer meghúzzuk, leesnek valamennyien!

Idáig mindenesetre nem húzták meg. Király főmezőgazdász után járunk a faluban és közben birkózunk magunkban a sötét gondolatokkal, melyeket erről a termelőszövetkezetre telepedett zsarnokról rajzoltak az eddig megkérdezettek.

A személyes találkozás meglepő. A zsarnok szélesvállú, tiszta tekintetű, az első pillantásra is rendkívül rokonszenvesnek tűnő fiatalember. Szabatosan fogalmaz és akár a többiekből, belőle is az első kérdésre ömlik a panasz. A félelmes az, hogy nem elvi kifogásokat, hanem konkrét eseteket sorol. Egyik-másik hallatán még a ceruza is

megáll a kézben, mert épp olyan valóságosnak, mint amennyire – ez később bebizonyosodik – igazak.

– Bár nem mentünk még be, de eljöttünk a téesz iroda előtt. Ki látogatta meg magukat azzal a szép Volgával?

– Az új patronálók, az Építéstudományi Intézet vezetői. Az elnök tárgyal velük. Engem be sem hívtak, hogy megkérdezzék, szakvonalon miben kérem a segítségüket.

– A termelőszövetkezetnek van több, mint félszáz hektó bora. Mit gondol, mennyi jut belőle egy munkaegységre?

– Nem munkaegységre adjuk. Az elnök és a párttitkár, aki egyben elnökhelyettes is, utalványozza. Mikor, kinek és miért, az őrajtuk múlik. Nekem nincs utalványozási jogom!

– Az istálló előtt éppen zsírozták egy szép hajtókocsi tengelyét. Azzal jár a háttárba?

– Ha a parádés kocsis úgy akarja. Az én szavamra nem fog be!

Még a gazdálkodáshoz nem értő is tudván tudja, hogy az egyetemi végzettségű főmezőgazdász a termelőszövetkezet második embere. Ezerhétszáz hold szakirányításáért felelős és ennek az ezerhétszáz holdnak el kell tartania, családtagokkal együtt, néhány száz embert. Nem mindegy, hogyan? Itt azonban nincs utalványozási joga, számára a hajtókocsi nem fog be, és amikor a gazdaságnak bizonyára komoly segítséget nyújtó patronálók először jönnek a téeszbe, az ismerkedéshez egyszerűen be sem invitálják. Rövidesen még cifrább dolgok is kiderülnek. Az elnökhelyettes olyan prémiumot ígért a kombájnos briádának, ami a többiekkel szemben mérhetetlen anyagi előnyökhöz juttatná őket. A főmezőgazdász ezzel nem értett egyet, ordításig fajuló vita lett az eredménye. Egy alkalommal véletlenül beült az elnökhelyettes székébe, aki majdnem fellökte érte:

– A helyemre akarsz kerülni, te bitang? – ilyen, vagy gorombaságban ennél semmivel sem enyhébb szavakkal illette.

Akadtt vezetőségi ülés, amelyikre meg sem hívták. Egy másikról távozni kényszerült, mert olyan hangon támadtak neki, hogy félt: tettlegesség lesz a vége. Nagyerejű, toronyember, de az nem tartozik hivatali kötelességei közé, hogy verekedjen. A vezetőség belső ellentétei egyáltalán nem belsők, nem valahol az iroda színpala mögött játszódhatnak. Se az elnök, se az elnökhelyettes nem tesz féket a nyelvére és nyilvánosan, az emberek előtt rohan neki.

– Hogyan legyen így tekintélyem?

– Ugyebár, itt akarja hagyni a termelőszövetkezetet?

Idegenből jött ember, nem köti Miszlához a születés gyökere, senkihez nem fűzi a faluban rokoni kapcsolat. A felesége állattenyésztő, bőven akad az országban termelőszövetkezet, ahol befogadnának egy fiatal szakember-házaspárt.

Komoly fejrázás:

– Nem! Nem vagyok vándormadár. Itt lehet gazdálkodni. Az adottságok jók, a miszlai emberek (akiknek – szavai szerint – „egy része ellene van, a másik része pedig nincs mellette”) szorgalmasak. Maradni akarok és dolgozni.

Az elnök is maradni akar. Más a szó, a „szöveg”, de a lényeg ugyanaz.

Agronómusával ellentétben az elnök a tapasztalt értekezletrésztvevők, hozzászólók és nyilatkozók típusához tartozik. Beszélgetés közben jegyzetel. Elismeri, hogy a mezőgazdász jó szakember. Elismeri, hogy a vezetők közötti egyetértés rossz. Elismeri, hogy ő is, mármint az elnök, követett el hibákat. Valahol ott lehet a baj, hogy az egyetemen tanultak és a gyakorlati gazdálkodás között különbség van. Az Agrár-egyetemen bizonyára nem tanították, hogyan kell bánni az emberekkel. Ez termelőszövetkezet, nem állami gazdaság, itt utasítgatással nem lehet sokra menni. Mindenki érzékeny a hangnemre, a modorra, ő maga is az, és az agronómus a modorával rontott el mindent. Beképzelt, lenézi az egyszerű embert, pedig a gyakorlati tapasztalat se kutya. Ha meggondoljuk, ő kora szerint is apja lehetne a főmezőgazdásznak, az mégsem tiszteli a kort. Hiányzik belőle a tapintat, úgy is mondhatjuk, hogy a diplomáciai érzék. A téesz-tagok nem rabok, ez meg még mindig azt képzelet, hogy rabgazdaságban van.

Az agronómus sosem volt rabgazdaságban. Hartáról került ide, ahol évtizedek óta csakugyan működik egy büntetőintézeti gazdaság, de nem onnan, hanem a hartai termelőszövetkezetből. Ezt az elnök nem tudja, általában semmit sem tud közvetlen munkatársa, legfőbb helyettese személyes életéről. Ami persze fordítva is igaz.

Ohatatlanul el kell merengeni a káderpolitika balfogásán. A miszlai Búzakalász az állami segítségre szoruló, gyenge termelőszövetkezetek közé tartozik. Az elnök pártutasításra, 1962 decemberében került ide. Családos ember létére idegenbe, legényszobába. Emberi áldozat, amit lehetetlen nem méltányolni. Kis szoba, vaságy, rajkályha, semmiképpen sem nagyszállóbeli körülmények. Aztán motorral bukott, összetörte a vállát, de már két nappal később ott kellett hagynia a kórházat, mert az akkori főmezőgazdász búcsút mondott a termelőszövetkezetnek, hiányzott a vezető. Hetekig mások öltöztették, mosdatták. Nem dicsekvésből mondja, hiszen az ilyesmit úgysem jegyzi föl senki. Hangja keserű, olyasmi csendül ki belőle, hogy ha az ember nem is csinál máról-holnapra csodát, azért jólesne a méltánylás, vagy legalább a tények tudomásulvétele. A bort esetenként mérni valóban hiba volt, most már belátja, hogy az ilyesmi rossz vért szül. Pletykát, és a pletyka megkeseríti az ember életét. Ködösíti az eredményeket, pedig eredmény azért van. Nézzük csak meg a növendékmарhákat. A munkaegység is több, mint azelőtt, hiszen 1962-ben tizenkét és fél forint volt. Az agronómusnak örült, pedig úgy állított be a termelőszövetkezetbe, hogy senki nem tudott róla semmit.

Ami pedig rejtélyes. Se a megyei tanács személyzetisének, se a járási tanácsnál senkinek nem ötlött eszébe, hogy mielőtt emberekre bíznak egy ezerhétszáz holdas gazdaságot, azokat az embereket le is kell ültessék egymás mellé, hogy megismertessék egyiket a másikkal. Fehér asztal mellett, vagy akárhogy, hiszen haszontalanabb reprezentációra is csurran már pénz az ország határain belül. Nyílt kártyákkal játszva: komám, cimborám, drága elvtárs, téged így ismerünk, neked ez a hibád, ezt várhatjátok egymástól. Mindez csodát bizonyára nem okozott volna, csak emberibb kezdést. Feltétlenül többet annál mint, hogy Miszla nevét valamilyen lajstromból ki lehetett törölni, hiszen itt már van egy kellő politikai tapasztalattal rendelkező elnök és egy jól képzett szakvezető, akinek még hozzá a felesége is agráregyetemet végzett.

Két vezető, akiknek mindegyike maradni akar.

Salamoni módszerrel mindkettőt el lehetne helyezni. Az egyiket jobbra, a másikat balra és a Búzakalász kaphatna ismét új vezetőket. Elnökből talán az ötödiket, mezőgazdászból a nyolcadikat, vagy kilencediket. Agronómusok és téesz elnökök azonban nem állnak raktáron, egyiket sem lehet leakasztani a szögről. Azonkívül a gazdálkodás elég bonyolult mesterség. Egy területet meg kell ismerni, a földeket, táblákat, jószágot, de legeslegjobban az embereket. A változásoknak javító hatása esetleg lehet, bizalomcsökkentő ereje azonban mindenhogyan van, és a termelőszövetkezet iránti bizalom Miszlán egyébként sem áll nagyon acélos lábakon.

A kívülálló helyzete viszonylag könnyű. Tényeket lát, de akár több heti beszélgetés árán sem juthat el minden aprócska részlethez, jelentéktelennek tűnő mozzanathoz, mely sértődéshez, az elnök és főmezőgazdász közötti viszony elmérgesedéséhez vezetett. Az elmélet és gyakorlat minden bizonnyal más. Miszla eléggé elduogott, sőt elmaradott község is ahhoz, hogy az egyetemi végzettségű szakemberrel szemben már eleve megmutatkozzon némi bizalmatlanság. „Azért, mert egyetemről jött, már eleve azt hiszi, hogy többet tud...” Csakugyan többet tud, de valóban lehet, hogy eleve azt hiszi. Elég, ha két emberben a kelleténél csak valamivel több csökönyösség, rátartiság van és kevés hajlandóság arra, hogy belássa a másik igazát, tüstént szikrát kaphat egy, később egyre nagyobb lángot kapó, háború taplója.

A beszélgetések egymásba folyó órái során egy valami volt a biztató, egyetlen valamit nem lehetett észrevétlenül hagyni. Elnök és agronómus, a növendékmарhákat terelgető állatgondozó, a gyomos gabonában kaszája mellett káromkodó fiatalember, a határban sziesztázó téesz-tagok, ha egymást, vagy a vezetőséget szidják is, közvetve, vagy közvetlen módon ugyanarról beszélnek. A termelőszövetkezetről, mert azt szeretnék, ha jobban menne. Az arányok ottjártunk idején mindenesetre cseppet sem voltak egészségesek. A tett helyett akkoriban ugyanis többnyire csak beszéltek róla.

Gólyafészek

A szőrényi termelőszövetkezet életéből

II.

A „BŰVÖS HÁROMSZÖG”

A termelőszövetkezet fejlődése legfőbb mutatójának a munkaegység-részesedést kell tartanunk, hiszen a jobb életkörülmények kialakítása a legfontosabb cél. S azt hiszem, nyugodtan elmondhatjuk, hogy a gazdaság fejlesztése csak akkor ésszerű, ha a tagság jövedelmének növekedésével huzamosabb ideig nem áll ellentétben; ugyanakkor a közös gazdaság céltudatos, tervszerű fejlesztésével meg kell alapozni az egyre növekedő egyéni jövedelmet, tehát az „összünk minél többet” elve csak akkor helyes, ha alkalmazása nem áll ellentétben a közös gazdaság fejlesztésével. E kettős, kölcsönös összefüggéshez harmadikként a háztáji gazdaság kapcsolódik. Úgy is mint gazdasági, de úgy is mint lélektani probléma. E „bűvös háromszög” – munkaegység-fejlesztés-háztáji – megfelelő arányainak kialakítása a közös gazdaság érdekében úgy, hogy az egyéni célokkal, érzékenységgel is számol – nem könnyű feladat. Márpedig az egészséges arányok megsértése valahogyan mindig megbosszulja magát, s ilyenkor hasztalan az aránytalanság elkövetésének legbőlcsebb gazdasági vagy politikai indokolása. Azt hiszem, a szőrényi termelőszövetkezet az említett arányok helyes formálásával biztosította egészséges fejlődését, s a jó közhangulatot.

A munkaegység értékének alakulása rendkívül kedvező: az első évben (1960) 40 Ft, 1961-ben 34 Ft, 62-ben 61 Ft, 63-ban 57 Ft, 64-ben pedig 60 Ft. Az 1961-es gyengébb eredményt az aszályos időjárás indokolta. S még így is valamelyest „megrendítette” a gyengébb esztendő a fiatal, jól indult szövetkezetet. Az elnöki beszámoló az 1961-es gazdasági évet „a kedvezőtlen, aszályos időjárás ellenére is jó közepesnek” értékelte. De az átmeneti „megingás” ellenére is azt kell megállapítanunk, hogy a munkaegység értékének viszonylag magas színvonalon történt megszilárdulása jó alapja volt, – s ma is az! – a termelőszövetkezet fejlődésének.

A munkaegység értéke a legjobb mozgósító erő. Öreg néni mesél „csodás” történeteket a munkafegyelemről.

– Özv. D. S.-né ügyes asszony. Ha kenyeret süt, akkor is hétkor már kiszedi... Igen „dógosak”, csuda „dógosak” Gy-ék is. Az az ember! Ötven hold krumpliból tíz holdat, ha talán kiforgatott más... Hárman dolgoznak, de lehet vagy 100 000 forintjuk a bankban... Ha nem megyek, nem lesz 50–60 forint – így gondolkodnak.

– Ünnepnapi is szívesen dolgoznak, igaz, hogy dupla munkaegységre – mondja az elnök. – Ha ma ráfizetünk 100 forintot, holnap 500-at keresünk. Ez mindenkinek megéri.

Ebben tökéletesen igaza van az elnöknek. S az eredmény: kukoricakapálás idején a falu üres, a határ népes, s mindössze két olyan tagja van jelenleg a termelőszövetkezetnek, aki nem dolgozik rendszeresen.

A kezdeti idegenkedés és bizalmatlanság a beruházásokkal szemben viszonylag hamar megszűnt. A termelőszövetkezet gépesítése példamutató. Nem hiába volt uralkodó elv az: „óvakodjunk a gépállomástól!” – meg is tettek mindent a saját géppark kialakítására, igen jó eredménnyel. A beruházások jól szolgálták az emberi munkaerőpótlást, hiszen a burgonyatermelést, a gabonatermelést teljesen, a többi

ágazatot jórészt gépesítették. Ugyanakkor új ágazat – a nagyüzemi baromfitenyésztés – alapjait is lerakták. Hogy ez utóbbi mit jelentett a termelőszövetkezetnek, azt 1962. febr. 6-i közgyűlés jegyzőkönyvéből olvashatjuk:

„Jelenleg 900-as tojó és 400-as tojó kacsza törzsünk van, amely ez évben termelőszövetkezetünknek jelentős bevételt ígér. Ezen gazdasági évben már a napi bevételünk 1000–1500 Ft-ot tesz ki, ami termelőszövetkezetünk nagyságát tekintve jelentős bevételt jelent.”

1963-ban pedig már a következőt állapítják meg:

„Termelőszövetkezetünknek a jelen évben 2000 darabos tojó állománya van. A tojás nagy százalékát keltető üzemeknek adjuk el, ami 40%-os többletjövédelmet jelent.” (Közgy. jkv. 1964. jan. 16.)

A kacsák ugyan eltűntek, mert „leuszták a takarmányt” a faluvégi festői szépségű tavon, de a baromfitenyésztés ma már a tsz kiegyensúlyozott gazdaságának jelentős összetevője.

A gépesítéssel párhuzamosan alaposan megcsappant ugyan a lovak száma, de különösebb „vihár” nélkül léptek le a színről. Az elnökhelyettes némi szánakozással jegyzi meg:

- Már csak 12 lovunk van.
- S a meglévő állomány?
- Minden kanca fedeztetve van – nyugtatnak meg. Két csikó, az „idei termés”, kint hancúrozik az udvaron.

Végül is, hogy a számoknál maradjunk: a tsz közös vagyona 1960-tól 63-ig 563 ezer forintról 2 millió 877 ezer forintra növekedett, 1964 végén pedig közel 3 és félmillió volt. S figyelemre méltó a tiszta vagyon aránya is, amely meggyőzően bizonyítja, hogy a termelőszövetkezet egyre kevésbé idegenkedik az állami támogatás igénybevételétől, s azt is, hogy mégsem egészen igaz az a zsörtölődés, hogy a szőrényi termelőszövetkezettel „a kutya sem törődik”. Míg 1960 végén a félmilliót meghaladó közös vagyonból 456 ezer forint volt a tiszta vagyon, addig az 1963-as közel 3 milliós közös vagyonból a tiszta vagyon értéke 1 millió 342 ezer forint. S ez a vagyongyarapodás úgy született meg, hogy tartották az 50–60 Ft körüli munkaegység értéket, s évről-évre kb. 1 millió forint értéket osztottak ki a tagságnak.

A munkaegységrészesedés és a beruházás aránya ezek szerint megnyugtató, akár a közös gazdaság fejlődése, akár az egyéni részesedés szempontjából nézzük. De vajon mi van a „bűvös háromszög” harmadik, rendkívül „kényes” oldalával, a háztájival?

Azt hiszem, ebben a kérdésben, szerény megalkuvással ugyan, de célszerűen jártak el, s ennek oroszlán része van a jó közhangulat kialakulásában. A tagok terményrészesedése jól jövedelmező háztáji gazdálkodást tesz lehetővé. Amikor alkonyattájt az utcán sétáltam, jóleső érzéssel láttam, hogy akkora konda tért haza a legelőről, hogy az utcát teljesen ellepték a sertések. És az mind háztáji állat volt, mert a termelőszövetkezet – lemondva a süldözésről – csak hízókkal foglalkozott, a legelőre disznót nem hajtott. Azt mondják, hogy akadnak, akik a háztájiban tizesével nevelik a sertéseket, s „szabadon” gazdálkodnak velük, olyannyira, hogy pl. a tsz elnöke azt mondta:

- Sok tagunk a sertéseket nem a termelőszövetkezeten keresztül értékesíti, pedig felárat kapna.

(Persze előfordulhat, hogy a tsz-en kívüli értékesítés a feláras szövetkezetinél is előnyösebb számára.)

- Van olyan gazda, aki örömét leli az adás-vétel szertartásában?
- Nincs – mondja az elnökhelyettes. – A kupeckodás maradványa is megszűnt, a jószágokat leszerződte. Csak így a felár a tagoké marad, ha a szövetkezeten keresztül értékesítik, akkor a felár a közös jövedelmet gyarapítja.

- S igaz, hogy a sertéseket tizesével adják el?
- Egyik gazda épp most a napokban adott át a vállalatnak 20 darab sonka-süldőt.

A háztáji állomány ilyenformán minden bizonnyal ma is meghaladja az előírt kereteket. Hadd tegyem azonban mindjárt hozzá, anélkül, hogy ez a közös gazdaság rovására menne. Az elnök szerint:

- Több a háztáji, mint előbb volt. De ez nekünk jó, mert van trágya bőven, meg a háztájiból is adnak le hizó állatot.

Az elnökhelyettes készségesen szolgál részletesebb magyarázattal is:

- Én voltam a „statisztikus”... Egyéni korunkban az összeírásnál 270–280 sertést számláltunk a faluban. Most meg arra is volt példa, hogy 390-et írtunk össze.

A népgazdaságnak aligha lehet panasza, mert ez a kis termelőszövetkezet évente rendszeresen több mint 30 hizott marhát és több mint 200 hizott sertést ad el az államnak; áruértékesítési tervét minden esztendőben túlteljesítette, volt olyan év is (1962), amikor 182%-ra. Az igaz, hogy a túlteljesítés az állattenyésztésből és a kertészeti – ipari növényekből adódik elsősorban, de a „belterjességet” aligha lehet hibául felróni.

- Az ember elcsodálkozik – lelkesedik az elnökhelyettes – mire képes gazdaságilag ez a kis község! Számolja csak! Egy évben leadunk 200 hizott sertést, 35 hizott marhát, tartunk 22 fejőstehenet és 50 növendékmarhát, s végül 2000 tojó tyúkot – a községben. A háztájiban van 102 kijáró szarvasmarha, s vagy 30–40, amelyik nem jár a legelőre, legalább 300 sertés és ugyancsak kb. 2000 db baromfi... Ezen a kis földön!... Dolgozni kell ám, hogy a kukoricatermés inkább a 40 q fölött legyen, mint 30 alatt!... Az idén 49 q csöves kukorica volt az átlagtermés... Ezt csak így lehet fenntartani...

Az első években még folyt a harc a háztáji állatállomány rendezése érdekében, de az utóbbi években erről már alig esik szó. 1961 elején szigorú határozat született e kérdésben:

„A tsz elnök javasolja, hogy minden megengedett létszámon felüli tehén után, amennyiben a tsz-tag az alapszabályban foglaltaknak nem tesz eleget, úgy a létszám feletti tehenek minden darabja után napi 10 Ft, azaz tíz forinttal legyen az illető tag betérhelve, mely összeg a tag munkaegységéből kerüljön levonásra, elszámolásra”.

Az elnök javaslatát a közgyűlés azzal toldotta meg, hogy „a betérhelést állatdarabonként 20 (húsz) forintban állapítja meg.”

- Ilyen szigorúan jártak el a háztáji állatállomány rendezése érdekében?

- Akkor a közös állományt kellett „összevarázsolni”, s azért volt ilyen szigorú a tagság, meg a vezetőség...

- S azután?

- A háztáji állományt nem nagyon feszegettük. Mert mondja meg őszintén: kinek rossz az, hogy ennyi jószág van a faluban... És jó a hangulat, ezért is szívesen dolgoznak a községben... A háztáji állomány kicsit felszökött, de a közös nem vallja kárát... Meggyőző érvelés, s azt hiszem az eredmény átmenetileg igazolja ezt a gyakorlatot.

Az említett közgyűlés a tagság kívánságának megfelelően rendezte a háztáji földek dolgát is. Figyelemre méltó, hogy nyilván többféle megoldási lehetőség gondos mérlegelése után született meg az alábbi határozat:

„A háztáji terület mérvét illetően pedig, mivel a tagság részéről több olyan irányú javaslat és kérés történt, miszerint a korábbi határozatot változtassuk meg, és nálunk is a kétújtalusi rendszert vezessük be, ami a következőképpen alakulna a korábbi határozattal szemben. A háztáji terület: 1 dolgozó esetében 1200 n-öl, 2 dolgozó esetében 1600 n-öl legyen. Mivel pedig a háztáji terület ezen az alapon az 1600 n-ölet nem haladhatja meg, a harmadik

és ezen felül dolgozó, minden teljesített munkaegység után 5 kg csöves kukoricát kapjon. A nyugdíjas, de még dolgozó tagok, valamint a csökkent munkabírású, de még dolgozó tagok pedig 800 n-öl háztáji földet kapjanak.” (Köszgy. jkv. 1961. márc. 31.)

A háztáji földek ilyen formán történt rendezése a tagság otthoni gazdálkodása szempontjából kedvezőbb volt a korábbi helyzethez, s lényegében ma is fennáll. Viták e téren voltak ugyan – főleg olyanokkal, akik a munkából nem nagyon vették ki részüket, s a háztáji földre mégis igényt tartottak – de e viták súlyosabb nézeteltérésekhez nem vezettek. A tsz vezetősége minden lehetőt megtett a háztáji gazdálkodás eredményessége, és a tagság jó hangulata érdekében, még odáig is elment, hogy a gabona egy részét nem a közös szérűn, hanem minden második háznál csépeeltette el, hogy a háztáji gazdálkodás szalma-, törek- és polyva szükségletét külön fuvarok igénybevétele nélkül elégítthesse ki, s ne kelljen esetleg háton szalmát hordaniok a tagoknak.

Az egyéni és közös érdek ilyen körülmények között és szerencsés egyeztetése jó hangulatot teremtett, s a közös munkák jobb elvégzésének vált egyik alapjává. Mert nem mindegy az, hogy kapálás vagy más munka közben a napot nézik-e a tagok, hogy időben hazaérjenek, s szalmaért szaladjanak, hogy elláthassák a háztáji jószágot; vagy megfelelő intézkedésekkel ennek elejét veszik.

Hasonlóan közmegegyezésre oldották meg a premizálást is:

„... a burgonyabetakarításban eltöltött minden munkaegységre 10 kg válogatott burgonyát kapjon a munkában résztvevő tag. Kukoricánál kat. holdankénti 30 mázsás termés esetében 10⁰/₀, 30 mázsán felüli termés esetén 20⁰/₀ legyen a prémium. Cukorrépánál kat. holdankénti 120 mázsát meghaladó termés esetében a 120 mázsán felüli minden mázsára 1 (egy) kg cukrot javasol prémiumként a tsz elnöke. (Köszgy. jkv. 1963. márc. 22.)

Ezt a javaslatot elfogadták, s 1964-ben például a cukorrépára kat. holdanként 101 kg cukrot osztottak ki prémiumként.

A termelőszövetkezet vezetősége bölcs megfontolással ahhoz az elvhez tartotta magát, amit az elnök így fogalmazott meg:

– Minek kényszerítsük azt, amit nem akarnak. – S példaképpen mindjárt elmondta, hogy sokáig elég nehezen ment a részes-művelés elhagyása.

– A „pénzes” munkát sem fogadták el szívesen.

– Miért?

– Mert a részes művelés esetén jobban biztosítva érezték magukat. S a „ki-mért” területet jobban szerették, mint az „igazi” közös munkát.

A kocsisok is így voltak. A közös munkán tanakodtak, nehezen ment. Amikor azonban kérésükre kimérték mindenkinek az 5000 saroköl rétet, sajátjuknak érezték a területet is, a munkát is. Elvégzik – nagy felelősséggel – a maguk területén a forgatást és a gyűjtést is; a széna nem igen ázik el azóta.

Vajon megalkuvó az elnök? „Visszafelé” lépett? Azt hiszem ezzel aligha vádolható. Mindössze annyit történt, a közös gazdálkodás első éveiben: inkább vállalta a jövő érdekében, hogy minden növényápolási munkát elvégezzenek – ha kell részes műveléssel, – mintsem a kukoricát megegye a gaz, mert kitartóan ragaszkodik egyes elvekhez. Az átmenet zökkenőmentes megoldása, a fokozatosság elvének türelmes alkalmazása semmiképpen sem megalkuvás. S ma már nem gond a részes művelés igénye, mert a munkaegységnek van becsülete, s a jól kidolgozott prémiumrendszer serkentése is eligendő. De a kimért terület még ma is igény.

Persze, ahol szükség van határozottságra, az sem hiányozhat – s Szőrényben nem is hiányzott – a vezetőségből. A baromfitenyésztés megalapozása ezt követelte meg, s több esetben a háztáji érdekében felmerült túlzott igény is. Amilyen türelmes volt a vezetőség a fenti esetekben, olyan határozott volt az indokolatlan követelések leszerelésében is.

(Folytatjuk)

SZILÁGYI VILMOS

A jövő társadalmának víziói

Gondolatok az utópikus és tudományos-fantasztikus irodalomról

Az utóbbi években egy sajátos és figyelmet érdemlő jelenség kibontakozásának lehetünk tanúi irodalmunkban. Az utópikus és tudományos-fantasztikus regényekről van szó. Gyorsan növekvő mennyiségük és több tízezres példányszámuk önmagában is időszerűvé teszi azt a feladatot, hogy irodalmunk e jelenségének elvi problémáit vizsgálat tárgyává tegyük. (Ennek szükségességét már többen hangoztatták, így pl. Kerékgyártó István, a *Kritika* 1964/8. számában.) Problémák bőségesen akadnak ezen a területen s ezúttal csak arra vállalkozhatunk, hogy néhány alapvető kérdést megvilágosítsunk, s ezáltal a további elemzést megkönnyítsük.

Mindenekelőtt e művek jellege, műfaji hovatartozása szorul tisztázásra. Önálló műfajról beszélhetünk-e, vagy csak tematikai sajátosságról? Továbbá: mi a különbség – és azonosság – fantasztikus, utópikus és tudományos-fantasztikus művek között? Milyen viszonyban állnak ez utóbbiak a szépirodalommal, az ifjúsági és az ismeretterjesztő irodalommal? Hogyan kategorizálhatjuk ezeket a műveket, milyen elvek, ill. normák alapján bírálhatjuk el értéküket? Milyen funkciói és milyen perspektívái vannak ma nálunk az ilyen alkotásoknak? Ezeknek s a hozzájuk kapcsolódó más, konkrét kérdéseknek helyes megválaszolása érdekében szükségesnek látszik e „műfaj” eredetének és történelmi fejlődésének legalább vázlatos áttekintése.

*

A fantasztikum megjelenése az emberi kultúra történetében körülbelül a vallásos fogalmak és mítoszok kialakulásával esik egybe. A mítoszok világa: fantasztikus, azaz képzeletbeli világ, a valóság torz tükröződése az emberi tudatban. Az ősi mítoszok fantasztikus világa azonban nemcsak a későbbi tételes vallásoknak, hanem a tudománynak és művészetnek is ősforrása, az ember vágyainak és félelmeinek kifejezője. A Gilgames-eposz pl. – amely a legrégebbiek és legjelentősebbek egyike – fantasztikus, „tudományos” és utópikus elemeket egyaránt tartalmaz, persze a fantasztikum túlsúlyával és az adott korban lehetséges színvonalon. A „paradicsomkert” és az „aranykor”-mítoszokat, a „boldogok szigetéről” szóló mesés történeteket tulajdonképpen az ókor utópiáinak tekinthetjük. S vajon pl. Daedalus és Ikarus legendáját nem lehetne-e joggal ókori „tudományos-fantasztikus” alkotásnak tartanunk?

Ilyen és hasonló utópikus motívumokat bőségesen találunk Homerosnál éppúgy, mint az arab Ezeregyéjszaka meséiben, vagy bármely nép folklórkincsében. Az ókor egyetlen igazi, szűkebb értelemben vett utópiáját azonban Platon írta. Eszményinek tartott, képzeletbeli köztársasága a későbbi utópiák számos pozitív és negatív elemét tartalmazza. Az ókor végén az aranykor-mitoszok új formái a „szent városról”, vagy az „isten országaról” szóló messianisztikus próféciák, melyeknek színterét aztán az uralomra jutott kereszténység a túlvilágra, a mennyországba helyezi át. Az egész középkoron végighúzódó eretnekmozgalmak zavaros ideológiáinak ellenben mindig lényeges részét képezték a konkrétabb utópikus elképzelések.

Morus Tamás Utópiája (1516) tehát, amelynek ez a fajta irodalom nevét, továbbá első és sokáig felülmúlhatatlan újkori reprezentánsát köszönheti, nem előzmények nélkül született. A korabeli angol társadalmi viszonyok éles kritikájával és a magántulajdon megszüntetésén alapuló, eszményi társadalom körvonalazásával mégis új és termékeny lehetőségeket nyitott a gondolkodás számára. A meglévő bírálata és a jobb, fejlettebb társadalmi rend elképzelése és ábrázolása azóta is minden pozitív utópikus alkotás lényege.

A XVII. században, a feudalizmus válságjeleinek szaporodásával és az új, polgári osztály erősödésével párhuzamosan az utópiák száma ugrásszerűen megnövekszik. *Campanella* Nap-állama (1623) után hamarosan *Francis Bacon* Új Atlantisza (1627) is megjelenik. Ez utóbbi a társadalmi- és tulajdonviszonyokról a tudományra és technikára helyezi át a hangsúlyt, ezzel az újkori technikai utópiák, ill. tudományos-fantasztikus művek ősenek tekinthető. *Morus* és *Campanella* szocialista utópiáival szemben *Bacon* utópiája polgári jellegű, akárcsak *Harrington* Oceániája (1656). Franciaországban a század második felében jelennek meg az utópikus regények és útleírások, köztük olyan jelentős művek, mint *Foigny*: Ausztrál földje (1676), *Vairasse*: A szevarambok története (1677) és *Fénelon*: Telemachos kalandjai (1699). Ezekben a művekben – különösen *Vairasse* kitűnő, kommunisztikus utópiájában – már a történetiség szempontja is érvényesül. Ez az előzőekhez képest fontos, új mozzanat önmagában is cáfolja azt a felfogást, miszerint minden utópia egy „paradicsomi végállapotot” ábrázol. (L. pl. Kulin György előszavában *Marton Béla*: Utazás a Vénuszra c. regényéhez.)

A XVIII. századi utópikus-fantasztikus regények közül jelentőségüknél fogva kiemelkednek *Swift* és *Morelly* művei. *Swift*: *Gulliver* utazásai-ban (1726) a társadalmi valóság bírálata, az utópia kritikai oldala dominál, maró szatírájában negatív és pozitív utópikus elemek keverednek. *Morelly*: *Basiliade*-je (1753) falanszter-jellegű kommunizmust ábrázol az utópikus regények szokásos eszközeivel. Ez természetesen akkor még pozitív utópiának számított. *Morelly* szerepét *Marx* és *Engels* is nagyra értékelték.

Az utópisták „nagy nemzedéke” a XIX. sz. elején jelentkezett, *Saint-Simon*, *Fourier* és *Owen* személyében. Működésük és marxista értékelésük eléggé közismert. Gyakorlati-politikai szempontból fő hibájuk, hogy a társadalom békés átalakításáról, „átneveléséről” álmodoztak egy idealista történelemszemlélet alapján. Azonban – mint *Engels* „A német parasztháború” előszavában megjegyezte – a tudományos szocializmus sohasem felejt el, mily sokat köszönhet a nagy utópistáknak, akik „minden idők legjelentősebb elméi közé tartoznak” és számos, zseniális megsejtésüket igazolta később a tudomány. Ugyanez vonatkozik többé-kevésbé *Étienne Cabet*-ra is. Utazás *Ikáriában* (1842) c. műve nagyhatású „keresztény-kommunista” utópia, amely a kapitalizmusból a kommunizmusba vezető – szerinte békés jellegű – átmeneti korszak kérdéseit is tárgyalja.

A marxizmus megjelenésével az addigi utópiák elvesztették régebbi jelentőségüket és szerepük is sok tekintetben megváltozott. Úgy tűnt, hogy az utópizmus belső lehetőségei kimerültek, sőt a racionális társadalomtudomány, a marxizmus mellett létjogosultsága is kérdésessé vált. Mi szükség lehet utópikus művekre, ha a tudomány tételesen és módszeresen megválaszolja a társadalom megjavítására, ill. az eszményi társadalomra vonatkozó kérdéseket?

Bármily logikusnak tűnik első pillantásra ez a kérdés, gondoljuk meg, hogy a dolog természetéből kifolyóan a tudomány sem tud egy adott időpontban minden kérdést kielégítően megválaszolni. Ezért kénytelen hipotéziseket felállítani, melyeket aztán a további kutatás, a gyakorlati eredmények vagy igazolnak, vagy nem. S ezen a ponton a tudomány szükségképpen találkozik az utópiával. Persze nem akármilyen formájával, hanem a reális utópiával és a tudományos hipotézisekre alapozott fantasztikummal. Ezek lényege ugyanis a reális lehetőségek és a megalapozott feltevések logikailag következetes végiggondolása és érzékletes (lehetőleg művészi) ábrázolása – szemben az irreális, ill. irracionális utópiával és a nem-tudományos fan-

tasztikummal, amely rendszerint alig több, mint puszta kiagyalás, kétesértékű játék, vagy mitesz.

Az a körülmény tehát, hogy a Marx-előtti utópiák többé-kevésbé elavultak, még nem jelenti általában az utópiák létjogosultságának megszűnését. Mindenesetre új, realisabb és korszerűbb utópiákra volt szükség s az utópia végképp elvesztette tudománypótló szerepét. Viszont ezzel párhuzamosan a szépirodalom vonalán indult virágzásnak és új területeket hódított meg a különböző tudományok határain. Az ipari forradalom és a nyomában megindult technikai-tudományos pezsgés, erjedés érthető módon lázba hozta a képzeletet. *Verne Gyula*: Utazás a Holdba (1865) c. regényével kezdetét vette a mai értelemben vett tudományos-fantasztikus irodalom s egyúttal az utópikus irodalom differenciálódása, megosztódása, belső kibontakozása. Az azóta eltelt száz évben ez a kibontakozás olyan méreteket öltött, hogy e tanulmány keretében még a legfontosabb mozzanataiból is csak a legjellemzőbbeket érinthetjük.

Ilyen mindenekelőtt *H. G. Wells* életműve. Wells egymaga több utópikus és tudományos-fantasztikus könyvet írt, mint amennyit a Morus és Marx közötti időszakból felsoroltunk – és nem is akármilyeneket! Az időgép (1895) c. művével mutatkozott be, mint utópikus író. Egy modern utópia (1905) c. könyvében elsőként írt a világállamról. Élesen és szellemesen bírálta kora társadalmát, bár egyre inkább – különösen az élete végén írt „Emberiség a katasztrófa szélén” (1945) c. művében – a haladásban is kételkedett.

Hogy a XX. században mennyire népszerűvé, mondhatnánk divatossá váltak az utópikus témák, azt mi sem mutatja jobban, mint hogy jelentős és kevésbé jelentős írók egész sora kísérelte meg egyebek közt ezen a területen: Anatole France, G. B. Shaw, E. M. Forster, C. S. Lewis, C. Doyle, R. Kipling, A. Maurois, stb. Wellshez hasonló sokoldalúsággal írta tudományos-fantasztikus könyveit *O. Stapledon*, akinek főműve: Az utolsók és az elsők (1930) képzelte biológiai felfedezéseken alapuló, pozitív utópia. Az utópikus irodalom fejlődését azonban az első világháború után már a negatív utópiák fokozatos eluralkodása jellemezte. Ezeknek legjellegzetesebb példáit Huxley, Čapek, Orwell és Bradbury munkásságában találhatjuk meg.

Aldous Huxley: Szép új világ-a (1932) alapjában véve technikai-biológiai utópia, melyben a falanszter-jellegű kasztrendszer (alfa, béta, stb. emberek) fennmaradását a diktatórikus világállam vezetői gyógyszeres és hipnopedagógiai úton biztosítják. Huxley szatirikus hangvétele a liberális polgári értelmiség kiábrándultságát és szorongásait tükrözi, hajlandóságát a fejlődés lehetőségeinek pesszimizista megítélésére. Negatív utópiája inkább retrográd, mint haladó, hiszen a polgári és szocialista fejlődésben egyaránt kételkedett, s az egyetlen kiutat a technizálódás okozta válságból a rousseaui „vissza a természethez!” mintájára képzelte el. (Könyvének egyetlen pozitív figurája a vadember.) Későbbi utópikus műve: Majom és lényeg (1949) még elcsüggesztőbb képet fest a jövő társadalmáról.

Ugyanakkor *Karel Čapek* – akinek egyébként a „robotember” fogalmát köszönhetjük – „Harc a szalamandrakkal” (1936) c. művével bebizonyította, hogy a negatív utópia is lehet egyértelműen haladó, ha szatirájának éle a fasizmus, a militarista imperializmus ellen irányul. Hasonló nyomon jár az amerikai *Ray Bradbury*, a modern tudományos-fantasztikus művek egyik legjellegzetesebb képviselője. „Fahrenheit 451” c. negatív utópikus regénye valójában a mccarthyizmus szatírája. Róla szóló tanulmányában (Nagyvilág, 1963/5.) *Charles Dobzynski* – aki egyébként a tudományos-fantasztikus lírának is jeles képviselője – helyesen állapítja meg, hogy Bradbury nem a rousseaui világról álmodozik, amikor az elidegenedésből eredő konfliktusokat ábrázolja, hanem a technika és a humánus egyensúlyát tartja kívánatosnak. Kifejezetten konzervatív és erősen pesszimizista jellegűek viszont *George Orwell* angol író negatív utópikus szatirái, az „Animal farm” (1945) kommunizmust gúnyoló állatmeséje és az „1984” lidércnyomásos rémképe. A jövő társadalmát Orwell – akár Huxley és a polgárság más képviselői – csak falanszterként, mechanizált „totális rezsim”-ként tudja elképzelni, s korunk fő problémájának a modern ember vallástalanságát tartja.

Az utópikus irodalom alakulásának másik fontos jellemzője a tudományos-fantasztikus művek, az ún. „science-fiction”-ok elszaporodása. Ezek általában bizonyos technikai, ill. tudományos problémákhoz kapcsolódnak. A folyamattal együttjár a regényforma felbomlása: rövidebb, novellisztikus írások jelennek meg hetilapokban, magazinokban stb. Előszóval foglalkoznak olyan témákkal, mint a relativitáselmélet, a bizonytalansági reláció, az automatizálás követke-

ményei, az atomenergia felhasználásának jövője, és így tovább. A leggyakoribb, szinte „klasszikus” téma azonban az űrhajózás és a kapcsolatba kerülés idegen bolygók értelmes lényeivel.

Az űrhajózás napjainkban történő megvalósulása érthetően új lendületet ad ennek az irodalomnak, Verne, Wells és Ciolkovszkij nyomán Nyugaton pl. Asimow, Clarke, Lovecraft és Van Vogt, Keleten pedig a lengyel S. Lem és a szovjet I. A. Jefremov e témakör kiemelkedő művelői. Ez utóbbi „Az Androméda-köd” c. művében nemcsak egy izgalmas űrutazás történetét meséli el, hanem a jövő társadalmát is pozitív és reális utópiában ábrázolja.

Magyar vonatkozásban az utópikus irodalom első reprezentánsa *Bessenyei György*: Tarimenes utazása (1804) c. államregénye, amely a francia felvilágosodás nyomdokain haladva élesen támadja a katolikus egyházat. *Madách*: Az ember tragédiájának falanszter- és eszkimójelenete az első jelentősebb hazai negatív utópia. „A jövő század regénye” (1875) *Jókainak* a tudományos fantasztikum iránti érzékéről tanúskodik, bár elmarad attól, amit Verne nyújtott e téren.

A XX. század első évtizedei hozzák meg az utópikus irodalom hazai kibontakozását. *Heltai Jenő* már 1906-ban regényt írt a Vénuszlakókról. *Szemere György* Mikszáth „Új Zrínyiasz”-ának ötletétől inspirálva megírta a „Kont-estet” (1911) c. utópikus regényét, melynek fő gondolatai a nemzeti függetlenség és a polgári demokratikus fejlődés. Jellemző, hogy ezt amerikai segítséggel véli megvalósíthatónak. Körvonalazza a „Kertmagyarország” célkitűzését, amely később a népies irányzat egyik kedvenc gondolata lett.

Karinthy Frigyesnek két olyan műve is van, amely az utópikus irodalom fejlődése szempontjából figyelemre méltó: az „Utazás Faremidóba” (1918) és a „Capillaria” (1921). Alcímeik szerint Gulliver ötödik és hatodik útját írta meg bennük, Swift stílusában, sajátos és éles szatírával. (Tulajdonképpen nem is annyira utópikus, mint inkább szatirikus-fantasztikus regények ezek. Mint utópiák negatív jellegűek és irreálisak, haladó és retrográd elemekkel.) A Capillária kétségkívül eredetien, bár kissé egyoldalúan veti fel a nemek viszonyának problémáját; hazai viszonylatban először vált ez a kérdés egy utópikus mű központi gondolatává. Ebben – az egyéni okokon túl – a nőemancipáció sikereinek és a freudizmusnak is szerepe lehetett.

A huszas–harmincas években az utópikus és tudományos-fantasztikus regényeknek egészen látott napvilágot, olyanok, mint *Rákosi Viktor*: Lagosza titka (1923), *Kürthy György*: Mars (1925), *Hegedűs Lóránt*: Mikor a háború meghal (1926), stb. Általában kevés eredetiséget mutatnak, nyugati minták alapján készülnek és az ellenforradalmi rendszer mentalitását tükrözik. Jellemző példa erre *Drasche-Lázár Alfréd*: 2222 (1928) c. utópikus kalandregénye, amely Amerikában játszódik a címben megjelölt időpontban, amikor – a szerző feltételezése szerint – a kommunizmust már el is felejtették, Amerika őrzi a világbékét, hazánk pedig egyike Európa leghatalmasabb államainak. Hasonló, de még zavarosabb, eklektikus-idealista utópiát írt *Drozdy Győző* a Soláriának nevezett világállamról „Aurora borealis” (1937) c. regényében. *Babits Mihály* utópikus regénye, az „Elza pilóta, vagy a tökéletes társadalom” (1933) művészi erőnyeivel felette áll ugyan a korabeli utópiáknak, de koncepciójában nem haladja túl őket lényegesen.

Van azonban egy elismerésre méltó kivétel ebből az időszakból. *Lengyel Menyhért*: A boldog város (1930) c. regénye talán az ellenforradalmi korszak egyetlen pozitív, realiztikus és haladó utópiája, mely egy kommunisztikus berendezkedésű társadalom mindennapi életét mutatja be írói eszközökkel, és pedig nemcsak technikai szempontból. (Némi módosítással akár ma is kiadhatnánk.)

A felszabadulás előtt megjelent legjelentősebb magyar negatív utópia kétségkívül *Szathmári Sándor*: Gulliver utazása Kazohiniában (1941) c. regénye, melyet 1957-ben másodszor is kiadtak. Lényegében Huxley Szép új világának alapkoncepcióját fejleszti tovább, szembeállítva a fejlett technikájú, de lélektelen falanszter-társadalmat a primitív, babonás „behinek” szenvedélyektől fűtött világával. A könyvnek ez utóbbiakról szóló második része helyenként swifti szellemességű szatirájánál és társadalomkritikái mondanivalójánál fogva értékesebbnek tűnik, mint az első rész. Érdekes, hogy a szerző – Huxleyvel ellentétben – inkább a falanszter-társadalommal rokonszenvez. Egészében a Kazohinia a harmincas évek haladó polgári értelmiségének szemléletét tükrözi, amely ma már természetesen túlhaladott.

1945 után mintegy tíz évig jóformán hiányoztak könyvkiadásunkból az utópikus irodalom reprezentánsai. 1947-ben még megjelent ugyan *Feleki László*: Kő kövön... c. negatív utópikus regénye, de aztán a személyi kultusz légkörében mintha ez a „műfaj” is gyanússá vált volna – ugyanannyira, hogy később is csak az ifjúsági irodalom álruhájában, ill. védőszárnyai alatt me-

részkedett a napvilágra. Ennek két fő oka lehet. Egyrészt ismeretessé váltak Marx és Engels megállapításai a múlt századi utópikus szocializmusra vonatkozóan s azokat dogmatikusan értelmezték. (A tétel egyszerű volt: a klasszikusok megmondották, hogy az utópizmus lehetőségei kimerültek, utópiákra tehát semmi szükség. Holott a klasszikusok nyilvánvalóan csak a szocializmus építésének tudományát helyettesíteni kívánó, azzal rivalizáló utópiákra gondoltak.) Másrészt az addig megjelent, többségükben polgári szemléletű regényekkel azonosították az utópikus irodalmat, s így indokoltnak látszott az elutasító álláspont. Ebből a szempontból Feleki László említett regénye sem mondható szerencsésnek. Első pillantásra ugyan csak a romantikus antikapitalizmust és rousseauizmust gúnyolja ki, de Swiftnél maróbb szatírája végül minden érték tagadásába, egy – talán kétségbeesést takargató – cinikus relativizmusba torkollik.

A személyi kultusz felszámolásával párhuzamosan újra megjelentek irodalmunkban – mostmár újfajta eszmei tartalommal – az utópikus, illetve tudományos-fantasztikus regények. Az „első fecskék” egyike volt *Földes Péter: Az ibolyaszínű fény* (1956) c. regénye. Érdekessége, hogy egy realiztikus alapkoncepciójú mű keretébe illeszti bele a fantasztikumot, akárcsak néhány évvel később *Boldizsár Iván: Születésnap* (1959) c. regénye. Ezek tehát valójában még nem igazi tudományos-fantasztikus művek, hanem olyan realista regények, amelyekben bizonyos fantasztikus, illetve utópikus mozzanatok is szerepelnek. Emellett Földesnél a valószínűtlen hipotézisen alapuló fantasztikum egy ifjúsági regény kalandosságát szolgálja, míg Boldizsárnál az utópikus mozzanat felnőttekhez szóló politikai mondanivalót hordoz.

Az igazi tudományos-fantasztikumot ma *Botond-Bolics György, Fekete Gyula, Marton Béla* és mások művei képviselik. Regényeik középpontjában – napjaink nagy szenczációjának visszhangjaként – szinte kizárólag az űrhajózás, a közelebbi bolygók elérése és meghódítása áll. Ez alól csak egy-két mű, pl. Fekete Gyula: *A kék sziget* (1959) c. regénye jelent kivételt. E regénynek különös jelentőséget ad az a körülmény, hogy hosszabb ideje, talán Lengyel Menyhért említett műve óta ez az első reális, pozitív utópia, amelynek ugyanakkor szépirodalmi értékei is vannak.

Az ifjúsági irodalom keretén belül maradó, újabbleletű tudományos-fantasztikus művek, így az említetteken kívül pl. *Balla László, Csernai Zoltán, Fehér Klára, Kassai Ferenc* és mások könyvei külön tanulmányt igényelnének, értékelésükre ezúttal nem térhetünk ki. Van viszont két olyan, a „felnőtt-irodalomhoz” tartozó, negatív utópikus regény, amelyet nem hagyhatunk említés nélkül. *Gyertyán Ervin: A kibernerosz tündöklése és bukása* (1963) c. műve az egyik és *Déry Tibor: G. A. úr X-ben* (1964) c. regénye a másik. Megjelenésük önmagában is demonstrálja az utópikus irodalom különböző irányú fejlődésének lehetőségét.

Gyertyán utópiájának alapproblémája a férfi és nő viszonya, ill. egy képzelt találmány, a kibernerosz – vagyis a szerelmi partnert tökéletesen helyettesítő robotember – hatása a nemek viszonyára s ezen keresztül a társadalom egész életére. Az ötlet szerencsés (ha nem is egészen új), hiszen a szerelem elmechanizálódása, dehumanizálódása korunk egyik reális veszélye. S Gyertyán az alap-hipotézis minden lehetséges következményét szellemes szatírával viszi – ad absurdum! Az egész koncepció természetesen kapitalista (s ráadásul valószínűtlenül elszigetelt) társadalmat feltételez, amelyet az események logikája sajátságos „sexuál-fasizmus” zülleszt s egy náthajárvány dönt meg.

Déry Tibor utópikus regénye gyakorlatilag szintén figyelmen kívül hagyja a szocializmust, mint mozgalmat és mint világregendszert, bár egészen más koncepció alapján. „X” – a „nem számít!”, a „nem érdemes!” utópikus világa, ahol a halál a legfőbb jó, a passzív belenyugvás az iratlan törvény. Vele szemben áll a vágyak kielégítéséért, a vagyonért, a hatalomért, stb. folytatott harc, az „aki bírja, marja” valós világa, amely végső soron éppoly értelmetlen és kilátástalan. Így az egész mű végtelenül pesszimista, depresszív, majdhogynem pszichopatológikus kicsengésű, hiszen az író ilyen fokú „rémülete” társadalmilag és történelmileg aligha indokolt. Kafka és mások negatív utópikus víziói mellett feltehetőleg a személyi kultusz korának visszáságai „ihlették” közvetlenül Déry regényét. Mégis – vagy talán épp ezért – ez a könyv mélyebb nyomokat hagy bennünk; irracionális, mítikus burkait lefejtve egy sokmindenben csalódott, kiábrándult, de humanista és kiutat kereső ember megrendítő küzdelme tárul elénk. S ez mellest az is bizonyítja, hogy az utópikus alapszituáció a legintimebb lelki történések drámái kifejezésének is alkalmas kerete lehet.

*

Vázlatos és korántsem teljes történelmi áttekintésünk alapján visszatérhetünk a bevezetőben felvetett elvi kérdésekhez. Milyen tanulságok adódnak az eddigiekből pl. az utópikus és tudományos-fantasztikus művek műfaji hovatartozására nézve?

Morus klasszikus Utópiája – bár államregénynek is nevezik – tulajdonképpen még nem igazi regény, nem szépirodalmi alkotás, hanem politikai és államfilozófiai értekezés volt. Az Amerika felfedezése folytán akkoriban divatbajött kalandos útleírások, útirajz-regények alapszituációjának ötletes felhasználásával Morus és XVII–XVIII. századbéli követői nyilván egyrészt kritikai gondolataik szabadságát és nagyobb hatékonyságát próbálták biztosítani, másrészt pozitív társadalom-eszményük megvalósíthatóságát, reális jellegét hangsúlyozták. (Okunk van feltételezni, hogy a mai utópia-szerzőket jórészt hasonló célok vezetik.)

A XVIII. század végétől az utópikus irodalom gyorsuló ütemben differenciálódik: egyik ága, melyet az utópisták „nagy nemzedéke” képvisel, a filozófia és a társadalomtudomány irányában fejlődik s végül beleolvad a tudományos szocializmusba. Másik ága a művészetek, elsősorban a szépirodalom felé orientálódik és sajátos tematikáját, utópikus mondanivalóját az esztétikai hatáskeltés eszközeivel juttatja érvényre. Önálló, jól körülhatárolható és állandó jellegű műfaji sajátosságokat alig mutat ez az irodalom, amely a legkülönbözőbb műfajok formanyelvén nyilatkozhat meg. Bár fő területe eddig – és nyilván ezután is – a regény és az elbeszélés, mégis újabban a különböző lírai műfajokban is egyre gyakrabban tűnnek fel utópikus tartalmak. Erre nemcsak a már említett Dobzynskit hozhatjuk példának, hanem egyik legjelentősebb költőnk, Weöres Sándort is, akinek „Mahruh veszése” c. negatív utópikus eposza egyedülálló a maga nemében, de több más verse is („Hajnal a Holdban”, „Dalok Na Conxy Pamból”) utópikus alapszituációra épül. Azonban tény, hogy költőink többsége egyelőre még nem fedezte fel az e tematikában rejlő lehetőségeket.

Ugyanezt mondhatjuk novellistáinkról is. Egyelőre a regény – pontosabban az ifjúsági regény – látszik az utópikus gondolatok legstabilabb keretének s ezen a műfajon belül mérhetjük le legjobban az utópizmus fejlődését. Érdekes, hogy a sziget-utópiák térbeli távolságát egyre inkább felváltják a jövő-regények időbeli távlatai. Ez összefügg a haladáseszme erősödésével és a gyorsuló technikai fejlődéssel, amely gyakran a legmerészebb utópikus elképzeléseket is valószínűsíti.

Szépirodalmi, esztétikai értékük szempontjából az utópikus művek rendkívül különbözőek, éppúgy, mint eszmeileg. De ez nemcsak az utópikus irodalomra jellemző s valószínűleg így lesz a jövőben is. Az evidensnek látszik, hogy amennyiben egy szerző utópikus gondolatainak kifejtéséhez egy meghatározott szépirodalmi műfajt választ, úgy lehetőleg alkalmazkodnia kell a műfaj szabályaihoz. Nyitott kérdés viszont, kell-e feltétlenül valamely szépirodalmi műfajt felhasználni az utópikus mondanivaló kifejtéséhez? Elképzelhetetlen-e például a jövő társadalmára vonatkozó tudományos hipotézisek és következtetések ismeretterjesztő jellegű leírása, vagy akár filozófiai feldolgozása, a művészi ábrázolás szándéka nélkül?

A reális utópia lényege ugyanis nem egyszerűen fantáziálás, hanem reális lehetőségek, vagy éppen tudományos hipotézisek merész, de következetes végiggondolásán alapuló szellemi alkotás, amely szerencsés esetben művészi formát ölt. Minden utópia túlmutat a meglévőn, a jelen valóságán, tehát világa képzeletbeli, fantasztikus jellegű. Mégsem helyeselhet, hogy sokan egyszerűen „fantasztikus regények”-ről beszélnek utópikus, illetve tudományos-fantasztikus helyett. Ez utóbbiak fantasztikumának nem sok köze van pl. a bűnügyi, vagy a misztikus regények fantasztikumához. A „fantasztikum” tehát egy tágabb kategóriát jelöl. A fantázia skálája a teljesen önkényes és minden alapot nélkülöző kiagyaltóságoktól és zagyvaságoktól a meséken és mítoszokon keresztül egészen a művészi megsejtésekig, sőt a tudományos előrelátásig terjed. A realista utópiának csak e skála második feléhez lehet köze s benne a fiktív mozzanatok is reális lehetőségek érzékeltetését szolgálják.

Ugyanakkor úgy tűnik – s ezt történelmi áttekintésünk is megerősíti –, hogy az „utópikus” és a „tudományos-fantasztikus” művek, ill. a két fogalom között nincs lényeges különbség. Német nyelvterületen pl. általában csak utópikus irodalomról beszélnek, míg angol nyelvterületen inkább a tudományos-fantasztikus (science-fiction) elnevezés használatos. Mégis, talán indokolt lenne az utópia fogalmát tartani átfogóbbnak, mert eredetileg ez fejezte ki az eszményi társadalom sokoldalú bemutatását és a meglévő bírálatát, míg a mai tudományos-fantasztikus művek többségükben részleges és technikai utópiák. Ez azt jelenti, hogy kiragadnak egy vagy

néhány mozzanatot, lehetőséget (pl. egy ürutazás lehetőségeit), de nem törekednek a jövő társadalmának teljesebb ábrázolására. Érthető és szükségszerű differenciálódási folyamatról van itt szó, hiszen a modern civilizáció és kultúra egyre bonyolultabb képződmény s jövőbeli lehetőségei aligha szoríthatók egyetlen mübe. Ehhez különben is univerzális érdeklődésű és tudású íróra lenne szükség (– ami, sajnos, egyre ritkább jelenség!)

A gyakorlatban az utópiák két nagy csoportja alakult ki: a többséget jelentő *technikai*, ill. természettudományos utópiák, amelyek fizikai, kémiai, biológiai, stb. találmányok és hipotézisek következményeit mutatják be – és a *humanisztikus* utópiák, amelyek emberi tényezőket (világnezzeti, politikai, erkölcsi-pedagógiai változásokat) tartanak döntő fontosságúnak. Mindkét csoportban vannak haladó és konzervatív, reális és irreális, pozitív és negatív utópiák. Ez utóbbiakat „ellen-utópiának” is nevezik, hisz az eszményi társadalom ellentétét, valamilyen elfajult, vagy pusztuló társadalmat mutatnak be. (Ilyenek pl. Huxley, Orwell, vagy Déry Tibor említett művei. Megjegyzendő, hogy pozitív és negatív mozzanatok gyakran keverednek.)

A pozitív és negatív utópia viszonya hasonlít a tanköltészet és a szatirikus költészet viszonyához. Ez a hasonlóság részben arra is rávilágít, miért találunk az ifjúsági irodalomban szinte kizárólag pozitív utópiákat. Az ilyen művek különleges jelentőségét az ifjúsági irodalom szempontjából elsősorban pedagógiai értékük biztosítja. A pozitív utópiáknak ugyanis mindenekelőtt az a feladatuk, hogy távlatokat nyissanak, hogy egy boldogabb kornak a jelenben megtalálható csiráit képzeletben kibontakoztassák s ezáltal megkönnyítsék a jövő feladatainak, szemléletének és életérzésének megértését, ill. befogadását. A pozitív utópia némileg hasonló szerepet tölt be ma, mint az útikönyvek a földrajzi felfedezések korában: elősegíti a tudat alkalmazkodását az új lehetőségekhez.

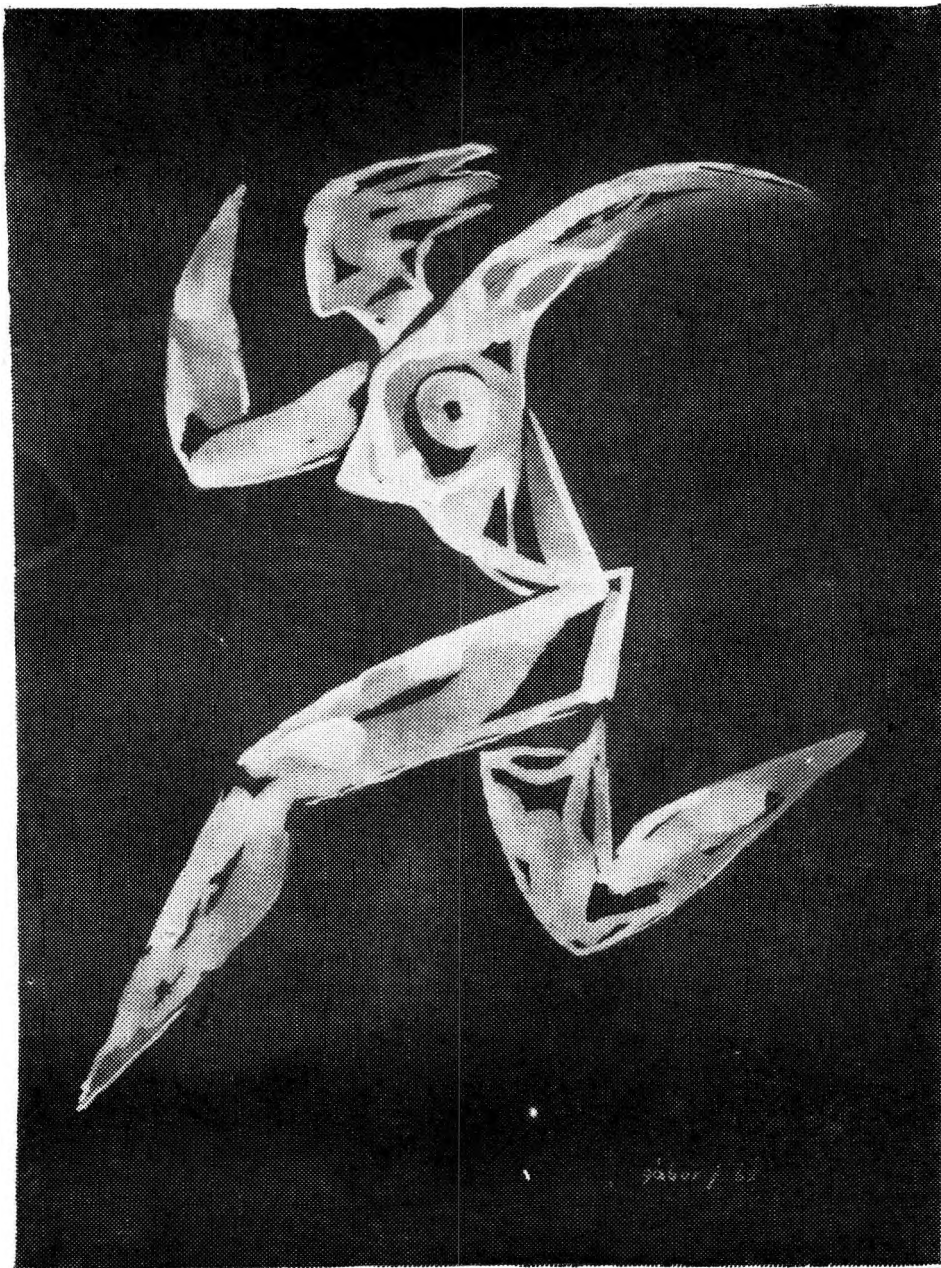
Nem szorul bizonyításra, hogy a jövő ilyen előzetes befogadására mindenekelőtt az ifjúságnak van szüksége s az ezirányú érdeklődés is bennük a legerősebb. Ennek megfelelően valószínűleg a jövőben is az ifjúsági irodalom lesz a pozitív utópikus íráskor egyik legkedvezőbb műfaji kerete. Ami természetesen semmiképpen sem jelenti azt, hogy ne keletkezhetnének kifejezetten felnőttek számára írt pozitív utópiák, vagy az ifjúság életkori sajátosságait figyelembe vevő negatív utópiák.

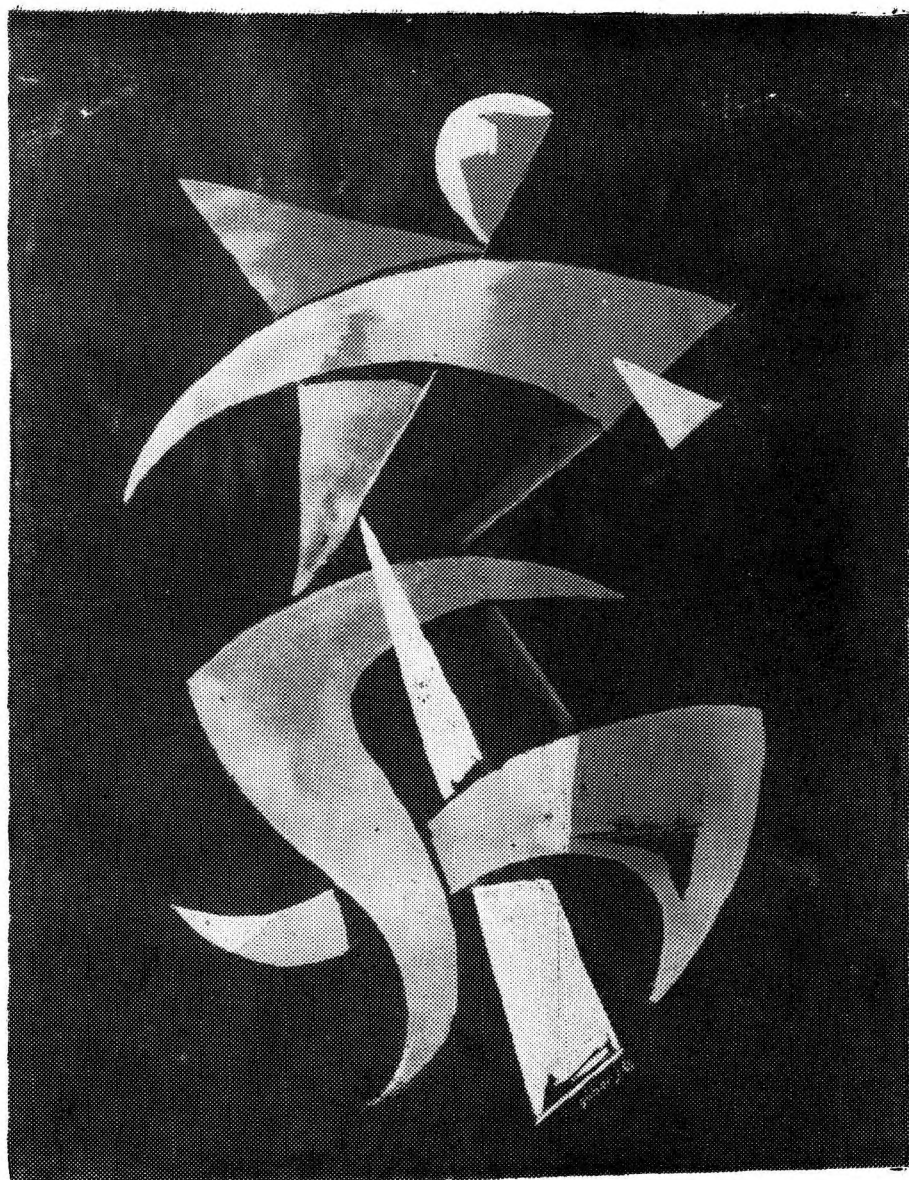
Az utópikus irodalom gyakorlati funkciójából következik, hogy legcélszerűbb, ha nem szakad el túlságosan messzire a jelen valóságától. (Véleményem szerint 40–50 évnél többet ma aligha lehet reálisan anticipálni.) Nem holmi paradicsomkerti, vagy infernális végállapotokat kell ábrázolni, hanem realisztikus, életközeli utópiákat kell írni, mert ezeknek van leginkább mozgósító erejük. A választott alap-hipotézis semmiképpen sem lehet „légbőlkapott”, nem állhat ellentétben a korszerű tudományos ismeretekkel. Ez nem jelenti azt, hogy az utópia legyen fantáziátlanul földhözragadt, vagy csupán bizonyos tudományos ismeretek terjesztését tartsa fő feladatának, „mézeskanálként” elősegítve a száraz adatok „lenyelését”. Ellenkezőleg: jelentősen túl kell mutatnia a meglévő, mind a társadalmi valóságot, mind a tudományos ismereteket tekintve – de nem akárhogy, hanem racionálisan és haladó szellemben.

Nem tematikus, vagy formai kötöttségekről van szó. Egy utópikus mű nemcsak akkor tehet jó szolgálatot a haladás ügyének, ha a megvalósult kommunizmus társadalmát mutatja be, hanem akkor is, ha pl. egy atomháború utáni világot vetít elénk – mint Szilárd Leó: Központi pályaudvar-a – s ezzel a jelen veszélyeinek nagyságára és leküzdésük elmulasztásának következményeire figyelmeztet. Az utópikus irodalom elemzése során elsősorban az eszmei értéket, a mondanivaló korszerűségét, reális és haladó jellegét, de emellett a művészi értéket, a választott műfaj belső törvényeinek érvényesülését is figyelembe kell vennünk.

Összegezve a fentieket, megállapíthatjuk, hogy az utópikus és tudományos-fantasztikus irodalom ma életképebb, mint eddig bármikor, mert meglévő, sőt a fejlődés gyorsulásával egyre erősödő társadalmi szükségletet elégít ki. Az igazán jelentős utópikus művek létrejöttének társadalmi feltételei ma – úgy tűnik – leginkább a szocialista országokban állnak rendelkezésre, bár kétségtelenül csak az utóbbi években, hiszen a személyi kultusz korának bürokratikus merv irodalompolitikája nem kedvezett az utópikus irodalom fejlődésének sem. Nem kell hozzá jóstehetség, hogy előre lássuk: a tudományos-fantasztikus irodalom ma holnap nálunk is túlnővi az ifjúsági regény (és rádiójáték) kereteit és teret hódít „felnőtt-irodalmunkban”. Szükségszerűnek látszik az ilyen témájú novellák, költői művek, filmek és TV-játékok megszáporodása, s ezzel párhuzamosan a felmerülő elvi és esztétikai problémák további vizsgálata is.

GÁBOR JENŐ RAJZAI

MEZEI OTTÓ: Vilt Tibor plasztikái a székesfehérvári István király
múzeumban

HÁRS ÉVA: Kemény Judit, Martyn Ferenc és Takáts Gyula kapos-
vári kiállítás

ANGYAL ENDRE: Rabinovszky Máriusz: Két korszak határán

D. NÁDOR TAMÁS: Pécs zenei életének húsz évéről

TÜSKÉS TIBOR: Párizsi viszhang

MEZEI OTTÓ

Vilt Tibor plasztikái a székesfehérvári István király múzeumban

Vilt Tibor mögött négy évtized küzdelmes munkája áll. Azok közé a művészek közé tartozik, akiknek eszmélkedésük első pillanatától újra meg újra meg kellett harcolniuk az anyaggal. Iskolákhoz, irányzatokhoz sohasem tudta magát lekötni tartásában. Nyugtalan, viaskodó szelleme már a főiskolai évek alatt sem talált otthonra. Három évig az Iparművészeti, két évig a Képzőművészeti Főiskola hallgatója, de az utóbbit is otthagyja. A római ösztöndíj, Itália múltja és akkori jelene társainak egy életre szóló indítást adott, ő a két év alatt alig alkotott valamit. S ha későbbi, egyre szaporodó műveit nézzük, pályázatra, megbízásra készült dolgait, mindig meglep a formanyelv változatosságával. A mostani kiállításon újra láhattuk egyiptizáló *Őnarcképét*, egyik korai főművét, amit hol archaikus, hol hellénisztikus, hol gótizáló elemekkel átszótt alkotások követnek. Majd a kubizmus ejti rabul, hogy aztán ettől is elszakítsa magát.

Mindezt egyszerűen a szellem nyugtalanságával magyarázhatnók, a kísérletezés szent hevületével, ha nem tudnánk, hogy többről, másról van szó. Vilt Tibornak a plasztika törvényeit a maga *legbelső* szükségleteihez kellett szabnia. Erre mintát, szabályt valóban nem találhatott. Hiába volt tökéletesen birtokában a technikai ismereteknek, hiába volt „hivatásos szobrász”, a ruhát saját testéhez kellett alakítania. Lépésről lépésre járja végig azt az utat, amit bármelyik szobrász, de közben folyton az alakítás problémáival küszködik. A teljes emberi alakhoz maszkyszerű arcok, majd fejek mintázása révén jut el, ugyanúgy, mint Giacometti, akihez módszer, szemlélet tekintetében feltűnő rokonság fűzi. Hozzá hasonlóan neki is rá kellett ébrednie, hogy a figura, a forma egységéhez a részletek összeillesztésével nem lehet eljutni. Még akkor sem, ha mértani testekre bontjuk. A nagy formátummal szemben viszont a ki-

sebb méretű alkotás egységét könnyebb elérni: a kész mű éppúgy közelről szemlélve támad életre, mint ahogy a művész is a mintázó állványhoz közelhajolva formálja anyagát. A mintázás során nem kell számolnia a távolság alakító hatásával. S ha mindehhez a művész eredendő ösztönénél, vérmérsékleténél fogva festői megoldásokra tör, a kis méret önként adódik számára. Vilt Tibort a kisplasztika már igen korán, 1928-tól kezdve foglalkoztatta. A legmaradandóbbat is ebben a műfajban nyújtotta, illetve a vele rokon portréban és domborműben. A kiállítás belőlük mutat be igen tekinthető anyagot, hatvanegynéhány darabot.

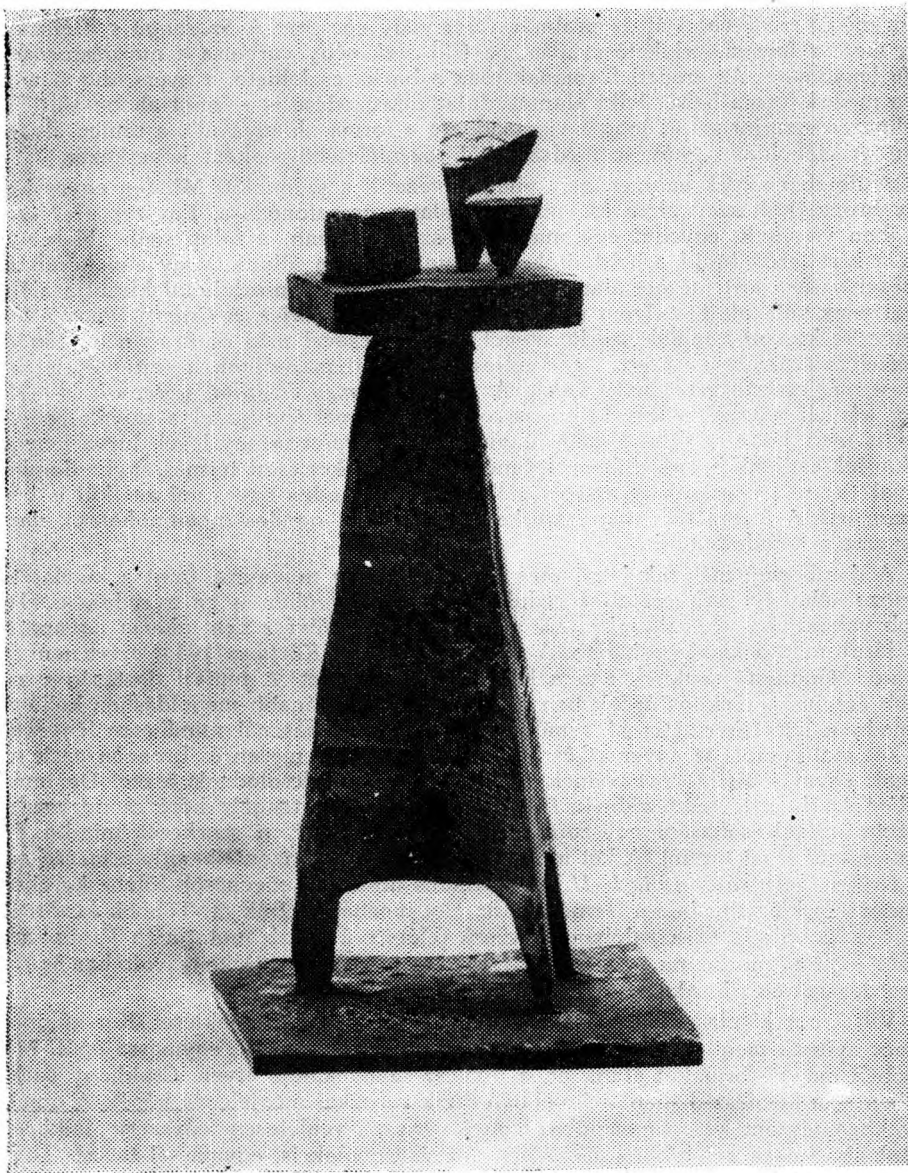
A kis mérettel Vilt Tibor nem a könnyebb feladatot választotta. Sem a siker, sem az alakítás szempontjából. A nagyközönség még ma is hajlamos rá, hogy csupán a monumentális vagy látványos feladatok végrehajtóját tekintse szobrásznak. A művész vállalta az ódiomot: nem akar szobrászatot csinálni a szó hagyományos értelmében. Nem vezet előre kidolgozott elmélet, önmagában s az anyagban hisz, amellyel dolgozik. A genesis első mozzanata mindig valamilyen erőteljes élmény vagy emlék. Az alakítás célja ennek a pillanatnak, eszméletnek maximális intenzitású rögzítése. A művész emlékezete ezt az élményt mozgásélményként raktározza el, a mozgás egyszerre folyik térben és időben: a három dimenziós térben s a művész lelkében. A kész mű pedig – hasonlattal élve – olyan lesz, mint Stendhalnál a sóbányába dobott gallyacskák: a költészet s a képzelet csillogó kristályai telepednek rá.

A *Magány, Figura székkal* (Búcsú) s a *Tűkörképek* esetében a művész korábbi vallomásai alapján pontosan ismerjük az indító élményt. Az első kettőnél egy elhúrcolt barát emléke, a *Tűkörképek*nél egy tűző nyári délután folyót, embert, gyárkélményt egybeölelő élménye volt az inspiráció forrása. Az egyes művekből visszakövetkeztetett mozgásélmény pusztán váza – a mozgás íve – egy-két vonallal rögzíthető. Ennek a váznak kell formát adni, a téri energiák rendszerébe állítani vagy lemezre vinni. A formává érés törvényeit szerényen és egyszerűen módszernek hívja. Munkássága legnagyobb eredményét is abban látja, hogy ezt a módszert – a legcélravezetőbbet – sikerült kimunkálnia.

Művészi fejlődése a módszer fokozatos csiszolásán, tökéletesedésén mérhető le. A kiállított anyag nagy része az utóbbi húsz év termése, s lényegében egyetlen periódust képvisel. Valamennyi az élmény, emlékezet, az anyag és feldolgozásmód zavartalan egységét mutatja. A kisplasztikai anyag álló, fekvő, könyöklő vagy ülő figurákból ad gazdag kollekciót. A változatos testhelyzet változatos anyagkezeléssel párosul. A felület legtöbbször nyugtalan mozgásban van, de a fém olykor lemezzé vékonyodik, máskor mértani idomokká zárul, vagy éppen nyers, kidolgozatlan állapotban marad. A bronz és az ólom mellett a művész alkalomadtán huzallal is dolgozik. A harmincas évek kisplasztikái a felvonultatott anyagnál jóval csekélyebb intenzitásúak, megoldásuk egyszerűbb. A könyöklő vagy álló figurák jobbára csak a passzív szemlélődés állapotát rögzítették. Az alak önmagába fordulása minden egyéb érzelmet elnyomni látszott. Kritikusai a pszichologizmus veszélyétől óvták a művészt. Ezen a perióduson túl kellett lépnie.

Így jutott el a belső mozgás teljesebb átéléséhez, nagyobb érzelmi skálához, a forma fokozottabb intenzitásához. A tökéletessé csiszolt módszernek köszönhetette, hogy mozgásélményeit nem csupán szubjektív érvénnyel tudja közvetíteni. Figurális alkotásaiban, a fejekben – s olykor a domborművekben – végső fokon *elemi mozgásformákat* rögzít, s ezek a mozgásformák általános, egyetemes érvénnyel bírnak. Túlemelkednek az esetlegességen, személyhez, időhöz kötöttségen. Ősi mozdulatokra emlékezik bennük az ember. A lélek s a test alapmozdulatai ezek. Azok is, amelyek térbe írhatók, egyetlen vonással meghúzhatók, mint a *Magány, Figura székkal*, *Szorongó, Pietà, Házaspár* vagy az *Ülő alak* mozgásformái. De azok is, amelyek csak bonyolultabb vonalhálózattal adhatók vissza, mint a *Bohóc* variánsainál vagy a fejek egyes darabjainál (*Gyermekek a háború után*, *Közöny*). A mozgásélményt, mozgásformát magába sűrítő alkotás így lép túl egy-egy pillanatnyi helyzet, mozdulat *trouvaille*-szerű megfogalmazásán, s így lesz szellemi, mélyen emberi tartalmak formába öntése.

A mozgásforma értelmezése kényszeríti Vilt Tibort, hogy a tér és a tömeg hagyományos viszonyát újraértékelje, összefüggésüket a maga számára tisztázza. A teret

VILT TIBOR: Bronzkompozíció
(Foto: Balla Demeter)

a forma alkotó elemévé teszi, a tömeget olykor minimálissá redukálja. Végső soron a mozgásforma dönti el, mit és mennyit használ fel az európai kortársak és elődök vívmányaiból. Van úgy, hogy a tömeg – a belső alapmozdulat jelképe – mereven elhatárolja magát a külső tértől, szögletes idomokba zárkózik (*Közöny*). De legtöbbször – a mozgásformához híven – erőteljesen benyomul a térbe, pozitív formát ált. Néha mégis a tér veszi át az uralmat, félig vagy egészen. A *Szorongó* s a *Házaspár* még mérész formai redukció csupán, az *Ülő alak* négy variánsa a mozgásforma *negatív* lenyomata. Az eredeti formának csak a burka észlelhető, a nyers, durva anyag. Ha a mozgásforma belső, lelki alapmozdulat tükröződése is – mint ahogy Vilt Tibor értelmezése szerint az –, joggal visszaadható a forma „hiányával”, a tömeg elvonása útján. A megoldás a művész módszeréből, szemléletéből önként következik.

A domborművek egészen más világba vezetik a szemlélőt. Minden egyes lemez vagy bronz: költészet, álom és vízió varázslatos összefonódása. Egyszer üres szoba-belsőben vagyunk, egyedül egy magányos székkal, fenn, a falon szűk ablak nyitja meg a zárt teret. Majd a hold titokzatos sugárzásában állunk, vagy egy kötél táncos groteszk játéka tart igézte alatt. De a művész egyetlen mozdulattal kirántja alólunk a biztosnak vélt talajt, s elvont plasztikai jelek világába visz. A *Crucifix* vagy a *Virág* a lemezbe karcolt vonalak szerkezetével, ismétlődésével még csak ad némi fociódót az értelem számára is, hogy aztán teljesen egyedül maradjunk a rejtélyes jelekkel, s most már csupán azok beszéljenek. Az *Ősz*, a *Rómeó és Júlia*, a *Rácsok* és a *Kerítések* két-két változata az érzelmi asszociációk özönét indítja el a szemlélőben. Ki mondja meg, hogy az *Ősz* tompán fénylő felületén valóban egy levél durva lenyomatát kapjuk-e, élénk bronzszínű csillanó levelet egy-két érett termés enyhe domborulatával? Vagy a cím csak az asszociációhoz kell, s minden egyes mű anélkül is beszél önmagáért? A forma tisztasága, szerkezete, a felület gondos megmunkálása alapján akár erre is gondolhatunk.

A dombormű más feladatot, más megoldást ró a művészre, mint a kispasztika. A mozgásélmény csak erőteljes redukcióval juthat szóhoz, s ez a redukció előbb-utóbb valamilyen jelrendszerbe torkollik. Hacsak a művész nem akarja ugyanazt az utat járni, mint a kispasztikában. A *Bánat* (1943) és a *Körtánc* (1944) ezért nem folytatható. Mindkettő szűknek érzi a kétdimenziós keretet. A műfaji tisztaság s a nagyobb érzelmi intenzitás érdekében a művésznek puritánabb megoldáshoz kellett folyamodnia. Ezért kerül ki a mélységi teret, ezért használ mindössze lényegében egy-két motívumot, az egyenest és az ívet. A legtöbb lemezen és bronzon ezek sorakoznak egymás mellé, metsződnek át, fonódnak és kulcsolódnak össze. De minden esetben szerkezetű rendeződnek, függőleges, vízszintes tengely köré csoportosulnak. Összetartozásuk sohasem egyszerűsödik merev képletté, a szerkezet mindig dinamikus feszültséget teremt. A két mozgásirány közül a horizontális ritkán marad egyedül a sikon (*Rómeó és Júlia I–II.*), a vertikális hosszanti egyenesek fölébe kerekedik. A megújuló küzdelemben a természet, az élet mozaikát éljük át. Többek között úgy, ahogy a *Kerítések*, ez a valóban egyszerű felépítésű darab mutatja: a *Virág* szerteágazó, sugaras motívuma – a felfelé törő élet jelképe – törekény voltában is a be-teljesedés ígérétét hordozza.

Vilt Tibor kispasztikái és domborművei érett művész remeklései. Két különböző világot nyitnak meg, de ez a két világ szervesen összetartozik, egymásra épül. Mindkettőben mozaikformákat élünk át, a művész szándékához híven. Csakhogy ezek az elsőben – a kispasztikában – hívebben őrzik a fizikai megjelenés képét. A domborművekben viszont két dimenzióba lépnek vissza, végtelen egyszerű jelképekké tisztulnak. S ezek a jelek, az *ellentétes* mozgásirányúak is, egymással tetszés szerinti kapcsolatba léphetnek. Nem külön-külön alkotásban, mint a kispasztikában (*Magány–Pietà*), hanem *egyetlen felületen* (*Crucifix*, *Tükörképek*). Egy-egy domborműben így valósítható meg, így élhető át az ellentétes erők küzdelme, s a sorozat így egészíti ki, teszi teljessé a pasztika világát. Csak örülhetünk, hogy a kiállítás a művész s a rendező, Kovács Péter jóvoltából mindennek felismerésére módot, lehetőséget nyújtott.

Kemény Judit, Martyn Ferenc és Takáts Gyula kaposvári kiállítása

Három művész alkotásai kerülnek bemutatásra Kaposvár művészetbarát közönsége előtt. Hármuk közül ketten kaposiak: Takáts Gyula – a házigazda: Martyn Ferenc – ma is „hazajár” Pécsről Kaposvárra, ahol gyermekkorát, ifjúsága éveit töltötte Rippl Rónai házában. – Kemény Judit vendég, először áll műveivel az igényes somogyi közönség elé. Bemutatkozása – művészi szereplésén túl – baráti közeledés is, egy olyan város barátságának igénylése, ahol a művészet pártolása, megértése és szeretete immár hosszú évtizedek hagyományaira tekint vissza.

A három művész mindegyike voltaképpen külön kis kiállítási anyagot állított össze, s ezen belül is mindegyiknél sokirányú érdeklődést figyelhetünk meg. *Kemény Judit* színeskrétával készült munkái mellett toll- és ceruzarajzokat, szoborkompozíciókat mutat be. Műveinek – a megragadott témát, tartalmat illetően is – gazdag a mondanivalója. Kemény Judit nemcsak a művész érzékenységgel alkot – a női lélek finom rezdülései is megmutatkoznak képein, szobrain. Megfigyeli az élet apró jelenségeit, papírlapra rögzíti a múlt hangulatát, vizuális élménnyé, mások számára is örömet adó színekké formálja gazdagon feltöltő gondolatait, elképzeléseit. Szerény visszavonultságban alkot, nem vesz részt a főváros zajos művészi forgatagában. Am nevével a kiállításokon már régóta találkozunk: 1943-ban a Tavaszi Szalon tárlatán szerepelt először, majd több országos seregszemlén részt vett: 1945-ben a képzőművésznők kiállításán, 48-ban gyűjteményes bemutatót tartott a Művész-Galériában, majd a következő évben a mecseknádasdi művésztelepen. 1952-ben a Baranyai Grafikai kiállításon láttuk rajzait, 1957-ben pedig a budapesti Tavaszi Tárlaton szerepelt műveivel.

Mesterei: Aba Novák Vilmos, Iványi Grünwald Béla és Pátzay Pál voltak, de a tanulás évei óta Kemény Judit nagy utat tett meg. Ma arra törekszik, hogy alkotásaival kifejezze azokat a végtelen távlatokat és szoros összefüggéseket, amelyek mai világunkat jellemzik. Művészi hivatástudattal vallja a korszerű, a mai fejlett tudománnyal egyúttaladó képi alkotás szükségességét.

Takáts Gyula József Attila díjas költő, a múzeum tudós kutatója az első teremben állította ki színes rajzait. Az itt szereplő húsz lap csak néhány, igényesen kiválasztott darab az utóbbi évek terméséből. Két gyönyörű tájegység ihlette e lapok megszületését: az egyik a napfényes dalmát tengerpart, a másik a Dunántúl, Somogy, a gömbölyű hátú dombok hullámzó ritmusa, a balatoni nádasok hajladozó vonalrendszere. Képeinek színvilága átlátszó sárgák, kékek, zöldek tiszta fényében ragyog. E színek többnyire szimbolikus értelmet hordoznak, nemcsak a pillanatnyi hangulat, hanem a tartalmi mondanivaló kifejezését is alátámasztják. Ugyanígy jelképpé válnak nála egyes növények, madarak, míg a táj maga a harmónia, a ritmus asszociációját ébreszti. A természet, az ember, az élet ujjongó szeretete, öröme tükröződik e képeken. A szemlélő és mű között azonnali, közvetlen kapcsolat teremődik. Az a keresetlen egyszerűség, az a lírai báj, amely e színes rajzokról oly gyorsan a szívünkig talál, Takáts Gyula őszinte embersége: ugyanaz a vallomás – a mély érzelem s az alkotó értelem megnyilatkozása – amelyet már költészetéből, munkásságából ismerünk, szeretünk.

* Megnyitó előadásként hangzott el 1965. szeptember 26-án.

Mint festő, most mutatkozik be először városa közönségének s úgy vélem, nem okoz csalódást; annál inkább örömteli meglepetést szerez mindazoknak, akik türelmetlen érdeklődéssel várták, milyenek is a „költő-múzeumigazgató” Takáts Gyula képei. Verseit érezzük itt is, s képeit látjuk költeményei mögött is. Mert Takáts Gyula képekben gondolkodik, számára a vers is vizuálisan jelenik meg, egyszerre leírja és megrajzolja gondolatait, tisztán csengő lírával, tisztán felrakott színekkel. – Ha a három hivatása közül csak egyiket látná el, akkor is tisztelnénk az eredményt, amit abban elért. Így azonban háromszoros megbecsülés illeti.

A látogató, amikor *Martyn Ferenc* rajzai elé lép, a mindenre figyelő, mindent felmérő ember sajátos világát látja. S ha érzelmei, gondolatai kapcsolatot találnak e lapokról felé áradó gazdag emberi és művészi tartalommal, megértheti, hogy valójában mit is jelent: rajzolni. Rajzolni úgy, hogy életre keljen a valóság, anélkül, hogy a művész „lerajzolná”, amit valóságnak hiszünk. Hajszálnál is vékonyabb vonalak épp csak érintik a papírost, úgy alakítják az érzékeny, de biztos tudatossággal elgondolt formát. Másutt sűrű vonalháló rendezi a kompozíciót, erőteljes kontrasztok, markáns ellenpontok polemizálnak egymással. Mégis – a drámai elragadtatás a ritkább, s ha a rajzművészetre is érvényesek lennének az irodalom kategóriái, *Martyn Ferenc*et a nagy lírikusok közé sorolnám. Formai megoldásai klasszikus tömörségűek, de egy-egy rajza – miként a szabadvers – szemlélőjében az asszociációk végtelen sorát kelti. Figyelmesen, többször meg kell néznünk e lapokat, s ha szemünk megtanulta már követni az érzékeny vonalak ritmikus útját, különleges örömben lesz részünk.

Martyn Ferenc elsősorban festőművész, aki a színek és formák bámulatos harmóniáját, kompozíciós egységét tudja megteremteni képein. Azonban rajzait egy gondolattal sem lehet alacsonyabb mércével mérni, mint olajfestményeit. Talán éppen festői látásából következik, hogy rajzait is mindig az önálló kompozíció igényével alkotja meg. – Mint a reneszánsz nagy mesterei – a festés mellett folyamatosan, rendszeresen rajzol, s e lapok gondolatainak, érzelmeinek, véleményének közvetlen kifejezői. A több mint 700 lapból, amelyet a művész mappáiban őriz, e terem falain mindössze néhány darabot láthatunk, de ezekből is kitűnik sokirányú érdeklődése, gazdag képzelőereje. *Martyn Ferenc* mindenre figyel, mindent észrevesz. Ám a világnak nem csupán szemlélője, hanem tevékeny résztvevője, alkotásai az átélt valóság magasszintű művészi megnyilatkozásai.

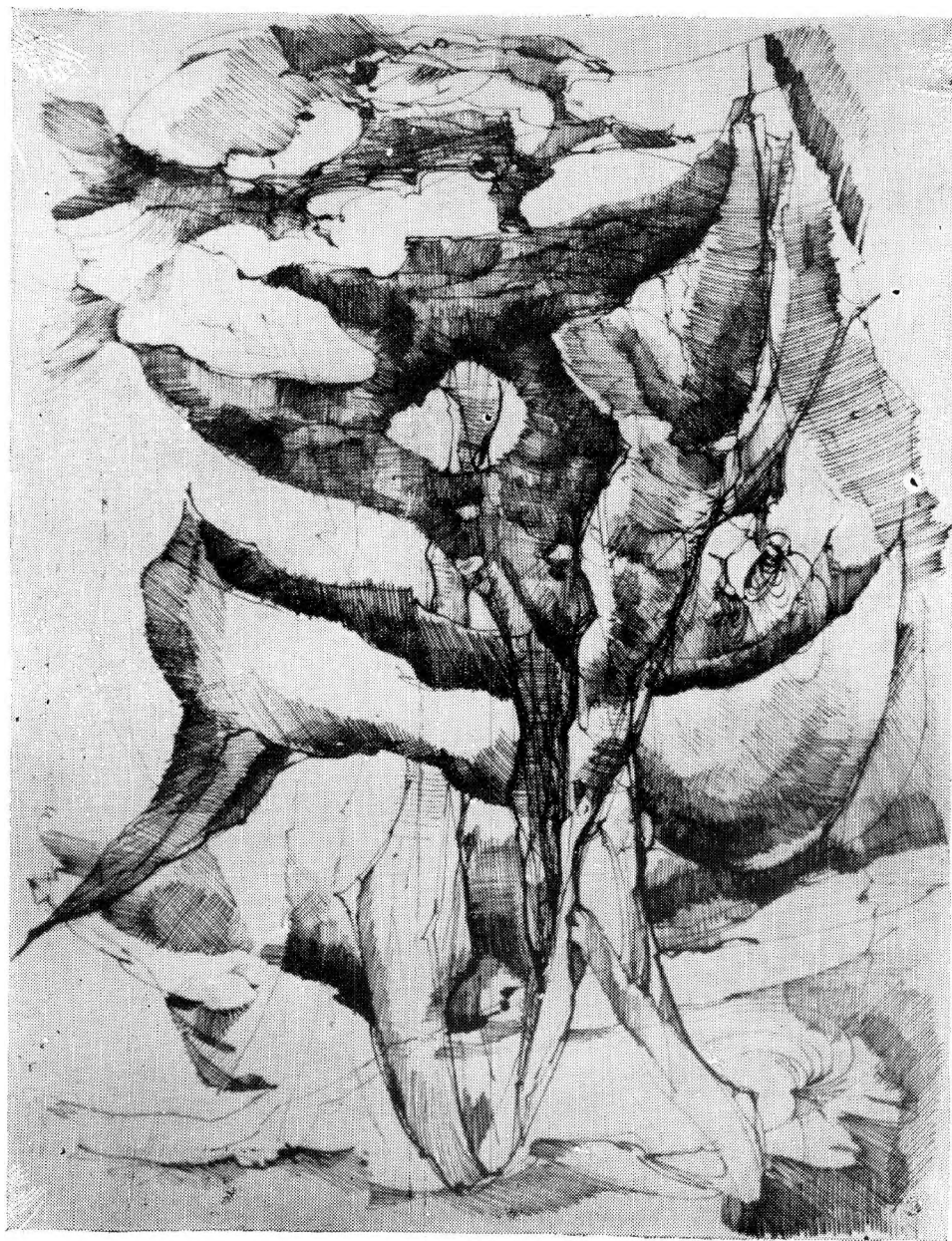
A rajzok mellett két tárolószekrényben vázákat és tálakat látunk, *Martyn Ferenc* a Pécsi Porcelángyárban végzett egy esztendei munkájának eredményeit. E porcelánok külön figyelmet érdemelnek. *Martyn* mester kiváló formaérzéke a gyakorlati célt szolgáló tárgyból művészi értéket teremtett. A vázák festése nem díszítés, hanem a formával együtt valamely tartalmat kifejező jel. Ötletgazdagságuk, festői, ugyanakkor mégis porcelánszerű megjelenésük is gazdagítja *Martyn Ferenc* széleskörű művészi tájékozottságát.

A kiállítás – bár összességében is egységes élményt nyújt – három különböző utakon járó művész alkotásairól ad számot. Eredményeiket ne egymáshoz mérve, hanem önmaguk egységében szemlélve értékeljük. Így jutunk közelebb a művészi látás sajátos világához, e világkép jobb megértéséhez.

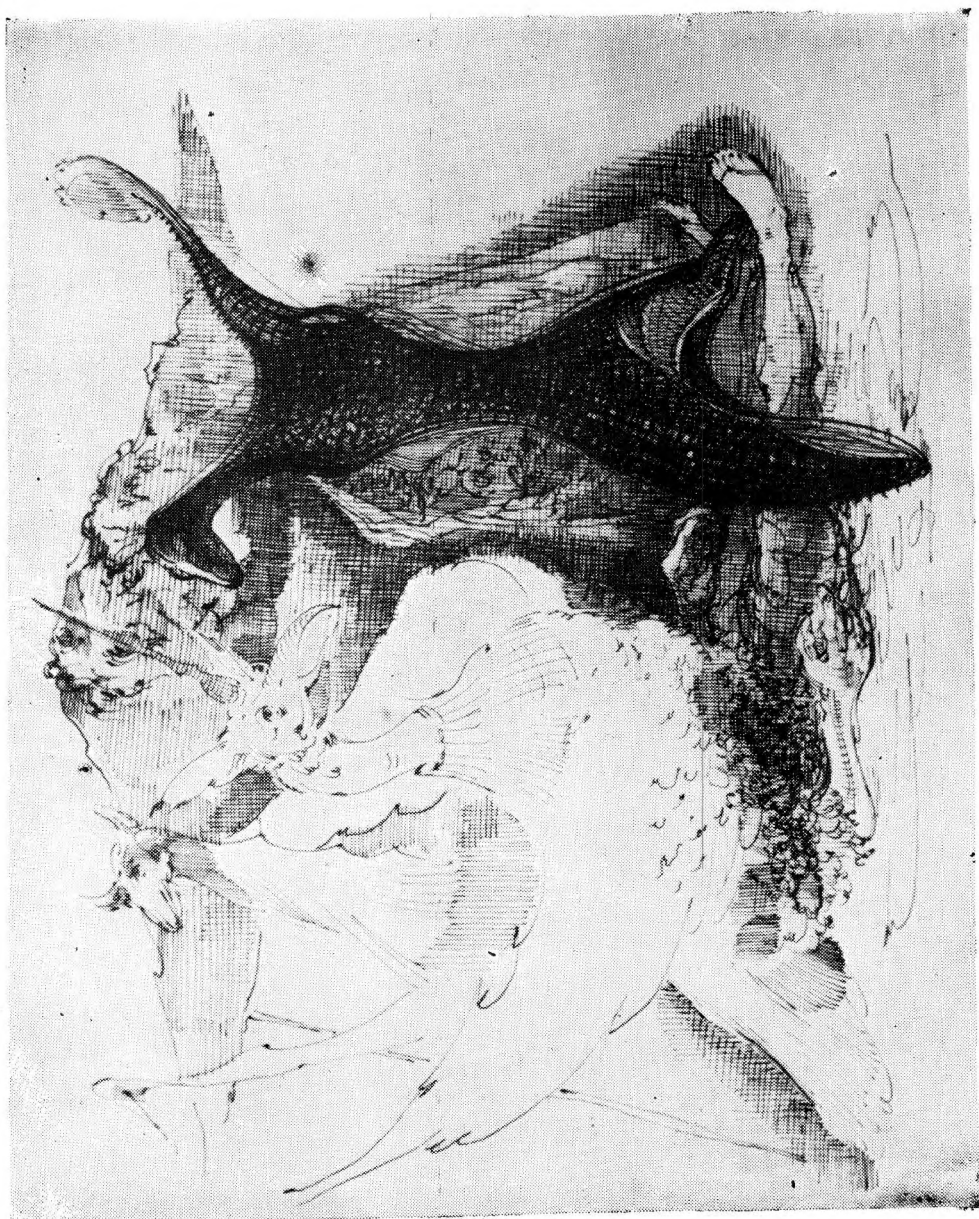
MARTYN FERENC RAJZAI

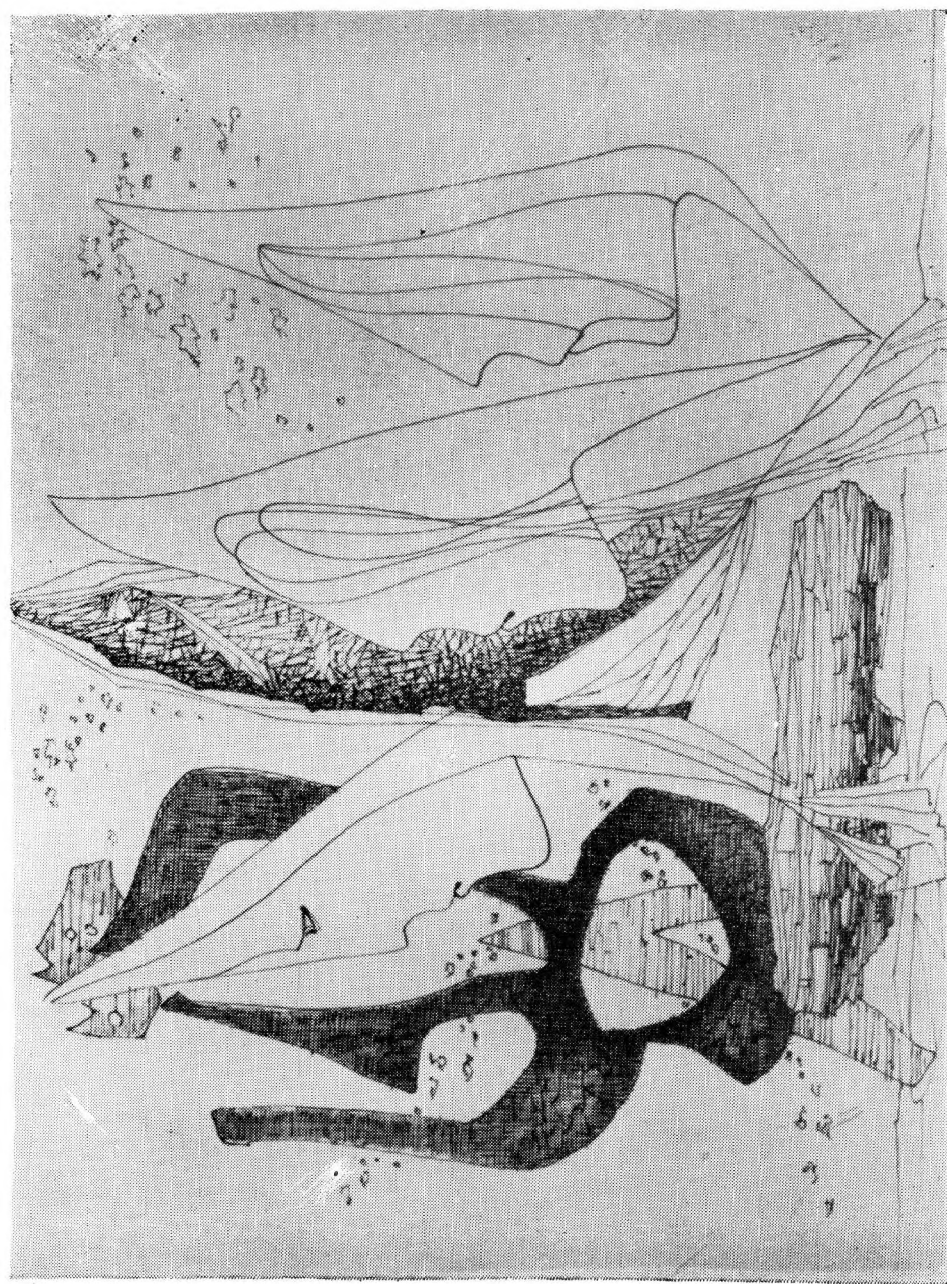
Almafa

Tanulmány a Don Quijoté-hoz

Madarak

Hirom nôi fej

Rabinovszky Máriusz: Két korszak határán

Még élhetne, még közöttünk lehetne, hiszen 1965-ben töltötte volna be hetvenedik életévét. Az embertelenség azonban az ő életét is megrövidítette: 1939-ben szerény újságírói állásától fosztották meg a német fasiszták, 1944-ben sáncmunkára hívták be, s beteg szervezete a felszabadulás után már csak nyolc évig, 1953-ig bírta a munkát. A hitlerizmus minden gonoszságának bizonyítéka ez az életsors: megkülönböztető, megbélyegző intézkedései olyan embert sújtottak, aki a német kultúra legjobb értékeinek neveltje volt, aki – mint a barmeni gimnázium diákja, majd mint a müncheni és berlini egyetem hallgatója – ifjúságának legfogékonyabb éveit német környezetben töltötte. Valami „német alaposság” jellemezte is Rabinovszky tudományos és kritikai munkásságát: ez azonban nem tanáros nagyképűség, száraz pedantéria volt nála, hanem az elmélyülés pozitív vonása.

A felszabadulás után – talán már a Képzőművészeti Főiskola professzoraként – Pécssett is tartott előadást a modern művészetről: ez volt e sorok írójának első, és sajnos utolsó személyes találkozása vele. Pécsre nyilván Martyn Ferenc hozta el a budapesti tudóst és kritikust: régi jó barátok voltak, Rabinovszky egyik cikkében (Művészeti relativizmus) már 1929-ben fölfedezte Martynt, értékelte alkotásainak sajátos jellegét. Pécssett, a *Sorsunk* hasábjain jelent meg 1948-ban az a „Levél Martyn Ferenchez az absztrakt művészetről” is, amelyet ebben a válogatásban szintén olvashatunk.

A válogatás – Dávid Katalin munkája, Vayer Lajos, Artner Tivadar és Martyn Ferenc Rabinovszky emlékéit idéző előadásaisal – a nagy kritikuskak a XIX. és XX. századdal foglalkozó legfontosabb cikkeit, könyv-részleteit közli, kiegészítve naplójának és itáliai leveleinek (1947) néhány jellemző részletével. Nincs okunk rá, hogy Dávid Katalin munkáját bíráljuk, de meg kell mondanunk, hogy a válogatás valamivel bővebb is lehetett volna. Sajnáljuk például, hogy Moholy-Nagy László és Vaszary János (1930), Korniss Dezső és az „Európai Iskola” (1946) méltatásai, vagy a „Dési Huber István emléke” (1947) kimaradtak. Arra is gondolni kellene, hogy előbb-utóbb Rabinovszky naplójának és itáliai leveleinek teljes szövegét kiadjuk – esetleg csak a kizárólagosan családi, intim vonatkozású részeket kihagyásával.

Jobban örültünk volna tehát egy teljesebb, s illusztrációs anyagában is bővebb válogatásnak. Az előttünk kibontakozó életmű méretei azonban így is impozánsak. Nem beszélünk – mint Vayer Lajos teszi – Rabinovszky életművének „szépséges torzójáról”. Igaz, tervezett olasz festészet-történetének csak első kötete, a Trecento jelent meg, 1947-ben, s igaz, hogy szerzőjének romló egészsége, sokoldalú elfoglaltsága, majd az 1950 körüli dogmatizmus gátolta további munkáját. De talán nemcsak ez! Itáliai levélrészleteiből kitűnik: annyira beleélte magát a XIV. század, sőt az egész olasz középkor művészi világába, hogy a reneszánsz és a barokk idegenné kezdett válni számára. Úgy látszik, kedve sem nagyon volt már, hogy ezekkel a korokkal foglalkozzék.

Vitathatatlan, hogy Rabinovszky egyike volt a XX. század legjelentősebb esztétikai íróinak, magyar és európai vonatkozásban egyaránt. Rendszeres esztétikát ugyan nem írt, ehhez élete túlságosan zaklatott volt, a tanulmányokból, könyv-részletekből

mégis összeállíthatók esztétikai rendszerének fő vonásai. Tulajdonképpen konzervatív alkat volt – innen vonzódása is a középkor művészetéhez! – aki azonban a „középpont elvesztésének” XIX. századi jelenségeinek nemcsak negatív oldalait látta meg. Hans Sedlmayr, a nálunk is olvasott, magyar származású osztrák művészettörténész 1948 körül írta meg „Verlust der Mitte” című könyvét, majd nemsokára magyarrá is lefordított művét a „modern művészet bálványairól”. Nos, Rabinovszky is – Sedlmayrtól teljesen függetlenül – hasonló problémákkal viaskodik, de a megoldás nála más: teljesebb, igazabb, dialektikusabb.

Finoman és sok érzékkel elemzi a XIX. és XX. század művészetének, elsősorban magyar és nyugat-európai festészetének, változatos áramlatait. Az akadémizmust Rabinovszky elveti, de ragaszkodik a helyesen értelmezett hagyományhoz, a jól megalapozott technikai ismeretekhez. A XX. századi irányok közül elsősorban az expresszionizmussal rokonszenvezik: ő is, akárcsak Mario de Micheli, azt véli, hogy ez az irány még nem „lezárt és elintézett” valami. Elismeri az absztrakt művészet jogosultságát is, elismerésébe azonban némi fenntartás és nem kevés kritika is vegyül. Martyn Ferenc alkotásait megérti, méltatja, jelentős műveknek tartja, de hozzáteszi: „Csak egyvalamire vigyázzanak a fiatalok: nehogy a felületességet, a felelőtlenséget bújtassák az absztrakció mezébe”.

Akár az európai festészet újabb jelenségeiről, akár a XIX. és XX. századi magyar művészekről, akár kiállításokról vagy elméleti problémákról ír Rabinovszky, mindeütt meggondoltan ítél, részrehajlás nélkül mérlegel, elmélyülten elemez. Említsük csak Munkácsyról, Szinnyi-Merséről, Csontváryról vagy Derkovitsról írott tanulmányait, vagy azokat a beszámolókat, amelyeket a húszas évek végén a KUT (Képzőművészek Új Társasága) budapesti tárlatairól írt. Vitába csak itt-ott kell vele szállnunk: így például Marc Chagall vagy az olasz „valori plastici” festészeti irányának megítélése nem egészen sikerült. Vitatható az 1921-ben írott „Tárgy és tartalom” című cikk néhány megállapítása is: a Rabinovszkytól elvetett „képolvasásnak” megvan a maga jogosultsága, olyan műkritikusoknál, mint amilyen például Péterfy Jenő volt, vagy pedig a modern „ikonológiai” kutatások képviselőinél, akik egykorú források alapján igenis „olvasni” próbálják a középkor, reneszánsz és barokk műalkotásait. Erre egyébként 1947-ben Rómban Rabinovszky is kezdett rájönni.

1917 volt Rabinovszky irodalmi munkásságának első, 1953 utolsó éve. A két évszám közt sok nyugati és magyar művésszel foglalkozott, olyan alkotókkal vagy társulásokkal is (Céhbellek Társasága, Cennini Társaság, Európai Iskola stb.), akiről, illetve amelyekről mai kritikánk kissé megfélemedezett. Rabinovszky útmutatásait, ösztönzéseit követve, hasznos volna például Perlrott-Csaba Vilmos (1880–1955), Rauscher György (1902–1930) vagy Kiss Vilma (1893–1943) festészetének feldolgozása, vagy például az „Európai Iskola” kritikai elemzése. Ez a tartalmas válogatás pedig a folytatást is köteleességünkkel teszi: Rabinovszky többi művészeti írásának kiadását, s a két háború közti haladó magyar képzőművészeti írók (Lehel Ferenc, Kállai Ernő, Oltványi-Artinger Imre, a ma is élő Hevesy Iván) műveinek új kiadásokban való publikálását. Ezeknek a kritikusoknak írásaiban is sok olyasmit találhat majd a mai olvasó, főleg pedig a mai művész, amire érdemes felfigyelni.

Sok olyan probléma, amelyet Rabinovszky 1920 vagy 1930 körül felvetett, ma is időszerű: ezért is olyan tanulságos ez a gyűjtemény. Esztétikai tájékozódásunknak, főleg pedig ifjúságunknak, nagy szolgálatot tesz ez a kötet. Éppen ezért csodálkozunk, hogy csak 1850 példányban jelent meg! Ez csak látszólag nagy szám: az ilyen kiadványoknak legalább két-három ezer példányban kellene megjelenniük, bővebb és jobban reprodukált képanyaggal.

Pécs zenei életének húsz évéről

A számvetés esztendejében, felszabadulásunk huszadik évfordulóján, elért eredményeinket vizsgálva érdemes elidőznünk Pécsnek, a „muzsika városá”-nak fejlődésére vonatkozó adatok mellett. A felszabadulás húsz esztendeje alatt gyökeres változáson ment keresztül a zenei nevelés, megnövekedett a hangversenyek művészi színvonala és látogatottsága, új zenei intézményekkel gazdagodott városunk.

A 20 év alatti fejlődésre a legjellemzőbb a zenei nevelés korszerűsödése és magas színvonalra emelkedése. Pécsen a zenei nevelés a felszabadulás előtt az 1788-ban létesített és 1908-ban újjászervezett Városi Zeneiskolában folyt. A növendéklétszám alig érte el a 150-et, aminek egyik oka a rendkívül magas, évi mintegy 240 pengős tandíj. A régi reáliskola Hunyadi (ma: Mátyás király) utcai épületében 1918-ban otthont találó zenekonzervatórium jelentősége, s az egész város zenei életére kiható szerepe a felszabadulás után rohamosan nőni kezdett. A zeneiskola tanárai gondoskodtak arról, hogy a város zenekedvelő közönségét hangversenyekkel szórakoztassák. Az első ilyen koncert *Takács Jenő* és *Piovesan Sirio* zongora-hegedű szonáta-estje már 1945. február 6-án elhangzott. Amikor pedig *Antal Györgyöt* nevezték ki a pécsi városi zenekonzervatórium igazgatójává, minden igyekezetével arra törekedett, hogy az iskola színvonalát emelje és hatását szélesítse.

A zenekonzervatórium életében a felszabadulást közvetlenül követő legjelentősebb esemény – Magyarországon elsőként – a szolfézs rendszer oktatásának megindulása. 1945 őszén ugyanis *Kodály Zoltán* városunk vendégeként Pécsre jött és néhány hónapot itt töltött. Pécsi tartózkodása a város zenei életének fejlődésére, különösen pedig az új magyar zenei nevelés kialakítására igen gyümölcsöző volt. *Horváth Mihály: Muzsikáló Pécs* című könyvének tanúsága szerint az október 22-én, a Pécsi Nemzeti Színházban rendezett Bartók Béla emlékestén, (a városban megtartott első Bartók-hangversenyen) az emlékbeszédet a nagy zeneköltő fegyvertársa, Kodály Zoltán mondta. November 10-én kezdeményezésére a pécsi középiskolák népdalismereti versenyt tartottak, november 19-én pedig a Pécsi Zenekedvelők Egyesülete a színházban Kodály-hangversenyt rendezett s ezen Kodály „*Magyar zenei nevelés*” címmel előadást tartott. Már ezt megelőzően, október 27-én szűkebb körben, a Leöwey Klára gimnázium dísztermében beszámolt a magyar zenei nevelés új módjáról, melyhez a szemléltetést *Agócsy László* szolfézs-csoportja nyújtotta. A jelenlevő zetanárokat és szülőket meglepte az újfajta módszer és főleg annak gyorsan jelentkező eredménye. Mindezek előzményeként Kodály Pécsre érkezésétől kezdve rendszeresen ellátogatott a zenekonzervatóriumba és az iskola tanárainak ismertette terveit az új magyar zenei nevelésről. Kodály útmutatásai alapján Agócsy László dolgozta ki az oktatás részleteit, így a mi városunkból indult el a nagyjelentőségű kezdeményezés. Ezzel nemcsak külsőségeiben változott meg a zeneoktatás, hanem módszereiben és egész szellemében is. Az új zenepedagógia Kodály Zoltán elgondolása szerint elsősorban a népdalt helyezi a gyerek zenei fejlődésének középpontjába. A szolfézs adja meg azt a zenei alapot, melyre a hangszeres oktatás épül.

Kodály 1945. november 19-én tartott pécsi előadásában hangsúlyozta, hogy „... szükség van magyar zenei nevelésre, magyar és nemzetközi szempontból egyaránt. Az iskola már elindult a helyes úton, csak járja végig következetesen, az eredmény nem maradhat el. Azzal, hogy e darabokat a fővárost megelőzően egy vidéki városban mutatom be, annak a meggyőződésemnek akarok kifejezést adni, hogy a magyar zenei nevelés megvalósításában egy ilyen városnak nagy szerepe lehet, esetleg a fővárosnak is példát mutató, kezdeményező szerepe. Máris megindult Pécsen ilyen próbálkozás, melyhez hasonló a fővárosban nincs, és amelynek döntő fontossága lehet egész zenei nevelésünkre. A zeneiskola bevezető tantolyamát értem, mely előbb zenére akar tanítani, csak azután hangszerre. Az eredmény elé nagy várakozással te-

kintek, és kérek mindenkit, akinek módjában áll, hogy e vállalkozásokat minden erejével támogassa. Ez az eljövendő magyar zenei műveltség magvetése."

A Kodály-mutatta úton megindult zenei oktatás alapján az 1945/46-os tanévben szolfézs-előképző indult meg, az 1946/47-es évtől kezdve már az összes zeneiskolai növendékek tanultak szolfézszt. A pécsi zenekonzervatórium tanárai több alkalommal tanfolyamokon adták tovább tapasztalataikat. A pécsi példát csakhamar követte a főváros és megindult hazánkban az a termékenyítő zenetanítás, mely ma is alapja egész zenepedagógiánknak. Többen azok közül, akik 1945 óta ezen az új oktatási módszeren nőttek fel, ma már az ország minden táján, mint zenetanárok ugyanilyen módszerrel oktatják az ifjúságot.

A pécsi zenei nevelés szempontjából döntő változást hozott az 1950-es esztendő, mivel a zeneiskola államosítása további nagyarányú fejlődést, a zenei élet fellendülését eredményezte. Azóta a Pécsi Állami Zeneiskola, majd zenekonzervatórium, illetve Zeneművészeti Szakiskola mint zenei kultúrközpont irányíthatja Pécs város zenei életét, minden nagy zenei törekvését.

A magyarországi zeneoktatás megreformálása következtében az alsóbb és középfokú zeneoktatás 1952-ben különvált. Így Pécsen az állami zeneiskolából két újfajta intézmény létesült: az Állami Zeneiskola és az Állami Zenekonzervatórium, a mai Zeneművészeti Szakiskola.

A zeneiskolában, mely Liszt nagysikerű pécsi hangversenyének emlékére a Liszt Ferenc Zeneiskola elnevezést kapta. *Horváth Mihály* igazgató vezetésével 1952 szeptemberében kezdődött meg az oktatás öt kinevezett és tizenöt óraadó tanárral. Az első évben a létszám négyszáz volt, de ez az állandó fejlődés következtében évről-évre növekedett: 1959-re az ötszázat, 1961-re pedig hatszázat érte el. A kezdeti négy osztály az évek folyamán hét zeneiskolai osztállyá, valamint továbbképző osztályokká nőtt. Az első osztályban elmélettel készítenek elő a hangszer tanulásra, melyet aztán a második évben kezdenek meg a növendékek. Kezdetben hegedű-, zongora-, gordonka- és ének tanszak indult, mely később kiegészült fúvós- és ütőtanszakkal. A szolfézszen kívül zeneirodalmat és kamarazenét is tanítottak. Az iskola megidulásával újat jelentett az is, hogy a bányavidékeken és peremvárosokban lakó növendékeket a zeneiskola kihelyezett oktatásban részesítette. A zeneiskola növendékei évente 2–3 növendékhangversenyen tesznek tanúságot zenei előrehaladásukról. Több alkalommal részt vettek az országos ifjúsági kamarazenefesztiválon, s az 1965. évi találkozó sikeres megrendezése a pécsiek körültekintő munkáját dicséri.

A két zenei intézmény szétválása után a Zeneművészeti Szakiskolában 250 növendékekkel kezdődött meg az oktatás *Antal György* igazgató irányításával és 18 tanárral. 1952 óta a tanárképzőben 164 hallgató kapott alapos zenei tudást. A végzett hallgatók közül huszan folytatták tanulmányaikat a Zeneakadémián. A Pécsi Tanárképző Főiskolán 7 szakiskolát végzett növendék tanít. A Filharmonikus Zenekar tagjai közül 27 végzett szakiskolát, 18-an pedig ma is az iskola növendékei. A Szakiskola leánykara, valamint szimfonikus zenekara számos hangversenyen igazolta már kiváló képességeit. Olyan művek előadásában vett részt, mint *Haydn*: Évszakok-oratóriuma, valamint évenként a tanári koncertek, a diplomázó hallgatók kísérete. Ebben a tanévben a növendéklétszám 260 volt, ebből 94 tanárképzős. Oktatásukat ma már 26 kinevezett tanár végzi hegedű, cselló, bőgő, 4 fa- és 3 rézfúvó, ütő, ének, zeneszerzés, zongora, szolfézs tanszakon, valamint a kötelező tárgyakból.

Pécs életének fontos tényezője lett az 1948-ban felállított Tanárképző Főiskola. Ez az új intézmény is rohamos fejlődésen ment keresztül: a kezdő 120-as hallgató létszám ebben a tanévben már 1200-ra emelkedett, a levelező hallgatókkal együtt ma a létszám a háromezret is meghaladja. A Főiskolán *Hegyi József* vezetésével ének-zenei tanszék is működik, melynek főcélja az általános iskolai ének-zenetanár képzés. Ének, zeneelmélet, karvezetés, magánének, hangszerjáték (zongora vagy bármely szimfonikus zenekari hangszer), partitúra-olvasás, zenetörténet, magyar népzene és zenetörténet, valamint ének-zeneoktatás módszertana szerepel a tanszék oktatási programjában. Két énekkara is működik. Mindkettő aranyfokozatot ért el az országos minősítő versenyen.

Kóruskultúránk gazdagságát és sokrétűségét bizonyítják már az eddigi adatok is. Ennél azonban sokkal több történt: a dalosélet, különösen az üzemekben, örvendtes fellendülést mutatott a felszabadulás után. Minden más várost megelőzve, 1945. július 11-én rendezték az első nagyszabású hangversenyt, melyen 12 pécsi énekkar, a honvédzenekar, valamint 6 népi táncscsoport lépett fel.

Az elmúlt húsz esztendő alatt a régi dalosegyesületek egy része tovább működött, néhányan átalakultak, majd újak keletkeztek. Az öntevékeny kórusmozgalom egészséges virágzásnak indult. Az énekegyüttesek műsorpolitikája is lényegesen megváltozott. Sikerült levetkőzniök a múlt értéktelen „Liedertafel” örökségét, hogy helyette a kórusirodalom legszebb alkotásait szólaltassák meg. A felszabadulás óta alakult kórusok közül jelentős szerep jutott Pécs Város Tanácsa *Mecsek Művészegyüttese* Vegyeskórusának. Ugyanakkor megkezdődött egy reprezentatív, nagy énekkar megszervezése. 1950-ben, az Állami Zeneiskolában Antal György és Agócsy László vezetésével énekkar alakult. 1951-től kezdve a vegyeskar vezetését Antal György vette át, Agócsy László pedig leánykart alakított.

Liszt Ferenc nevét vette fel 1953-ban az egyre fejlődő, gyarapodó vegyeskar, mely csakhamar alkalmassá vált arra is, hogy nagy oratóriumokat szólaltasson meg. A Liszt Ferenc Kórus által 1951 óta rendezett hangversenyeken négy Bach-mű (*a 21., 207. és 208. kantáta, a Máté Passió*), négy Händel-alkotás (*Sámson, Jephta, Az Idő és Igazság diadala-oratórium, Béke-óda*), Haydn: *Évszakok*, Beethoven: *IX. szimfónia és Karfantázia*, Mozart, Cherubini és Verdi: *Requiem*, Brahms: *Szerelmi dalkeringők*, Honegger: *Dávid király*, Orff: *Carmina burana*, Arutjunjan: *Kantáta a hazáról*, Hacsaturján: *Óda*, Sosztakovics: *Dal az erdőről*, Sugár: *Hősi ének és Köműves Kelemenné*, Szelényi: *Spartacus*, továbbá Bárdos Lajos, Farkas Ferenc, Maros Rudolf, Szabó Ferenc kórusművei szerepeltek. Legjelentősebb produkciói Kodály Zoltán hatalmas alkotásainak megszólaltatásai voltak: 1953-ban, Kodály Zoltán 70. születésnapja alkalmából a Liszt Kórus előadásában hangzott fel Pécsen először a *Psalmus Hungaricus*, mely azóta is csaknem minden évben műsorra kerül. Hasonlóan jelentős művészi tett volt a *Budavári Te Deum* 1957-es pécsi bemutatója. A Bach Passió, a Händel oratóriumok pécsi és fővárosi megszólaltatása is a kórus kiváló képességeit bizonyítja.

A kórusmozgalom fejlődése is hozzájárult ahhoz, hogy a kialakuló új pécsi közönség mind szélesebb körben és növekvőbb igényekkel fordult a zeneirodalom kimagasló alkotásai felé. A nagy tömegeket mozgósító oratórikus művek mellett a zenekari koncertek is vonzották a hangversenylátogatók új rétegeit. Mindehhez azonban olyan apparátusra volt szükség, amilyen azelőtt nem állt rendelkezésre. A Zenekedvelők Egyesülete 60 éven át szolgálta városunk zenekultúráját. „Működésében – mint Horváth Mihály könyvében megállapítja – *rengeteg önzetlen, fáradságos művészi munka teküdt. De a felszabadulás után bekövetkezett társadalmi változások eredményeképpen kicsúszott lába alól a talaj. A fejlődés túlhaladta a merev egyesületi élet polgári társadalmi formáit és alapjait. A szocialista kultúra sokkal szélesebb körű, lényegesen nagyobb feladatok megoldására kötelez, mintsem hogy egy régi értelemben vett egyesület ennek meg tudott volna felelni.*” A Zenekedvelők Egyesülete 1950. február 28-án tartott választmányi ülésén úgy döntött, hogy a Magánalkalmazottak Szakszervezetéhez csatlakozik. Ez egyet jelentett az egyesület megszüntetésével. A megszűnt zenekar pótlására Antal György hosszas fáradozására a zeneiskola tanáraiból, legjobb növendékeiből, a honvédzenekar és a színház zenekarának tagjaiból 1951-ben Szimfonikus Zenekar alakult, mely jobban megfelelt a szocialista kultúrpolitika célkitűzéseinek, mint elődje, a Zenekedvelők Egyesületének Zenekara. Az új zenekar eredményes működését és fennmaradását a városi tanács rendszeres évi támogatása tette lehetővé, ami ugyancsak új életünk vívmánya, hiszen a felszabadulás előtt szó sem lehetett a zenekar rendszeres támogatásáról. A zenekart azóta félfüggetlenítették és ma – a hozzánk ellátogató jelentős hazai és külföldi karmesterek véleménye szerint is – az ország legjobb zenekarai között emlegetik. A Pécsi Filharmonikus Zenekar tevékenységére épül évek óta az Országos Filharmónia bérleti hangversenysorozata.

E koncertek látogatóinak száma – beleértve az egyetemi és főiskolai, a közép- és általános iskolai bérlettulajdonosokat – országos viszonylatban is kimagasló.

Előrelátható volt, hogy egy ilyen fejlődésnek indult zenei élet állandó hangversenyerem nélkül nem képzelhető el. Korábban a színházon kívül a különféle művelődési házak adtak helyet egy-egy hangversenynek. A Kodály 70. születésnapja alkalmából rendezett hangversenysorozat után a Megyei Pártbizottság Agitprop. Osztályának kezdeményezésére alakult a Budai Pártszervezet bérletéhez tartozó helyiségből a mai szép hangversenyerem. A Liszt Ferenc teremnek még reprezentatívabb külsőt adott a beépített hangversenyorgona. A hangversenyerem ma otthont ad a Zeneművészeti Szakiskola zenei tevékenységének, itt próbál a Liszt Ferenc Kórus és a Filharmonikus Zenekar, itt érnek össze a színház opera-produkciói és végül az általános iskolai hangversenyektől a felnőttek kamarakoncert-sorozatáig igen sok színvonalas hangverseny is itt zajlik le. Bár a város zenei élete már messze túlnőtte a mai kereteket, lényegében egyelőre örülnünk kell annak is, ami van: Liszt-termünk az új hangversenyerem megépítéséig betölti feladatát. A nyári produkciók lebonyolítására festői környezetben háromezerszemélyes szabadtéri nézőtérrel színpad épült. Ennek megfelelő kihasználásáról sok vita zajlott már le, anélkül, hogy sikerült volna megoldást találni.

Az operajátszás problémája is csakhamar felvetődött. A felszabadulás előtt, valamint azt követően néhány évig a pécsi közönség operaigényét az ún. Gördülő opera (budapesti operaházi magánénekese és a MÁV szimfonikus zenekar) látta el. De hamarosan felvetődött az igény, hogy pécsi szereplőkkel, pécsi zenekarral mutassanak be operákat. Mintegy megelőzte ezt a gondolatot 1946. május 20-án, a pécsi kultúrnapok keretében Horváth Mihály egyfelvonásos balladaoperájának, a *Közműves Kelemenne*-nek előadása a szerző vezényletével. A pécsi operajátszás első nagysikerű bemutatkozása Róna Dezső operaénekes és Horváth Mihály közös munkája nyomán 1948-ban volt a pécsi Nemzeti Színházban. Kizárólag pécsi művészekkel hatszor játszották Gounod: *Faust* című operáját. 1951-ben az akkor egy éve államosított pécsi zeneiskola április 22-én *Monteverditől–Mozartig* címmel operamatinét rendezett. Ekkor került színre Mozart: *A színigazgató* című egyfelvonásos operája. 1951. május 17-én a pécsi Állami Zeneiskola és a pécsi Nemzeti Színház közös rendezésében Puccini: *Tosca* című operáját mutatták be ugyancsak pécsi közreműködőkkel, Horváth Mihály vezényletével. A pécsi operajátszás történetéhez tartozik a Pedagógiai Főiskola 1954. május 3-i Kodály-estje, ahol a *Székeltyonót* szövegezték meg Hegyi József vezényletével színpadi előadásban. Jelentős volt még a Paulusz Elemér vezénylete Mozart: *Figaro házassága* című operájának keresztmetszet-szerű bemutatása.

Mindezek után megérett a helyzet az önálló pécsi operatársulat megalakítására. Színháznak, városnak, közönségnek régi álma teljesült 1959. október 22-én, Verdi: *Rigoletto* című operájának bemutatójával. A pécsi zenekultúra – mely addig is előkelő helyen állott országos viszonylatban, – tovább fejlődött az operatársulat létesítésével. Mindez természetesen nem ment problémák, nehézségek nélkül. Találónan jellemezte a helyzetet az egyik fővárosi folyóirat cikke: „Egy alig fél éves vidéki Opera rengeteg nehézséggel küzd: kötött szereplőgárda kevés válogatási lehetőséggel, alig kiforrott kollektíva; nincsenek hagyományok, nincs repertoár, nincs kialakult közönség. De ez a sok „nincs” ugyanakkor lehetőségeket hord magában, mert ahol van fantázia és akarat, ott ilyen helyzetben hamarabb születik és születhet valami új, mint a begyöpösödött megszokottság légkörében. Amennyire baj a hagyomány-nélküliség, annyira jó is, hogy nem kötik konvenciók. Amennyire hiányzik a repertoár, annyira adott is a lehetősége egy új, érdekes repertoár kialakításának. Az a tény, hogy a közönség mint opera-közönség új, kötelezi őket, hogy megnyerjék maguknak és hogy meggyökereztesse a műfajt. A pécsi Operának – épp a város kulturáltsága és művészeti téren való elkényeztetettsége miatt – igényesnek, merésznek, művészinek és önmagával meg nem alkuvónak kell lennie.”

A Rigoletto bemutatója óta eltelt hat esztendő mérlege azt bizonyítja, hogy városunk operatársulata nagyjából megbirkózott a feladatokkal. A műsorpolitika egyrészt arra irányult, hogy a világ minden operaházában játszott, hagyományos operák nálunk

is repertoárra kerüljenek. A közönség megnyerése szempontjából is elsősorban Verdi-operákat hallhattunk: a *Rigoletto* után a *Traviatát*, a *Trubadurt*, az *Aidát*, az *Alarcosbált*, valamint a *Don Carlost*. A másik népszerű operakomponista, Puccini művei közül eddig a *Pillangókisasszony*, a *Bohémélet* és a *Tosca* került előadásra. Az olasz operastilustól eltérő Mozart-operák közül a *Szöktetés a szerájból* és a *Don Juan* szerepelt a műsoron. A magyar operákat mindössze Erkel: *Bánk bánja* képviselte. Érdekes színfoltot jelentett Rossini: *A sevillai borbély*, Delibes: *Lakmé*, Nicolai: *A windsori vig nők* és Weber: *A bűvös vadász* című operájának stílusos előadása. Bizet: *Carmen*-je izgalmasan felfogott zenedráma volt. Mascagni: *Parasztbecsület* és Leoncavallo: *Bajazzók* című operái mellett, hogy népszerűek, már bizonyos előjátékai voltak a modern hangvételű művek megszólaltatásának. A hagyományoktól való eltérés, a repertoár másik, érdekes ágának megteremtése Offenbach: *Hoftmann meséi* című „eltáncolt” operájának országos visszhangot kiváltó bemutatójával kezdődött. Ez fokozódott tovább Monteverdi: *A könyörtelenek bálja* és Menotti: *Médium* című operájának magyarországi bemutatójával. Ekkorra már olyan művészkollektíva kapcsolódott össze, mellyel megvalósítható volt az 1964-es évad végén a modern operabemutató-sorozat: Milhaud három perccoperája (*Az elrabolt Európa*, *Az elhagyott Ariadne* és *A megszabadított Theseus*), a jugoszláv Kalinski: *Analfabéta*, illetve a csehszlovák Bartos: *Zárzavar* című egyfelvonásos vígoperája került színre. A legutóbbi évad első operabemutatója még nagyobb művészi és erkölcsi sikert eredményezett: Sosztakovics: *Kisvárosi Lady Machbeth-jét Paulusz Elemér* vezényletével a pécsi operatársulat mutatta be elsőnek Magyarországon.

A felszabadulás óta eltelt húsz esztendő megteremtette városunk zenei életének új alapjait. A lehetőségek és adottságok további fejlesztése, gazdagítása a következő évtizedek feladata lesz.

TÜSKÉS TIBOR

Párizsi visszhang

Van a mi szellemi életünkben – jobb szó híján mondom – valamiféle „szükség”, szakmai „elfogultság”. Talán fölösleges önvédelem, talán a fogyatékoságot leplező, a hiányt erénnyé emelő „gyávaság”. Olyan ez, mint az egyoldalú táplálkozás. Veszélye is rokon. Amíg az egyre táguló világot birtokbavevő tudomány a folytonos szintézisre, a különféle tudományos eredmények korrespondenciájára törekszik, a művészet és az alkotó egyre speciálisabb területekre szorul vissza. Nem „divat” nálunk, hogy egy zeneszerző – mondjuk – az építészetről írjon, hogy egy írónak – mondjuk – a képzőművészettel kapcsolatos gondolatai legyenek. Még „gyanúsabb”, ha a költő ecsetet vesz a kezébe és fest, vagy ha az építész regényíráshoz terít papírt asztalára. Költő-eszményünk, aki csak verseket ír, versben lélegzik és táplálkozik. Az olyanféle példák, mint Babits írása az előadóművészetről, Kosztolányi nyelvészeti cikkei, vagy – hogy még közelebbi példát mondjunk – Granasztói Pál, a tudós építész regényes önéletrajza – csak szabályt erősítő kivétel. Ebben a – mondjuk ki végre – provinciális gondolkodásban a „művelt” jelző az író előtt – mintha kérdőjelet rajzolna a szó mellé. Mintha a tájékozatlanság, a hozzá nem értés a társ-művészetekhez, föltételezné a tehetséget. A „műveljük kertünket!” ennek a magatartásnak a jelszava; lehetőleg tudomást se vegyünk a szomszédból, a kerítésen átnyúló idegen fa gyümölcséről. Hogy Albert Schweitzer orvos, muzsikás, filozófus egyszemélyben, hogy Cocteau rajzol, verset, regényt, esztétikai tanulmányt, filmforgatókönyvet ír – csupán megcsodálni való különtség.

Folyóirataink is valami hasonlókat tükröznek. Legföljebb egy családi képes hetilap hasábjain fér meg egymás mellett a vers és a hangversenybeszámoló, a novella és a

képzőművészeti kritika, foto a balettbemutatóról és a regényíró nyilatkozata készülő művéről. A különféle művészeti lapok csupán a maguk szakterületéről közölnek cikkeket s egy többé-kevésbé zárt munkatársi gárdát foglalkoztatnak. Hol olvashatni egy szobrászművész gondolatait a mai zenéről, hol írja meg egy zeneszerző véleményét olvasmányélményeiről?

Ezért lehetett valami szokatlan és „formabontó” abban, hogy egy szépirodalmi folyóirat, a Jelenkor, néhány évvel ezelőtt vitát nyitott a zenei közgondolkodás kérdéseiről. A vita igaz „történetéről” el kell mondani, hogy korántsem valami előre megfontolt, átgondolt terv megvalósulása volt. *Granasztói Pál* írását, melyet a dialógus első „felszólalásának” tekinthetünk, egészen gyanútlanul, a vitára ingerlés szándéka nélkül közölte a szerkesztőség (Jelenkor 1962. 4. és 5. szám). A terjedelmes dolgozatban – alcíme: naplórészletek! – a szerző a modern zenével való találkozásának személyes emlékeit beszélte el, a szépiró meglevenítő erejével s a szakembert is megszégyenítő műveltséggel, hozzáértéssel. *Fodor András* hozzászólása (1962. 6.) az egy nemzedékkel fiatalabb költő vallomása a maga és kortársai zenei köztudatáról. A vitakozó kedvet tulajdonképp ez az írás szította fel, de a további hozzászólók *Granasztói* tanulmányára is visszatértek. Előbb *Demény János* és *Angyal Endre* (1963. 3.), majd *Kassák Lajos* (1963. 5.) „közbeszólásaiból” egyre nyilvánvalóbbá vált, miről van szó: a kor zeneművészete és a kor zenei köztudata fáziskülönbségbe került, s a cikkírók ennek példáit sorakoztatták fel, okait keresték, s a legjobb értelemben vett pedagógiai következtetéseit és tanulságait vonták le. *Veress Endre* (1963. 5.) a közelmúlt pécsi hangversenyműsorok adatait közli, *Vitányi Iván* a zenekritikus igényességével mélyíti el a problémát (1963. 8.), *Tillai Aurél* a zenét közvetítők, az interpretátorok oldaláról közelíti meg a kérdést (1964. 1.). A vita két legszűkebb véleményét *Ottó Ferenc* (1963. 7.) és *Szász István* (1964. 1.) fogalmazta meg, az előbbi a kodályi eszmény jegyében utasít el minden attól idegen zenei törekvést, az utóbbi pedig – ugyancsak szélsőségesen sarkítva a kérdést – Bartók hagyatékára figyelmeztetve követel teret a zenei kísérletezésnek, a hangzásbeli útkeresésnek, az elektronikus és konkrét zenének. A vita e pontján szólt hozzá *Pernye András* a Magyar Nemzetben (1963. aug. 10.), majd ugyancsak ő vállalkozott a folyóiratban zajló vita tanulságainak összefoglalására (1964. 3.).

Most eljutott hozzánk a Jelenkorban folyó vita egyik külföldi visszhangja. *Gergely János*, külföldre szakadt hazánkfia egy francia folyóiratban „Zoltán Kodály et la conscience musicale de son pays” címmel terjedelmes tanulmányt írt a Jelenkor hasábjain 1963–64-ben lezajlott zenei vitáról. (Études Finno-Ougriennes 1965. 2.) *Gergely* a Kölcsey szavai – „Nyelvében él a nemzet” – továbbgondolva Kodály-idezetből indul ki: „Nyelvében és zenéjében...” Az írt és beszélt, valamint a zenei nyelv kapcsolatáról szólva feleleveníti az ismert tételt, hogy amint az elsődleges nyelvi anyaggal dolgozó irodalom tükrözi a társadalmi változásokat, ugyanúgy minden korszaknak megvan a maga zenei nyelve is. Mindez nem okoz gondot – folytatja –, ha a történelmi korok zenéjét vizsgáljuk, de mindjárt problémák merülnek fel, ha e szemléletet napjainkra akarjuk alkalmazni. Mi a helyzet a mai magyar zenével kapcsolatban? Milyen alapokra épült a mai magyar zene? – teszi föl a kérdést *Gergely*. Gazdag hazai és külföldi irodalomra s magának Bartóknak a nyilatkozatára hivatkozva megállapítja, hogy az új magyar zenei nyelvnek Kodály a legfőbb képviselője, s mint aki hosszú évekig volt a Zeneművészeti Főiskola zeneszerzés tanszakának tanára, a pedagógiai felelősség is az övé. Bartók zenéje – írja *Gergely* – a mai megítélések szerint különálló, sajátos jelenség, amely a legutóbbi évek tudományos kutatásai alapján meglepő vonásokat mutat, de még messze vagyunk attól, hogy végleges képét megrajzoljuk. Így foglalja össze a két zeneszerző jellemzését: „Kodály stílusát az elemek egybehajlása, Bartókéét az elemek szétágazása jellemzi.” *Gergely János* rámutat, hogy az új magyar zenei nyelv kialakításában a két „alapozó mester” mellett mások is közreműködtek, s elsősorban *Lajtha László* munkásságára hívja föl a figyelmet.

Tanulmányának további részében az új magyar zene külföldi fogadtatásáról és hatásáról ír, s írásának e helye, mivel a szerző több éve külföldön tartózkodik s a hatást közvetlenül figyelheti és mérheti le, különösen érdekes. Kodály magyar szó-

vegre írt, akár legkiemelkedőbb műveit is rosszul ismerik az országhatáron kívül, a szimfonikus koncerteken szereplő zenekari kompozíciói is hiányos képet adnak a mesterről. Bartók nagyobb hatásának mutatkozik külföldön, kitűnő francia zeneszerzők, Messiaen és Pierre Boulez szellemi vezérüknek tekintik. (Gergely hosszan ír Bartók és Kodály hazai fogadtatásáról is, ez elsősorban a külföldi olvasó számára jelent jó tájékoztatást.)

Gergely János ezután áttér a Jelenkorban zajló vita ismertetésére, amelyet így vezet be: „Megítélésünk szerint ez az első eset, amikor a világzene problémáit Magyarországgal kapcsolatban a széles nyilvánosság elé tárták, és több ellentétes vélemény tüzeiben vitatták meg.” A vita néhány részletkérdéséhez a maga észrevételeit és megjegyzéseit is hozzáfűzi, elsősorban a mai ún. „nyugati” zene hatását vizsgálja a magyar zenére. E helyen különösképp óvatosan fogalmaz, mondataiban sok a kérdőjel, a talán, a fenntartás, a bizonytalan megállapítás. Ezt nem megrovásként mondjuk, inkább annak jelzésére, hogy az új zene megítélésében még most, a század utolsó harmadában is mennyi a tisztázatlan, az el nem intézett ügy. A nyugati művészet, a maga múltjában és sokrétűségében (ha szabad ilyesféle kollektív fogalmat használni) sem haladó, sem dekadens – írja Gergely. De arra is int, hogy az elmúlt években a magyar zenében nyugati hatásra végbement változásnak milyen veszélyei vannak: egyesek akkor térnek meg ehhez a stílushoz, amikor az már post-klasszikus fázisában van. Védelmébe veszi *Varèse* művészetét, majd az új magyar zeneszerzőgárda *Schönberghez* és *Sztravinszkijhez* való viszonyát vizsgálja. Beszél e szerzők két háború közötti magyar fogadtatásáról, s arról a megítélésről, amiben az ötvenes évek első felében részesültek. Felhívja a figyelmet a bármiféle esztétikai dogmatizmus veszélyére, mely megvan például a szűkebb értelemben vett Kodály-iskolában is, azok körében, akik a mester újításait és művészi módszereit sematizálják. Ha a fiatal és éppen a legtehetségesebb zeneszerzők Magyarországon nem folytatják a Kodály-hagyományokat, mondja Gergely, az azért van, mert mások visszaélnék vele.

A tanulmány befejező részében azokat az okokat veszi szemügyre, amelyek a magyar zene elkövetkező történetében a két irány, a bartóki és a kodályi „iskola” további elkülönüléséhez vezethetnek, de fogalmazása itt is rendkívül óvatos és kérdőjelekkel teli. A magyar zene jövőjét illetően Gergely esztétikai eszménye a szintézis (akárcsak a vita résztvevői közül Vitányi és Deményé), a szintézis, amely azonban sohasem tekinthető teljesnek és véglegesnek, lezártnak és befejezettnek, csak új fejlődés, új kiindulás csírájának. Az új magyar zene kialakulásával kapcsolatban ismételten hivatkozik arra a kétirányú közvetítő szerepre, amelyet a jelenleg külföldön élő magyar zeneszerzők betölthetnek. A kérdésre, vállalják-e ezt a küldetést? – Gergely válasza igenlő. De azt is megkérdezi, vajon ismerik-e itthon Frid munkáit, Serly Tibor zeneelméletét, Harsányi Tibor műveit? (Veress Sándor kompozícióira a vita résztvevői is többször hivatkoztak.) Gergely János a magyar zene jövőjéről a maga szintézisigényét így foglalja össze: „A mai magyar zenének sajátos jellege és külön profilja van, de elszakíthatatlanul össze van kötve az európai zenével. A magyar zene lényege magyarságában és európaiságában van.”

Annak idején Pernes András a Jelenkor zenei vitáját azzal a megszorítással foglalta össze, hogy nyitva kell hagyni a kaput az újabb vélemények előtt. Gergely János inkább ismertető-leíró, mint polémikus jellegű írása ennek a vitának olyan képét mutatta fel, amelyben az tükröződik, hogy mit tart belőle fontosnak egy párizsi olvasó. Természetesen a mai magyar zene, de még csak a zenei köztudat kérdését sem oldhatja meg egyetlen vita. Hogy azonban a kérdés művészeti életünk valóságos és izgató problémája, s hogy a vele való foglalkozás szellemi szemhatárunk tágulását jelenti, azt mutatják a Jelenkor zenei vitája után a társ-folyóiratokban megjelent s e vitához kapcsolódó tanulmányok, elsősorban *Demény János* írásai a Kortárs, az Új Írás és a Kritika elmúlt évfolyamában, valamint ezeknek az írásoknak élénk sajtóvisszhangja. Mintha mégis csak oszlóban volna a köd, amely a művészet különféle területén tevékenykedő alkotókat és kritikusokat elválasztja egymástól, mintha mégis csak növekedne az egymás gondjaira figyelő érzékenység, a közös gondok rendezésére törvő igény...

VÁRKONYI NÁNDOR: *A lexikon és a hézag*

MARGÓCSY JÓZSEF: *Megjegyzések a középiskolai irodalomtanítás reformjához*

TAXNER ERNŐ: *A burok felbontása*

RADÓ GYÖRGY: *Zalka Máté – itthon*

VÁRKONYI NÁNDOR

A lexikon és a hézag

A közhelyek azért halhatatlanok, mert igazat mondanak, a *Magyar irodalmi lexikon* valóban hézagot pótol, hiányt tölt ki, sőt szakadékot, mely évtizedeken át egyre tágult és mélyült. Szinnyi óriási gyűjteménye, fiának pótlásaival együtt, 1914-ben lezárult, s ez úgyszólván szimbolikus jelentésű: ők még a monarchia arányaiban dolgoztak, és a birodalommal együtt elvégezték történelmi feladatukat. Gulyás Pál ki egészítése a D betűnél megakadt, Benedek Marcell és Ványi Ferenc lexikonai elemi hiányokat pótoltak, de persze csak megjelenésük idejéig, az 1920-as évek közepéig; Kóhalmi Béla és Révay József gyűjtése (1947) egyéni vállalkozás volt, egyidőre megtette, de nem rendelkezhetek akkora apparátussal, aminőt a lexikon műfaja megkíván. – Ami az apparátust illeti, tapasztalatból beszélek; minthogy a sors kifürkészhetetlen végzése és a magam beteges érdeklődése ifjúkorom óta arra ösztökölt, hogy a közelmúlt és a jelenkor irodalmát búvárooljam összefoglaló célzattal, verejtékem árán tudom, milyen kubikos munkát kell végeznie annak, aki az anyagot összehordani és némiképp rendezni iparkodik. Mikor aztán fáradságos munkám eredményének egy-egy részét közreadtam, gyakorta gúny és nevetség tárgyává lettem az írói körökben. Még a szelíd, légynek sem vető Szerb Antal se sajnált egy oldalvágást ebbe az irányba: „Elrettentő példák számomra – írta – azok az irodalomtörténeti összefoglalások, amelyekben a teljesség kedvéért mindenkit felsorolnak. A jelentéktlenebb íróknak már csak egy többé-kevésbé találó jelző jut: a szellemes X, a tősgyökeres Y, – vagy a németebb szellemű könyvekben: a peripatetikusan logikus, de azért mélyen emberi Z. Még rosszabbul járnak azok az írók, akik már csak egy 'jók voltak még', 'népien balladaszerűek még', 'jellemzően hajdúnánási írók még' kezdetű felsorolásokba kerülnek bele.” (A *Hétköznapi és csodák* utószavában.) – Eltekintve attól, hogy Hajdúnánáson akadáhat „jellemzően” vidékies (regionális) író, amiképp a nagyvárosban „jellemzően” kávéházi (urbánus) alkotó, és nem tekintve, amit Németh László jegyzett meg egyszer: „Ma már Balmazújvárosban is íróvá lehet az ember”, nem vitás, hogy az irodalomtörténetírásnak nemcsak a feldolgozás a feladata, hanem szintűg a gyűjtés, kivált, ha jelenidőről van szó. Lám, a Magyar Tudományos Akadémia egész tudós hadsereget és tetemes összegeket mozgósított nem kisrészt ennek a persziflált munkának elvégzésére.

És valóban, ahogy mondtam is, nagy apparátus és ernyedetlen szorgalom kell hozzá. A *Magyar irodalmi lexikon* az első kötet elején nem kevesebb, mint 154 szerkesztőt és munkatársat sorol fel, de ebbe nincsenek beleszámítva az adminisztráló

segédezők, s valószínű, hogy közben a kubikosok száma is szaporodott. Ugyanis a munkát tudtommal 1959-ben kezdték el, és két kötetre tervezték; az első kötet 1963-ban jelent meg, a második most, két év múltán, – ennyi idő kellett a mutatkozó hiányok kitöltésére, sőt a jelek szerint a töltelék mesterséges felduzzasztására. (Úgy látszik, igények is mutatkoztak.) S hátra van még a harmadik kötet, mert a hézagpótló anyag ennyire nőtt, és vélhetőleg a negyedik is, amely, ha nem jelenik meg, hiányozni fog, vagy pedig egy sűrű Függelékbe szorulnak a retrospektív pótlások és javítások. Az előjelek vészjósolók: az első kötet tizenegy betű anyagát foglalta össze (A–K), a második már csak a felét, hatot (L–R), és kb. ugyanennyi vár a harmadikra. S persze, nem tudhatjuk, hogy a begyűjtött anyag mekkora hányadát rostálták ki.

Ily nagyarányú munkát csak kollektív szervezet végezhet el természetesen, nem sokallhatjuk a másfélszáz munkatársat; hátránya viszont, hogy a rész-szerkesztőkre specializálódott vezérkar nem rendelkezhetik kellő áttekintéssel, ami aránytalanságokra és mulasztásokra vezethet. Ez az egyik hibaforrás. A másik a határkérdés: ki és mi vonható egy irodalmi lexikon keretébe? A határvonalat a lehető legszélesebben kell megvonni, ez nyilvánvaló, de az is, hogy nem rögzíthető pontosan, azaz végső soron a szerkesztők egyéni felfogása dönt, ami aligha lehet egyöntetű, s ingadozóvá teszi mind a gyűjtést, mind az adatolást, mind pedig az értékelést. A harmadik hibaforrás, hogy a nagy apparátus megnehezíti az ellenőrzést, nem az adatok helyességét illetően – ezért minden cikkíró maga felel –, hanem a forrásokét: melyeket s hogyan használtak fel? Világért nem kívánok gyanúsítani senkit, de elvben fennáll inkorrekt használatuk esélye, azonfelül maga a forrás is lehet alkalmatlan, tévesnek bizonyuló, elévült. Negyedszer bajt okozhat, hogy a korrigáló munkát nem a cikkírók végzik, vagy csak ritkán; minden szerző tudja, hogy a saját korrektúra mily kitűnő alkalom a helyesbítésre, a fésülésre, amellet a maga jól felfogott érdekében vigyáz, nehogy munkájába félreszedések, téves olvasatok, bosszantó sajtóhibák csúszzanak, míg az idegen korrektor figyelme könnyen elsiklik fölöttük. Az úgy komolyabb, mint első pillantásra látszik, egy-egy rossz évszám, vagy életrajzi, történeti, bibliográfiai adat nemcsak önmagában hiba, hanem félrevezet is, téves következtetésekre térít, s miután errátára a lexikonnál nincs mód, megőrököülhet, legalábbis a következő lexikon-kiadásig, azaz évtizedekre.

Ha lehetne, sem kívánnék szólni most a Lexikon szerkesztésének elveiről, munkatervéről, a végzett munka effektív eredményeiről, tudományos és stílári színvonaláról stb., ez a szabályszerű kritikai mérlegelés feladata lesz a befejezés után. Am a veszélyzőnák, amiket fentebb megjelöltem, s amik önként, eleve szemszögül kínálkoznak, a lexikonirás kollektív természetéből folynak, előreláthatók, s így jórészt megelőzhetők. Egészen soha, mert teljes, hiánytalan, minden igényt kielégítő lexikon és szótár nem lehetséges. De sok múlik a szervezésen, és főként vannak jogos igények.

Ebből a szemszögből tekintve, első pillantásra megállapítható, hogy klasszikus értékeink illő teret és gondozást kaptak, s ezen nem ront, de az arányérzék ingadozásáról tanúskodik, hogy klasszikusnak korántsem mondhatók gyakran ugyanannyit. Nagyon emeli a Lexikon egyetemes színvonalát, hogy a kritikai részekben is mérsékelt, tárgyilagos, „irodalmi” hangot üt meg, korrekten fogalmaz; hiányzik belőle az 1940–50-es években egyideig szinte előírt gyanúsító, becsmérő hangnem, melyet minden pártonkívüli személlyel és jelenséggel szemben használtak, visszamenőleg Anonymusig. A tárgyilagos, személytelen előadást, ami egy lexikonnál elemi szabály, gyakran liberalizmusnak nevezik, s mint ilyen, bűnül róják fel, holott nem is kell hozzá világnézet, egyszerűen a civilizált ember modora. Hasonlóképp növeli a kiadvány becsét a bő képes dokumentáció, úgyszólván irodalmi múzeumot nyújt, noha itt is vannak aránytalanságok, s a második kötetben elég sok a silány, pacnis klisézés.

Tágabb mezőkre térve, az még nem baj, ha a hajdúnánási és körüti kistermelők, vagy mondjuk szebben és általánosabban: az irodalom kisművesei szerény helyhez jutnak, mert elvégre az ő tömegük egészíti teljessé az irodalmi élet szervezetét, mely nem állhat csupán főből és szívből; az igény velük szemben csak annyi, hogy legyen valami közük az irodalomhoz, szebben szólva, a múzsához. Ellenben baj, ha olyanok részesülnek tüzetes életrajzi megörökítésben, akiknek adatai közt nagytóval sem lehet

fölfedezni, hol és mikor léptek érintkezésbe az irodalommal és kapcsolt részeivel. Ilyen számos találkozók a két kötetben, kivált a második mesterséges szövődményei közt. Ezek helyén szívesebben láttunk volna ugyanannyit vagy még többet az aprószetek közül, annál inkább, mert jócskán akad a beutalt kisműveseknél kétségkívül külön. (Nevekre nem hivatkozom, mert nem akarok patronálni senkit.)

Még nagyobb baj, ha olyanok esnek át a rostán, vagy maradnak észrevétlen, akik felülemelkednek a tömegen, aktív szerepük is volt az irodalmi életben, és így munkáik ismerete segíti az olvasót és a történetírókat az események számontartásában, a tájékozódásban. Isten látja, nem kenyerem a hibavadászat, mert szerfölt unalmas, és mert kivédhetetlenül arra a műveletre emlékeztet, amit a majmok szoktak végezni egymás bundájában. Szíves felszólításra, minden módszeresség nélkül, csak úgy lapozgatás közben jegyezgettem fel, ami szemembe ötlött, vagy eszembe jutott, s az így gyűlt észrevételek sorából emelem ki az alábbiakat.

Balogh István, például, nemcsak több verskötet szerzője volt, ami hagyján, de Gyóni Géza fogolytársa is, és megírta életrajzát; ha őt magát nem, legalább ezt a forrásmunkát be kellett volna sorolni a Gyóniról írt méltatás könyvészetébe. – Bodnár István elbeszélő (1863–1945); kétségtelen irodalomtörténeti érdeme, hogy szorgos levéltári és egyéb kutatások alapján megírta Hány Jánosnak, Garay modelljének életét és viselt dolgait s az *Obsitos* keletkezését. Az *Obsitos* Garaynak legmaradandóbb műve, egyéni remeke, a figura klasszikus, a Sancho Panzá, Till Eulenspiegel magyar párja, Kodályt opera-remekre inspirálta, Zichy Mihályt, Garay Ákost pompás zsánerképekre, többször megfilmesítették: örökéletű lett egy valóban élt és költői sikerrel megrajzolt magyar típus. Bodnár ezenkívül igen becses, forrásértékű Garay-albumot is szerkesztett, s felhívta a figyelmet Garay kiadatlan vershagyatékára, amit azóta Kolta Ferenc feldolgozott. Mindez kimaradt Garay ismertetéséből, maga Bodnár pedig egészen kihullt, összes többi munkájával együtt. – Békeffi Antal költő; a szegedi Duonics Társaság első titkára, valójában megszervezője; ha a későbbi titkárok közül megnevezik Tömörkényt és Mórát, az első is megérdemelte volna. – Greguss Mihály, Ágost apja, mint eperjesi és pozsonyi főiskolai tanár, elsőnek tanította magyar nyelven a bölcséletet és esztétikát (1817–1833-ban), magyar érzelmei miatt üldözték, tanítványai rajongtak érte, de irodalomtörténetileg fontosabb, hogy Herder hatása alatt a népköltészet kultiválását sürgette, jóval Petőfiék előtt; önéletrajzot is írt, munkáinak egy része kiadatlan. – Harsányi Kálmán, a költő, regény- és drámaíró, marandandó, dramaturgiai becsű színikritikák szerzője, jelentős alakja volt az 1900–1930-as évek irodalmának; öreg hiba, hogy kiesett. – Kornis Gyulát megtaggyalják, mint a reakciós kultúrpolitika képviselőjét; Klebelsberg Kunó, a miniszter, méginkább az volt, sokkal intenzívebb működést fejtett ki ezen a téren, s alkalmat adott volna neobarokkunk jellemzésére; Klebelsberg mellőzésével ezt az alkalmat is elmulasztották. – Ennyit mintaforgácsnak az első kötetből.

Térjünk más tárgyra. Amadé László minden kezem ügyébe eső forrásmunka szerint 1704. márc. 22-én született, meghalt 1764. dec. 22-én; a Lexikon 1703. júl. 26-ra teszi születését, lehet, hogy ez az adat újabb kutatás eredménye. De tovább ezt olvasuk: „1827. végén bölcsészdoktor lett” a gráci egyetemen, – tehát jóval a halála után (a helyes évszám 1725.). (Közbeszúrva: „bölcsészdoktorok” nem voltak abban az időben, hanem a filozófiának, újabbkeletű szóval a bölcseletnek doktorai.) – Ambrus Zoltánnal viszont a fordítottja esett meg: 1861-ben született, de már 1855-ben a Sorbonne-t látogatta Párizsban (a helyes év 1885–86). – Árva Bethlen Kata halálának éve 1759, *Bujdosának emlékeztetője* c. munkája a Lexikon szerint 1793-ban jelent meg, és „még életében hét kiadást ért meg” (helyesen 1733-ban). Ezek sajtóhibák, de szemetesűrók és nevetségesek, s tudvalevő, hogy a nevetségesség öl. Az olvasó pedig szaladgálhat a pontos évszámok után, ha szüksége van rájuk.

Ady Lajosnéról ez áll: „*Az ismeretlen Ady* (1943) c. könyve sok új adattal bővítette az Ady-irodalmat.” Dénes Zsófiánál másról értesülünk: „Név nélkül, csupán a könyvet 'közreadó' Ady Lajosné nevével jelenik meg 1942-ben *Az ismeretlen Ady...*” A könyv 1943 tavaszán jelent meg, tudtom szerint (ez magánértesülés) Ady-né és Dénes Zsófia együtt állították össze; Ady-né szerzőségére mutat, hogy gyakran

hivatkozik az Ady-család levelesládájára, bár aránylag kevés anyagot „közöl” belőle, azonkívül a mű stílusa sem Dénes Zsófiáé. Ő még él, tájékozást adhatott volna, hogyan osztották meg a munkát.

Nem vagyok hivatott, hogy hozzászóljak az Anonymus-vitához, de kétségtelen, hogy Karsai Géza és Fodor Henrik olyan új elemeket és módszereket vittek a tárgy kutatásába, amik magukban véve említést érdemelnek, s élénken érdeklik a nem szakember olvasót is. – Hatvány Lajos roppant becsű Petőfi-gyűjteményének sarkalatos hibája az érthetetlenül hanyag, pontatlan szövegközlés, aki kritikailag akarja használni, kénytelen lesz visszamenni az eredeti forrásokhoz; ezt tudni kell, tehát tudatni kellett volna. – Az irodalmi társaságoknál lényeges körülmény, hogy mennyi ideig működtek; a pécsi Janus Pannonius Társaság alapításának éve (1931) kimaradt. – Márton József, bécsi egyetemi tanár volt tudtommal Napóleon kiáltványának fordítója, Batsányi csak a szedéskorrekturát végezte el. – A középkori misztériumjátékokról szóló cikk illusztrációja egy téves, rég elavult kép másolata; van hiteles egykorú ábrázolás is.

Más: Aszlányi Károly meghalt 1938. dec. 8. „Dorog közelében”; furcsa, homályos helymeghatározás, kitehették volna, hogy autószerencsétlenség érte. Egyébként a Lexikon fel szokta jegyezni az erőszakos haláleseteket, nagyon helyesen, mert rendszerint pályát törnek meg, de jó lett volna következetesen tartani a szabályt. Dömötör Jánosnál például fontos lenne tudnunk, hogy tragikus testi fogyatkozásban szenvedett, mely erős hatással volt lírájára is, és 34 éves korában öngyilkosságba vitte. Majthényi György regényíró szintén öngyilkos lett, lelki elborulás, idegbaj, okkult hajlamok miatt. Papp Zoltán öngyilkosságát felemlítik; nem volt jelentős költő, mégis hadd jegyezzem meg, hogy az első világháborúban elvesztette fél lábát, felesége spanyolbetegségben halt meg, kettős bánatában villamos elé vetette magát. Az ilyesmit sosem árt tudni, hátha egy jövőendő „bölcsezdoktor” elszánja magát a magyar költők öngyilkosságainak feldolgozására. (Engedelmet a frivolnak látszó fogalmazásért; az öngyilkosság nem mindig magánügy, gyakran szociális háttere van.) – Másfelől gyanakszom, hogy a Lexikon egyes élő írókat elparentál, némely halottakat pedig élőként tart nyilván, de ezekről nincsenek biztos értesüléseim, azért neveket nem említek.

Am egy zokszavam volna még (s bizonyosan nemcsak nekem) az irodalom határkérdéséről. Az ingadozás természetesen mondható, a határsértés azonban korántsem. Ha *Piszkos Fred* és társai a ponyván nem kevesebb, mint tizenhárom reprodukció díszkiséretében adatnak át a halhatatlanságnak, az csak eltévelyedés szüleménye lehet, annál inkább, mert a szerző saját vallomása szerint iparszerűen üzte mesteriségét. Kirívóbbá teszi az esetet, hogy néhány lappal odább Reviczky Gyula kénytelen tizenegy dokumentatív képszemelvénnel beérni, vagy a megelőző oldalon Reinitz Ady-könyve eggyel; egy hangjegy-hasonmást megkockáztathattak volna, már csak az arányosság kedvéért is. Tálcán kínálják az összehasonlítást, s higgyék el, az ily esetben, rikító aránytalanságok a nyájas olvasót előbb-utóbb nyájtalanná változtatják. Mert *Piszkos Fred*, sajnos, nem tündököl egymagában, s indokoltta teszi a kérdést, hogyha a ponyvát beveszik az irodalom védőkarámjába, miért nem mérnek egyetlen igazsággal? Miért kap például az e nemben éppoly kitűnő Leleszy Béla csupán egy mondatnyi, négy szóra terjedő méltánylatot?

Igen, a nagy szervezetnek megvannak a szervi nehézségei, hibaforrásai, ezért az ellenőrzést is alaposan meg kell szervezni. Szembeszökő, hogy a cikkek végén közölt könyvészet nem mindig fedi a valóban felhasznált anyagot, a szerzők máshonnan is merítettek, s illetet volna a forrásokat megjelölni.

De végül is, mindent összevéve a Lexikon valóban hiányt pótol, kitölti az évtizedes szakadékat, bár tömitő anyagában elég sok a hézag és a selejt. És igen öröndetes mozzanat, hogy a munkatársak sorában nagy helyet és igényes feladatokat kaptak a fiatalok; noha kötött menetparanccsal dolgoztak, javarészü munkáján meglát-szik a tudás, a késztetés és a lelkes buzgalom. Ami a Lexikonban legjobban, az ő művük.

Megjegyzések a középiskolai irodalomtanítás reformjához

Sajátos körbenjárást tapasztalhatunk a felszabadulás utáni irodalomtanításban. A régebbi, erősen befelé forduló, az irodalmi órákon szinte kizárólag csak a nemzeti irodalommal való foglalkozás egyoldalúságának elhárítására már az első tervezetek erős világirodalmi keretbe kívánták foglalni az irodalom tanítását. Ennek megfelelően az I. osztályban (eleinte ez még a régi számozásnak megfelelően: V. osztályként szerepelt) széleskörű klasszikus irodalmi és művelődéstörténeti tájékoztatást kaptak a tanulók. *Trencsényi-Waldapfel Imre* írta a könyvnek ezt a részét, és a bemutatott olvasmányanyag megismertetett az ókori mitológia minden szépségével, érdekes, izgalmas kérdéseivel. Ezt a könyvet ma is gyönyörködve vehetjük kézbe: nagyszerű szándék megvalósulását láthatjuk benne. Magas óraszám állt rendelkezésre; a könyv finom kézzel végrehajtott válogatása szinte a régi görögpótlós osztály lehetőségeit valósította meg: azoknak, akik nem tanultak és nem tanulnak görögül és latinul, segítséget ad az európai kultúra első remekműveinek magyar nyelvű tanulmányozásához, élvezetéhez. Igaz, ezekkel a lehetőségekkel nemigen éltek a tanárok a felszabadulás utáni első években: ezt a terjedelmes tankönyvi részt inkább csak afféle függeléknek tekintették, s az államosítás körüli idők lazább munkafegyelme, kényelem és más megfontolások miatt ezzel a fejezettel alig-alig foglalkoztak.

Ismeretes, hogy a fordulat éve után a világirodalmi keret inkább csak általános elvként szerepelt a tanításban, s szinte kizárólag a XIX–XX. század egyértelműen realistának nevezhető törekvéseihez kaptunk szemelvényeket a külföldi szellemi életből. A latin tanítását is sok támadás érte ezekben az években, a középiskola négy évében a klasszikus irodalomról nem esett szó a magyar irodalmi órákon; a reneszánsz kor nagy magyar költőjét, Janus Pannoniust is úgy kellett tanítanunk, hogy Dante, Petrarca és Boccaccio neve nem került elő a tankönyvben és az órákon. Közben az ötvenes évek elején a régebbi kétéves irodalomtörténet-tanítás három évre húzódott szét: a IV. osztály a XX. századot, a III. osztály a XIX. századot tárgyalta, a II. osztály pedig a régebbi irodalom kérdéseivel foglalkozott.

Nem kevés vita előzte meg ezt a kiterjesztést. Abban az időben a minisztériumnak közvetlenül rendelkezésére állt egy széleskörű szakfelügyelői gárda: segítségükkel igen alaposan dokumentált tapasztalatokat szerezhetett a legfelsőbb szakmai vezetés a irodalomtanítás országos helyzetéről és a felmerült igényekről. A megrendezett irodalomtanítási konferencia is valóságos problémákkal foglalkozott, s így várható volt, hogy megindul a kívánatos fejlődés, előrehaladás. Ennek a leglényegesebb eredménye az volt, hogy teljesen háttérbe szorult az öncélú irodalomtörténet-tanítás régebbi elve, s a legfontosabb feladat a *művek közvetlen ismerete lett*: a versek és prózai művek alapos elemzése megfelelő olvasmányélmények alapján. Ehhez a tankönyvek csak irodalomtörténeti eligazítást, segítséget adjanak. Nem az adatok és összefüggések száraz és terméketlen magoltatása a lényeges többé, hanem a valóságos műélvezet, az olvasóvá nevelés az irodalmi órák központi kérdése és feladata. Mindinkább eltűnik a középiskolai gyakorlatból az 1–1 verssel, novellával szereplő író, a lexikoni teljességre törekvő igénye. Ehelyett a világirodalom legjelesebb alkotóinak elmélyültebb, alaposabb megismerése a lényeges. Így *műveket, alkotásokat* vizsgálhatnak, szerethetnek meg a tanulók: megkedvelhetik magát az olvasást. Hovatovább az a követelmény, hogy írókat és műveket ismerve tudjon beszámolni a tanuló irodalmi ismereteiről, ne csupán írókról és művekről visszhangozza a tanár vagy a tankönyv véleményét.

Az alapján véve igen helyes tantervi és tankönyvi követelmény várható eredménye, sajnos, nem jelentkezett azonnal a tanítási gyakorlatban. Például az érettségiken továbbra is sokkal inkább a folyamatos beszéd, az előkészített és kidolgozott érettségi tételek folyékony előadása maradt az eszménykép, s ilyenkor hátrányba került az az önmaga gondolataival, fel-feltörő olvasmányélményeivel vitatkozó, de alapján véve az irodalmat szerető és élvező jelölt, aki nem tudta talán az előbbihez hasonló szépen formába önteni mondanivalóját. A középiskolai tanári szemlélet szűk praktikizmusát mutatja ez, hogy igen sokan csak a sikeres vizsgaeredményekre, a tetszetős érettségi feleletre készítették elő a tanulókat, s lényegesen kevésbé volt fontos, hogy tanítványaink milyen mértékben váltak irodalomélvező olvasóvá. Igaz, a régebbi központi tételek megfogalmazása, maga a követelményrendszer, a (főleg nem irodalomszakos) érettségi elnökök magatartása is többnyire ezeket az igénytelemeket, de gyakorlatiasabb gondolkozású nevelőket segítette és igazolta. A maqolós diákokat felvonultató tanárok majdnem mindig jobb véleményét tartalmazó jegyzőkönyveket kaptak az érettségi vizsgák után, mint az önálló olvasásra nevelő, az irodalom izgalmas kérdéseivel foglalkozó tanár. (Éppen egy kiváló pécsi gyakorló pedagógus, dr. Fábián István elemezte élesen ezt a fontos kérdést s kereste az új utakat a felszabadulás után az Embernevelés c. folyóiratban.)

•

1954-ben jelent meg a mostani tanévig használt I. osztályos tankönyv, amelyik eleinte minden iskolatípusban, később csak a gimnáziumokban volt a magyar órák segédeszköze. Ennek a könyvnek megjelenésekor az volt a legnagyobb jelentősége, hogy az irodalom élvezéséhez vezető irodalmi elemzések alapjait igyekezett lerakni a szükséges irodalomelméleti alapfogalmak megtanításával. Közvetlenül a felszabadulás után az irodalomelmélet (stilisztika, retorika, poétika) eléggé elhanyagolt stúdium volt. Most a népköltészet és Petőfi részletes elemzéseivel a *lira*, Petőfinek A helység kalapácsa és Arany Toldi estéje tárgyalásával a verses *epika*, Jókainak És mégis mozaik a föld c. munkájával a *regény*, Mikszáth néhány jól megválasztott írásával a *novella*, *karcolat*, *riport* stb. megismeréséhez adott megfelelő segítséget, afféle mintaelemzéseket is. A mindig mostoha *dráma* az első kiadásokban Illyés Fákylángjában, majd később Móricz Kismadár c. színművében került tanításra. *Akkor* ez a tankönyv igen jelentős volt: az általános iskolában egyáltalában nem folyt irodalomelméleti bevezetés; a tartalom és forma egységében való elemzéshez itt kapták meg az első segítséget a tanulók. Igaz, sok fiatalabb tanár tanítványával együtt ebből a tankönyvből tanulta meg ezeknek a fogalmaknak bizonyos rendszerét, hiszen évenként az egyetemeken és főiskolákon sem folyt ilyen irányú oktatás. Éppen ezért ez a könyv nagyon szép, tetszetős feladatot adott tanárnak, diáknak egyaránt. De mindez a nehézségek forrása is lett. Sajnos, a sűrített anyag, a heti 4 órában tanított irodalomelméleti bevezetés a terjedelmes könyv segítségével hamarosan pusztá tananyagká változott a gyakorlatban, majd a heti 2 órára zsugorodott irodalmi órákon a sok felvett irodalomelméleti fogalom *nem eszköz* többé, hogy megismerjék a művek szépségét, hogy élvezzék a remekmű tökéletességét, hanem *oktatási cél*l változott, s a kollégák mindinkább csak a pusztá fogalmak megtanítását látták feladatnak az I. osztályban. E sorok írója éveken át látott órákat az I. osztályban, például A helység kalapácsa tanításából (legalább 30–35 alkalommal), de csak egyetlen egy esetben vette észre, hogy az órán a 14 éves gyerekek nevetnek is Petőfi szavain, szórakoznak olvasása közben, élvezik a humoros, kacagtató sorokat. Sajnos a költői mű tananyagrésszé változott, ahol az a fontos, hogy megtanítsák az eposzok szokásos kelleit és példákat szedjenek össze a különleges költői kifejező eszközökre, amelyek segítségével Petőfi az almanach-lírárt kigúnyolta A helység kalapácsában...

•

Sajátos körbenjárást emlegettünk a bevezetésben. Valóban: *most* eljutottunk oda, hogy a felszabadulás utáni helyes tantervi koncepció, bizonyos változtatással, újra jelentkezhet. Az új I. osztályos tankönyv – Kovács Lajos sikeres vállalkozása – valamennyi középfokú iskola első évfolyamában használatba lépett 1965-től. A könyv „irodalmi olvasókönyv”, s egészvásznon kötésével, offszetnyomásos, sok képpel ellátott, nagy betűkkel szedett szövegével egyszerűen megnyeri tetszésünket. Tartalmával méginkább. Az olvasókönyv elvégzendő anyaga mindössze 181 oldal, s ez heti két órában igazán nem sok.

A könyv első részében az epika, a líra és a dráma műfaji ismereteit adja a terjedelem egyharmadában: csupa klasszikus görög és latin irodalmi példa segítségével, hiszen ezek a művek jelentik az irodalom valóságos kezdetét. Homérosz Odüsszeiája és Szophoklész Antigonéja részletes elemzést is kap. Ezután *időrendben* halad a könyv: a humanizmus és a reneszánsz irodalmából kapunk olvasmányokat, művelődéstörténeti eligazítást. S ezeket jól megválasztott alapfogalmi szabályokkal kíséri a tankönyvszerző. A világirodalmi előzmények után könnyedén jutunk el a magyar irodalom kiemelkedő egyéniségeihez: Janus Pannoniushoz és Balassi Bálinthoz. Shakespeare tárgyalásakor – nagyon helyesen – visszatértünk a 14 éves tanulókhoz sokkal közelebb álló Julius Caesarhoz, Molière tárgyalásának középpontjában A fősvény áll. A magyar irodalomból Zrínyi Miklós kerül részletes elemzés alá, majd a kuruc-kori líra és Mikes leveleinek érintésével befejeződik a tanterv előírta anyag bemutatása.

Igen szerencsés tehát a válogatás: megismerhetik a tankönyvből az ókori irodalmat (a történelmi órák tanulmányaival párhuzamosan!), s később csak néhány nagyobb íróval, művel foglalkoznak, mivel a régebbi korok részletes tárgyalása középiskolás fokon amúgyis nehézségekbe ütköznék. Ennyi indulás szükséges minden 14 éves középiskolás számára, akármilyen fokon folytatja tanulmányait. De vajon elég-e azoknak, akik a régi értelemben vett humán igénnyel járnak gimnáziumba, s a további években nagyobb óraszámban irodalomtörténettel is foglalkoznak, szélesebb körben, alaposabban. Mivel nem elegendő, erre is gondolt a minisztérium és a legfőbb tantervi hatóság, az Országos Pedagógiai Intézet magyar tanszéke.

Már az általános iskolák új tanterv folytán bevezetett tankönyveinek második fele úgynevezett szöveggyűjtemény. Most, ebben az I. osztályos irodalmi olvasókönyvben is van szöveggyűjtemény. Itt olyan olvasmányok találhatók, amelyekkel *kiegészíthetők* a tankönyv első részében meglevő, tantervileg előírt szövegrészek. Erősebb osztályokban, érdeklődőbb környezetben iskolai órákon, esetleg otthoni olvasmányként foglalkozhatnak a szöveggyűjtemény anyagával. Kovács Lajos könyvében a tantervi követelményt az első 181 oldal adja. De – elsősorban a gimnáziumokban – a szöveggyűjteményekből kiegészíthetők mind a műfaji alapismereteket dokumentáló olvasmányok, mind pedig az időrendben haladó, korismeretet nyújtó irodalmi szemelvények. Tehát nem a kötelező anyag mennyisége változtatható, hanem az elmélyítés minősége javítható, hogy alaposabb irodalomismerő, irodalomélvező válhasson a tanulóból – esetleg egyéni szorgalommal, ha tanári vezetéssel a szöveggyűjtemény megbeszélésére nem kerülhet sor.

Az elmúlt évek alatt a kétszeri reform során az általános iskola oly mértékben emelhetette az irodalomtanítás színvonalát, hogy a középiskolákban megvalósulhat az a régi vágy, hogy az európai kultúra kezdeteitől indulhasson el, s a görög eposzokat és drámákat mint irodalmi műveket élvezhesse a diák az irodalom órákon, ne csak egyszerűen a történelmi óra dokumentatív illusztrációjaként kerüljön róluk szó (mint eddig az ókori történelem tanításakor). Nincs már szükség a gimnáziumban oly részletes irodalomelméleti alapvetésre, mint 1954-ben, hiszen az akkor felvett anyagnak legfontosabb és föltétlenül szükséges része már ismert az I. osztályba kerülő tanuló számára. A gimnáziumban, általában a középiskolában tehát több ideje és alkalma van arra, hogy megszeresse és élvezze az irodalmat, amely gyönyörűséget és örömet hoz az iskola után következő életének hosszú évtizedeiben, önálló olvasása során is. Így látható, hogy a felszabadulás utáni helyes koncepció végrehajtásához most már

megvannak a szükséges feltételek: remélhető, hogy a várt siker, az ugrásszerű növekedés nem marad el.

Igaz, veszély és nehézség most is akad. Kezdetben ezt a könyvet is szidni fogják. Mert most sok olyan tanárunk tanít a középiskolában, aki éppen akkor végzett, amikor világirodalommal foglalkoztak kevesebbet az egyetemen és ezért esetleg még maga a tanár sem olvasta az itt előírt görög és latin remekműveket. A nyelvszakosok – hacsak nem latint tanítanak – nehezebben birkóznak meg majd az ókori történelemmel, mint azok, akiknek történelem a másik szakjuk. – Lesznek továbbá olyanok is, akik – a teljesség tetszetős elvének leple alatt – széles irodalomtörténeti magyarázatokkal nehezítik majd az *olvasókönyv* egyszerű előadását, elemzéseit. – Nehézséget fog okozni az is, hogy a könyv – tulajdonképpen először a magyar oktatásügy, a hazai irodalomtanítás történetében – rendkívül szélesen támaszkodik a kor művésztörténetére. A sok illusztráció lehetővé teszi, hogy az egységes nevelés érdekében párhuzamosan folyják régebbi korok irodalmi és képzőművészeti remekeinek vizsgálata, elemzése, tanítása. Erre azonban magyar szakos tanáraink – hacsak nem művészettörténet szakosok – többségükben nincsenek felkészítve, felkészülve. Ez azonban nem lehet gátja annak, hogy a fejlődés türelmetlen szükségszerűsége folytán igényesebb és korszerűbb tankönyveink jelenjenek meg. Ahogy a filmesztétika és a televízió, rádió dramaturgiája lassanként bevonul az iskolába, úgy kell ezzel az új követelménnyel is megbirkózni valamennyiünknek. Ha valaha igaz volt az, hogy a 17 évi iskolai tanulmányok után megkapott oklevél nem lezárója tanulásunknak, hanem csak belépőjegy arra, hogy az elkövetkezendőkben aktív harcossai legyünk fejlődő művelődésünknek, akkor ez most csakugyan így értendő.

Lehet, hogy a megjelent tankönyv szövegén, szemelvényanyagán a további kiadásokban apróbb változtatásokat kell végrehajtani. Ezt majd a gyakorlat megmutatja. (Sokat segített máris az a helyes gyakorlat, hogy az elmúlt tanévben több iskolában sokszorosított szövegek alapján tanították ezt a könyvet, így most már nem a régebben szokásos „kísérleti” jelző áll a könyv címlapján.) Az alapkiindulás azonban megfelelő, korszerű, helyes. Az új tantervi tervezet, amelynek első gyakorlati megvalósulása ez a tankönyv, azzal biztat, hogy sikerül kialakítani a helyes szemléletű irodalomtanítás körvonalait. Most már a gyakorló pedagógusokon a sor, hogy a helyes célkitűzéseket eredményesen valósítsák meg.

TAXNER ERNŐ

A burok felbontása

Somogyi Tóth Sándor: Protéta voltál szívem, Magvető, 1965.

I.

Az elmúlt fél évtized magyar prózája aligha kapja a jövő irodalomtörténészeitől a „nagy” jelzőt; igen valószínű azonban, hogy ebben a korszakban fogják a magyar regényírás egyik legjelentősebb fordulópontját megtalálni. A *Rozsdatemető* rendkívüli sikere úgy látszik számottevő rejtett erőket szabadított fel; írókat, kritikusokat, olvasókat egyaránt rádöbentett arra, hogy nálunk is lehetséges a hagyományostól eltérő módszerekkel jelentős műveket alkotni. Az új természetesen mindig bizonyos ellenállásba ütközik, s talán ez az oka annak is, hogy *Fejes Endre, Ottlik Géza, Cseres Tibor, Sántha Ferenc, Szakonyi Károly* művei után, most *Somogyi Tóth Sándor* új regénye is vitát váltott ki. Ezeknek a nyilvánosság előtti, vagy mögötti vitáknak közös sajátossága az volt, hogy a művek átütő sikere végül is mindig meghátrálásra kén-

szerítette a gáncsoskodókat. Kétségtelen: új regényírói módszerek keresésének jelen-ségével állunk szemben.

A magyar regényírást a legutolsó időkig a *Jókai–Mikszáth–Móricz* vonal hagyományaihoz való ragaszkodás jellemezte, s lényegében még a Rozsdatemető is ennek módszereit egyszerűsíti le és tömöríti az elképzelhető legvégső pontig. Korszakhatárról a jelentősége nem is módszerében rejlik, – mely érzésem szerint követhetetlen, – hanem az erkölcsi kérdéseket előtérbe állító szemléletében; valamint és nem utolsósorban abban, hogy felhívta a figyelmet az új utak keresésének égető szükségességére. A Rozsdatemető óriási visszhangja óta azonban szinte minden jelentősebb prózai mű belső felépítése gyökeresen eltér a hagyományostól. Ezek sorába tartozik Somogyi Tóth Sándor új kisregénye is, ez a kétségtelenül jelentős, de távolról sem hibátlan alkotás; amely a minden újszerű írói kifejező eszköztől irtózó kritikusból oly sok ellenérzést váltott ki; amelyet egyesek oly súlyosan félreértettek, mert ma is csak leegyszerűsített sémákban tudnak gondolkodni és képtelenek felfogni azt, hogy az író, aki a felszín burkát felbontja, szükségszerűen egyre bonyolultabb jelenségekkel kénytelen foglalkozni. Minden bizonnyal igaz van *Diószegi Andrásnak* (Kritika, 1965/8.), aki *Földes Annával* (Kortárs, 1965/5.) vitatkozva megállapítja, hogy Somogyi Tóth Sándor „föllelte azt a korszerű formát, amelyben a legkényesebb téma is művészi bírálattá tárgyává tehető”.

II.

Somogyi Tóth Sándor kritikusnak indult és nem keltett különös föltűnést első regénye sem. (*Gerinctörés*, 1959.) *Gyermektükör* című, rendkívül finom rajzú következő művét lényegesen nagyobb érdeklődés fogadta (1961.). Ekkor még sokan azt hitték, – köztük e sorok írója is, – hogy Somogyi Tóth Sándor olyan különleges érzékenységgel gyermekpszichológus, akinek jó írói ösztönrel sikerült hitelessé tennie egy serdülő fiú igazság- és szeretetszomjával átitatott, érzelmektől kavargó lelkiéletét; és ennek tükrében a felnőtt világának torzulásait. Kristálytisza kisregény a *Gyermektükör*; érdekes, vonzó olvasmány, de annyira pontos, józan, tárgyilagos, az író oly hűvösen meséli el az eseményeket, hogy az olvasó lekötött figyelmére is kívül marad a történet sodrásán.

Új regényében aztán – *Prófeta voltál szívem*, – minden különállás lehetetlenné válik. Az író tetszése szerint bánik olvasójával: észrevétlenül rákényszeríti, hogy azonosuljon hősenek vívdásaival, – majd egy-egy váratlan mondattal rádöbenteti arra, hogy a valóság más, mint ahogy azt hőse látja, – akinek szemlélete hirtelen elfogadhatatlanná válik. Így hurcolja magával olvasóját a regény hangulat-hullámozgásaiban, rákényszerítve annak a zaklatottságnak az elviselhetetlenség-érzését, amely már önmagában is tűrhetetlennek mutatja azt a minden belső tartás nélküli életet, melyben a regény vallomást tevő hőse vergődik. A lélekrajz ismét pókháló finomságú, és ez hitelesíti művészileg a felmerülő erkölcsi problémákat elsősorban, nem pedig az iróniával sajátosan színjátésként zománcozott mesecserepekből, egy idegbetegség feltisztulásának törvényei szerint összerakott történet, amely mindössze ennyi: Szabados Gábornak, a tehetséges, de kocsányos meggyőződésű újságírónak a felesége elűnne a férfi gátlástalanul „szabados” nemi életét és faképnél hagyja férjét; akinek úgy érzi, úgy sem számít semmit. Szabados azonban nem tud ebbe beletörődni, és amikor végérvényesen érzi az asszony távozását, túl nagy adag alkatot vesz be, majd idegpszichológusokba kerül. Itt hangzanak el ezek a vallomások, amelyekből – miközben lassan helyrebillen zaklatott lelkiállapota, – kirajzolódik előttünk baleset előtti élete, melyet a kórházból távozva ismét folytatni fog, minden bizonnyal.

„Egész szocialista forradalmunk kiszélesedése nem kis mértékben éppen azon múlik, hogy meg tud-e szabadulni az alakoskodóktól, állhatatlanoktól” – írja idézett tanulmányában Diószegi András. Ne tagadjuk, mindnyájan találkoztunk már olyan „elvtárral”, aki egyszerűen alkalmatlan volt arra a munkakörre, amelyet betöltött. A munkaszorgalom lendülete természetesen magával sodort tehetségtelenségeket, érdekhajhászokat is, meg egy harmadik típust is, a szabadosgáborok típusát. Típus

ez is: a tetszetős megjelenésű, de üres héjú emberek típusa. Ki ez a Szabados Gábor voltaképpen? Elmondja magáról, hogy újságíró, hogy 37 éves, hogy valaha lelkesedett a Mozgalomért, de a cselekmény történéseinek idején már semmiben sem hisz. Szöllősy Tibor írja saját fiatal koráról a Kortársban (1965/9.), tiszta szívvel lelkesedvén Földes Anna cikkéért: „akkor még nem voltunk képzett marxisták, akkor még nem voltunk egységben. Egy dologban viszont igen: Az új világ a mienk lesz, magunknak akarjuk...” Szerinte vonatkozik ez Szabados Gáborra is. Szöllősy Tibor azonban bizonyosan téved. Mert igaz ugyan; hogy Szabados Gábor is *magának* akarta az új világot; úgy hitte azonban, hogy ez az új világ egyedül és kizárólagosan azért fontos, hogy az ő számára érvényesülési lehetőségeket teremtsen. Mi maradt meg ebből az időszakból Szabados Gábor emlékezetében? Néhány dal-foszlány, néhány jelszó; és nagyon valószínű, hogy a Mozgalom soha nem is jelentett ennél többet számára. Mások akkor még nem voltak marxisták, Szabados Gábor azonban nem is lett azzá. Mindig elfogadta ugyan a jelszavakat, de amikor valamit tenni kellett volna, akkor is – csak szavalt. Emlékezzünk csak: az egyetemet is otthagyta, valamiért a minisztériumból távoznia kellett. Erről persze nem beszél, ez kellemetlen lenne. Néha azonban elárulja magát: gondoljunk csak arra, mit mondott ötvenhat októberében: „vigyázni kell, az ember roppant ingerlékeny állat”. Ennyi volt számára ötvenhat tanulsága és semmi több. „Proféta voltál szívem” – mondja a regény címe, – Szabados prófétának tartotta magát egy időben; sőt annak tartotta a felesége is. Ne felejtjük azonban, hogy az író ebben a művében mindvégig következetesen ragaszkodik módszeréhez: saját véleményét sohasem fejezi ki közvetlenül, hanem mindig Szabados Gábor szavain keresztül, mégpedig az irónia segítségével. Az iróniát használja fel arra, hogy elválassza a valóságot attól az árnyéktól, ahogy hőseinek lelkivilágából kitekintve látszik. Ennek az iróniának belső logikája persze a címre is kisuárzik: Nem Somoogyi Tóth Sándor nevezi prófétának hőst, hanem csak irónikusan idézi a hős feleségének hajdani véleményét; mert ezzel is hangsúlyozni akarja, hogy egy látszat-ember belső világát kívánja bemutatni – nem pedig egy nemzedék tragédiáját. A lényeg az, hogy Szabados Gábor sohasem volt meggyőződéses kommunista, legerőszakosabb fiatal korában sem fogadott el többet néhány üres hangulattól; csillogó próféta maszkja alatt sohasem volt más csak *ön-érdek*.

Szabados Gábor világnézete egy rövid mondatban összefoglalható: jól élni! Látszólag ennek semmi akadály nincs Szabados esetében: Erkölcsi okokból sohasem állít vádait elé magát; nincsenek érzelmei, a fia csak érdekesség számára; a felesége és különböző kalandjai a szó szoros értelmében vett testi kielégítésére szolgálnak csak; az pedig, hogy fiatal korában jól helyezkedett, biztosítani látszik anyagi jólétét is. Somoogyi Tóth Sándor azonban jól tudja, hogy a dolog nem ilyen egyszerű. Szabadosnak mindenáron fényesen kell tartania prófétasága látszatát. Ha többet nem is, de annyit megtanult, hogy ürességét ügyesen leplezni tudja. A nagy szélhámosok kisorsú utóda ő a szocialista társadalomban. Egyszer nagy társaságban ezt mondja magáról: „Nehézfejú vagyok és gyáva. Forradalmi korban ezek bűnök.” Tudja, hogy ezt senki nem hiszi el neki, már csak azért sem, mert tényleg tehetséges ember. Pedig Szabados mindössze egy kicsit túloz: az üresfejú szót a nehézfejűvel helyettesíti (remekül érti a blöffölés mesterségét!). Mert üres fejű ember ez a Szabados Gábor, hiszen eszét csak szellemeskedésre fecsérli, ahelyett, hogy a társadalom érdekében kiművelné és hasznossá tenné. A felhasználatlan – illetve csak rossz célokra használt – tehetség pedig annyi, mintha nem is léteznék. A gyávaság meghatározás, mely közismerten a feladatok és kötelességek nem-vállalását, a szüntelen bujóskskát jelenti – a lehető legtalálhatóbb kifejezés Szabados jellemére. A gyávaság azonban nem könnyű sors, és nem könnyű az a szüntelen idegfeszültség sem, amelyben Szabados él. Szakadatlanul rettegnie kell a leleplezéstől, hiszen jól tudja, hogyha valaki rájön és elárulja, mi van a prófeta-maszk alatt, rögtön képtelenné válik egész helyzete. Ezért veszi fel a küzdelmet azzal a férfival, aki, úgy sejtí, komoly vetélytárs lehet feleségénél. Nem az asszonyhoz ragaszkodik oly kétségbeesetten, hanem azt akarja megakadályozni, hogy Kriszta kiszabaduljon a nagyság, – a prófeta-mitosz bűvköréből, hiszen egy másik férfihoz tartozván könnyen árulója lehet – az ő logikája

szerint. És azt is tudja Szabados Gábor – a világirodalom minden szélhámosa tudja ezt –, hogy aki a nagy-ember látszatából él, az egyetlen vereséget sem engedhet meg magának. Ezért súlyosbitja elkeseredését az, hogy Jutka – aki pedig nem jelentett számára többet egy ingyen munkaerőnél – szintén elhagyja őt. A végső fegyverhez folyamodik, az altatóhoz, – persze nem tudatosan, hiszen legfontosabb jellemzője, hogy mindenben ösztönei irányítják. S itt jutottunk el ennek a bonyolult regénynek központi mondanivalójához: aki nem vállal részt a társadalom feladataiból, az nem vállalja annak erkölcsét sem; és aki ezeket nem vállalja, annak nincsen semmiféle belső tartása, azt semmi nem akadályozza abban, hogy átengedje magát ösztöneinek és olyan félállati létbe süllyedjen, mint Szabados Gábor. Természetesen csak félállatiba, mert ember voltának látszatát fenn kell tartania. Ez az ellentmondás aztán olyan nagy megterhelést ró idegrendszerére, hogy a legkisebb megrázkódtatástól is összeroppan. Somogyi Tóth Sándor regényében arról szól, hogy Szabados Gábor „trükkje” bevált, felesége elhitte neki, hogy miatta történt az egész és visszatért hozzá; azok pedig, akik soha nem pillantották meg igazi énjét, – még egy állami kitüntetést is szereznek számára. Szabados Gábor a gyógyulás útjára lépett. Mi azonban megismertük őt, és csak rajtunk múlik, leleplezetlen marad-e?

Amint láttuk, Somogyi Tóth Sándor egy ügyeskedő-alakoskodó, jókinézésű ember burkának felmetszésére és az alatta kavargó világ félelmetesen pontos kivetítésére vállalkozott ebben a regényében. Amire vállalkozott, azt kitűnően meg is oldotta. Regényének azonban bizonyos fogyatékoságai is vannak, amelyek részben abból az írói módszerből fakadnak, amelyeket magára vállalt. Az, hogy az író annyit és csak annyit mutat meg a világból, amennyit Szabados Gábor elmond róla, az nem egészen veszélytelen módszer. Igaz, hogy az irónia segítségével Somogyi Tóth rendszerint ki tudja fejezni különvéleményét, és a regény rendkívül tudatosan megszerkesztett zaklatottsága elemi erővel sugallja a hős életformájának elviselhetetlenségét; mégis talán jobb lenne, ha valamivel többet tudnánk meg Szabados Gábor korábbi életéből. Kár az is, hogy a regény mellékszereplőinek élénk rajzolódó képe *csak* Szabados Gáborra jellemző, aki ilyennek látja őket. Pedig Kriszta, vagy Jutka minden bizonnyal lényegesen bonyolultabb egyéniség, mint ahogy az Szabados szavaiból kitűnik. Ha Somogyi Tóth folytatni akarja ezt a vallatásos módszert, akkor meg kell találnia a kettős ábrázolásnak egy olyan lehetőségét, mely biztosítja a mellékhősök mélyebb bemutatását is. Úgy érzem jogos ez a kifogás, annál is inkább, mert Somogyi Tóth egy-egy találó mondattal igen sokat tud elmondani hőseiről.

III.

Az anekdotázó mesélő írói hagyománnyal szakító szerzők műveinek sikere azt bizonyítja, hogy az olvasó közönség szívesen veszi, ha izgató kérdéseket új formában tárnak föl előtte. Úgy látszik, bonyolultabb kérdések felvetésénél kevésbé jön zavarba, mint egyes kritikuskok; bizonyos esztétikai alaptételeket azonban mégsem ártana tisztázni végre. Itt van például a típus kérdése. Le kéne végre szögezni azt, hogyha egy író „rosszat” mond *egy* újságíróról, vagy szerepeltet művében egy történetesen éppen 37 éves züllött férfit, az semmiesetre sem jelenti, hogy rossz véleményrel van az újságírókról, vagy a „negyvenévesek nemzedékéről”. Az embereket elsősorban mégiscsak a közösséghez fűződő viszonyuk jellemzi, és nem pedig foglalkozásuk, vagy életkoruk.

IV.

Végül azonban mégiscsak el kell mondanom néhány aggasztó kérdést: Nem szerepel egy kicsit gyakran újabban ez a belső-tartás nélküli újságíró-figura? Vajon a kisregények divatjának erős virágzása nem vezet majd a magyar regény világának bizonyos beszűküléséhez? Ha legtehetségesebb íróink teljesen átengedik a nagyepikát a sekélyebb szellemeknek – mi lesz a közízléssel? Nem vezet ez majd szellemi életünk bizonyos torzulására?

Zalka Máté — itthon

A hadifogság gyakori és hálás témája volt a két háború közti magyar irodalomnak: személyes vagy hallott élményekből, az idő rostáján megszürt emlékekből regények egész sorozata született meg.

Az idő rostája hasznos az irodalomban: az emlékekből kiszűri a másodlagost, a lényegtelenet, és kiemeli, sőt egyeduralkodóvá teszi a fontosat, a döntőt. És mégis gyakran kialakul az olvasóban valami bizonytalanság, mert az elmondott eseményekből hiányolja a hitelességet. S amint az idő egyre inkább elválasztott bennünket 1914–1918-tól, azt hittük, hogy a hiányzó hitelességet már sose fogjuk megkapni.

Most itt van, megérkezett, hazaérkezett egy irattár, mely a helyszínen készült írásos, sőt fényképes dokumentumokkal örökíti meg többek között a szibériai magyar hadifoglyok sajátos életét. Dokumentumok, amelyek ráadásul irodalmiak is, át-meg átfonódnak költészettel, írói élményekkel. A hadifogság dokumentációján kívül egy kivételes egyéniséget tárnak fel előttünk, olyasvalakiét, akiről sokat hallottunk már, akinek nevét utcák, intézmények elnevezésében szinte naponként ismétljük, de akit eddig csak bizonyos távlatból szemléltünk.

1937 június. Honi sajtónkat az osztrák-német viszony alakulása, a náci külügy-miniszter budapesti látogatása és a hazánkban lezajló „pilóta-piknik” színes híryanaga tölti meg. A spanyol polgárháború érdekessége már elhalványult, hírei a harmadik-ötödik oldalra szorultak. S a spanyol főarcvonal ekkor az északi: Bilbaóért folyik a harc. A köztársaság halálos sebekből vérzik, és érdekes, hogy a magyar polgári lapok, ha hivatalos sugalmazásra Francóval rokonszenveznek is, egy-egy száraz hír néhány szavával elárulják a lassan elbukó hősiesség iránti csodálatukat:

„... a kormánycsapatok elkeseredett ellenállást tanúsítottak, végülis azonban kénytelenek voltak visszavonulni... A védőcsapatok itt főleg bányászok voltak. Ezeket a harcok során valósággal megtizedelték” – olvassuk június 15-én a Pesti Hírlapban. Másnap pedig a Pesti Naplóban ez áll:

„... a spanyol köztársasági csapatok soraiban szombaton elesett L u k á c s magyar(?) tábornok, holttestét Valenciába szállították, hogy ott eltemessék.”

A náci-német és a fasiszta-olasz sajtóügynökségek híreit és legfeljebb még a Reuter-jelentést összeollózó segédszerkesztő a név után tett kérdőjellel igazolta lojális tájékoztatlanságát, majd magyarázatul a Reutert idézte:

„A Reuter-iroda jelentése szerint Lukács tábornok igazi neve *Matei Jalka*. A világháborúban a magyar hadseregben teljesített szolgálatot és orosz fogságba esett. Körülbelül 40–45 éves lehetett.”

Még a nevét sem tudták tisztességesen leírni.

Nyolc évvel később, a történelem legszörnyűbb háborúja után tudtuk meg, ki volt *Zalka* (és nem: *Jalka*) *Máté*. Szovjet költők és hazatérő emigránsaink hozták meg a hírét. A valenciai temetésről Mihail Iszakovszkij így írt:

Meghajtja a bánat a harc lobogóját.
Spanyolhon a gyász hona lett.
Aragónban ütötte fasiszta golyó át,
S a drága L u k á c s elesett.

Megismertük nevét, meggyászoltuk hősi halálát, kezdtek kibontakozni emberi egyéniségének kontúrjai, s ezekből pátoz nélküli, igazi hőst kezdtünk megismerni *Zalka Máté*ban. Ez a jókedélyű, ábrándokra is hajlamos, lelkes, kedves ember aktív

részese, sőt kezdeményezője volt két évtizeden át történelmi súlyú, életveszéllyel járó, lélekjelenlétet kívánó eseményeknek.

Igy mutatták be nekünk Zalka Mátét hazatért magyar bajtársai és egykori szovjet barátai. Elmondták róla, hogy szerette a tréfát és a nótát, olykor váratlanul elmerengtet. Képtelen volt igazságtalanságot látni anélkül, hogy beleavatkozott volna. Mindezt pedig nemcsak mások elbeszélései tanúsították, hanem saját írásai is.

Idehaza is megkezdődött műveinek – regényeinek, elbeszéléseinek – kiadása. Ezeket oroszból fordították magyarra, azaz visszafordították. Hiszen Zalka Máté magyarul írt, de sorsához az is hozzátartozott, hogy írásait jórészt csak oroszul láthatta meg nyomtatásban, vagy legfeljebb olyan, kis példányszámú magyar emigráns-kiadványokban, amelyeknek egy-egy darabja ma már múzeumi ritkaság.

1962-ben emlékeztünk meg arról, hogy Zalka Máté, a nemzetközi dandár tábornoka huszonöt évvel azelőtt esett el a spanyol polgárháborúban, Huescánál. A jubileumi megemlékezés alkalmából kedves vendégek érkeztek Moszkvából Budapestre: Zalka özvegye és leánya. Özvegye, Vera Ivanovna, orosz asszony. A polgárháborús években ismerkedtek meg egymással, és attól kezdve a dalos-tréfás kedvű, bohém Zalka Máté szinte testörként óvta-örizte nélkülözéseken, viszontagságos esztendőkön át a törékeny kis Verocskát.

Azokban az években, amikor a „haza” valami távoli, visszaszerzendő ábrándfogalom lett életében, ez a törékeny kis asszony teremtette meg számára az „otthon”-t. Meg Tálóciska, a kislányuk. Hozzájuk, a moszkvai meleg fészekbe tért vissza útjairól, amelyekre vállalt kötelességei szólították. Velük járt nyaralni az ukrajnai Beliki faluba, amelyet azért szeretett annyira – meséli Verocska –, mert szűkebb hazájára, a Tiszántúlra, pontosabban Tunyog-Matolcs községek Szamos menti tájaira emlékeztette...

A vendégek váratlan ajándékot hoztak magukkal: Zalka Máté novelláinak, regényeinek eredeti gépiratait, a magyar szövegeket, amelyekből annak idején oroszra fordították írásait.

Kiderült tehát, hogy műveit felesleges volt visszafordítani. Utcákat és intézményeket neveztünk el róla, írásait adtuk ki „rekonstruálva”, de nem gondoltunk arra, hogy a baráti főváros egy magánlakásán – nem is valami rejtélyes személynél, hanem az illető özvegyénél – ott feküdtek ezek a kiadásra váró magyar kéziratok. Sőt nemcsak ezek a gépelt szövegek, hanem kézírásos magyar versek, naplók, tervezetek is, amelyek között bizonyára sok érdekeset talál a magyar történész és irodalomtörténész.

Most végre hazakerültek a kézírásos noteszok, vázlatok, kiadatlan művek, fényképek, rajzok, amelyekből nemcsak az életmű, hanem maga az ember is rekonstruálható. Megérkeztek az írások, amelyekről szinte megszólal az eddig néma fénykép. Zalka Máté személyes vallomásainál sokkal több van ezekben a nagyjából halványuló ceruzairással megtöltött noteszokban, füzetekben. Egy darab magyar történelem.

A hadifogoly-élmények, amelyek eddig csak régi emlékekből, az idő rostáján átszűrve érkeztek el hozzánk, most a maguk közvetlen, dokumentációs erejével jelentkeznek ezekben a helyszínen készült, hiteles írásokban és fényképekben.

Lírai hadifogoly-regénynek nevezhetjük e noteszok, füzetek tartalmát, már csak külső formájuknál fogva is, mert túlnyomó részükben verses naplóbejegyzések. A prózairóként ismert Zalka Máté szenvedélyesen és igen bőven rőta valamikor a verssorokat, de láthatóan csak önmagának, vagy szűk körben, ismerősöknek szánt felolvasásra.

Mindazt, amit a magyar királyi 12. honvéd gyalogezred hadapródjaként Egerben és Miskolcon, az olasz és az orosz fronton, fogságbaesésének napján, a fogolytransportban, az út állomásain, majd a krasznaja-recskai fogolytáborban beírt fekete kötésű noteszaiba, majd vaskos szibériai füzetébe, sajátos formába öntve örököltette meg a maga számára.

Egy egri kislány emléke Zalka Máté számára az irodalmi átlényegítést jelentette, hiszen igazi szerelme csak egy volt életében: a felesége. Az ifjú fellobanás mintegy

varázsütésre el is tűnik a noteszokból abban a pillanatban, amikor életében megjelenik Verocska. Addig azonban ez a láng, ez az emlék, ez az inkább képzelt, szándékosan szított érzés jelenti a hazát számára, ezen mintegy mércén méri meg katona- és fogolyéveinek minden eseményét. A katona- és fogolyélet sivárságában ebbe a régi képbe, a régi képhez írt versekbe menekül:

Mikor még kezdtük a táncot,
Mulatva megszült a nyár.
Hosszú nagy fájdalmas idők
Suhantak tova már.

Szívünket halk álmaiból
Felrázták vad tüzek,
De szerelmünkben más érzés
A vágyak tüzénél nem lett...

Sokan, ezrek, tizezrek írtak és írnak le ilyen sorokat, csak hogy *ezek* a sorok Nyizsnij Novgorodban születtek, akkor, amikor a fogolytranszport ott állt meg 1916. július 19-én.

Egy hónappal később még mindig ott táboroznak, ezt bizonyítja egy másik keltezés, és felette a vers:

Nem ragyog itt a napsugár,
Itt köd, hidegség él,
Megfagy itt még a sóhaj is,
Ha hozzád útra kél.

S ott a noteszban pontosan a cím is: Eger, Kertész utca 38...

A sorok százait betöltő lírai vallomás közben pedig ott olvashatók a pontos dátumok: Az első notesz keltezése: *Eger*, 1915 július 15. Még mindig *Eger*: 1915 július 30. *Miskolc*, 1915 augusztus 31, majd október 4. Megint *Eger*, 1916. február 20. Aztán: *M. Szan Martinó*, 1916. V. 15. – egy hónappal később pedig *Gorohov*... A csapattestet az olasz hadszíntérről átdobták az orosz frontra.

Térképrajz. Felirata: elfogatásom helye. A dátum: 1916. június 16 és 18.

Eddig is voltak prózai bejegyzések. Ilyenek: „Nabresina, IV. 18. Nagy Béla zls. fülkéje – és a hazai szilvórium” – „először gránáttűzben” – „az éjszakák hosszúak, a nappalok álmosak” – „a hullák a vonalban – rémesek – rossz lakás, rossz szag – patkányok” – „tegnap este parancs: a Feldgerichtnél jelentkezni, ahol a Poltznér ügyben mint tanút hallgatnak ki” (alakulnak, még tudat alatt, a *Doberdo* című regény motívumai).

Most pedig a fogságbaesés helyszíni feljegyzése:

„ – öt perc az egész, az erdő szélén elvesztem szemem elől a jobb és balszárnymat, az én szakaszom is futni kezd, a géppuska elhallgat – 3-szoros rajvonásban jön az ellenség. (Olvashatatlan név) a szakaszával megadja magát, ekkor megsebesülök a balkaromon, egy honvéddel meg akarom kerülni az erdőt, hogy elfussak – ekkor egy muszka észrevesz és egy kézibombát hajít felém – tizennégy helyen sebesülök meg és egy szakaszombeli Klein nevű gyerek ment meg. – Szekéren tovább és tovább...”

Luck-Dubnó. „Megyünk tovább vonaton Kiev felé.”

1916. VI. 27. Moszkva.

IX. 3. Cseljabinszk.

IX. 10. Kurgán.

IX. 17. Bajkál tó.

IX. 27. Habarovszk. (Itt vannak még november 21-én is.)

És XI. 25. *Krasznoj Recska*.

Idáig ceruzával, ettől kezdve tintával írt bejegyzések, s a keltezés helye Krasznoj Recska marad 1918-ig. Már újabb notesz az, amelynek felirata: „Hadifogságban. Szipéria. Novo-Nikolajevszk, 1918. VI. 14.” De az még messze van, a közbeeső két esztendő Krasznoj Recskában még sok verssel tölti meg az első noteszt és sok-sok tervvel, elbeszéléssel, szindarabbal a vaskos füzeteket.

Ismerkedés az orosz nyelvvel: „agyin – dvá – tri – csetiri... ponyigyelnyik – ftornyik...” Majd cirill betűkkel (botlatozó, latinnal kevert betűkkel) az apa címe: „Mihail Zalka, Kom: Szatmar. Posta: Tunyogg Matolcs.” Ez a bejegyzés még moszkvai, a feladó közelebbi címe: „Goszpital No. 7.”

Aztán párbeszéd töredéke a noteszban:

„Bíró: Hogyan, ön ölt és nem volt büntetve?

Vádlott: Igen. Ölttem, nem egyet, hanem sokat...

Bíró: De hol, mikor...

Vádlott: A világháborúban.”

Telnek a sűrű kézírásos sorokkal a füzetek, telik a notesz is, és a nehéz szibériai tél után elérkezik 1917 tavasza. A táborba még tavasz előtt, március harmadika és tizedike közt érkezhetett el a februári forradalomnak, a cári trón megdöntésének híre, legalábbis erre következtethetünk Zalka Máté verseiből.

Még egy újabb forradalomnak kell eljőnie, hogy alapjaiban rendüljön meg Oroszország, és megrepedjenek a börtönfalak. De még csak márciusban vagyunk. A hivatalos tavaszkezdet napján, március 21-én már októbert jósolja Zalka Máté:

Újra fellángolt szellemed...

Újra hallom a hangodat...

Meghozta új forrásod...

Szabadság – szabad gondolat.

Eljöttél... ide a szolgáshoz

És most a láncok szerte hulltak...

A szolgák... a vakon tűrve nyögők

Az ember szent jogaihoz nyúltak.

Vissza-visszatér azonban az epedő-elvont szerelem hangulata is, tanúsítva, hogy a márciusi lelkesedés még korai volt.

1917 októberében, amikor a távoli Petrográdon a döntő felkelés készült, a fogoly-tábor sívárságában ezt a gondolatot veti papírra Zalka Máté: „A nő és az eszme egyaránt hódolatot és önfeláldozást követel a férfitől.” Ő maga készen áll a legteljesebb önfeláldozásra. Ezt megmutatják az akkor felvirradó évek, tanúsítja egész hátralévő életének krónikája.

Amivel most megismerkedtünk, az az indulás volt, nyitánya annak a hősi életnek, amelynek további fejezetei: az első internacionalista brigádok megalakulása, a polgárháború, a Szovjetunió politikai és irodalmi életében való aktív részvétel – közben a magyar haza feltámadásának és az ő hazatérésének sosem szűnő gondolata, az ideiglenes révbeérés, a forrón szeretett hitves, a moszkvai otthon, a nyomtatásban, de nem az ő nyelvén megjelenő elbeszélések, regények, és végül a záróakkord: a spanyol polgárháború.

Hazaérkeztek Zalka Máté megírandó életrajzának dokumentumai, köztük a hadifogoly-világ hiteles helyszíni tudósításai. Mindazok, akik egykor, idestova harminc esztendeje Magyarországon csak a sajtó eltorzított jelentéséből értesültünk a hős tragikus haláláról, most már eltávolítva a tájékozatlanság kérdőjeleit, helyesbítve a nevet és az életkort, idézhetjük az egykori Reuter-jelentést:

... Elesett Lukács magyar tábornok... igazi neve: Zalka Máté. A világháborúban a magyar hadseregben teljesített szolgálatot és orosz fogságba esett. 41 éves volt. A spanyol polgárháborúban a nemzetközi dandárban szolgált, novemberben és decemberben az escuriali harctéren egy nemzetközi zászlóalját vezett, februárban a Jarama-szakaszon harcolt és márciusban a guadalajarai arcvonalon egy vegyesdandár parancsnoka volt.

... Aragónban ütötte fasiszta golyó át,
S a drága L u k á c s elesett.

A magyar hősök arcképcsarnoka gazdagabb lett vele.

KESS DÉNES: Ágh István: Szabad-e énekelni?

NAGY-TÓTH LAJOS: Tájak, gondok, emberek

ANTAL GÁBOR: Galabárdi Zoltán: Jégvirág

TÓTH ISTVÁN: Halasi Andor: A jövő felé

CSIZMADIA ANDOR: Ruzsás Lajos: A baranyai parasztság élete

Ágh István:

Szabad-e énekelni?

Mindig különös érzéssel vesszük kezünkbe pályatársaink első könyveit. Kevés dolognak van olyan megrázó varázsa, mint az első önálló lépéseit próbálgató kisgyermek esetlen mozdulatainak, mint az első gyümölcset hozó fa finoman borzongató látványának, s az emberi lélek első gyümölcseinek. Otthon ünnepnap volt az, amikor apánk megmutatta a kis fa első virágát s még inkább ünnep volt, amikor a zsenge levelek zöldje alól elővillant az arany színeit próbálgató gyümölcs s enyhe szélben hintázott az ágak mellkasában, akár a pirosuló szívdobogás.

„Verset azért írok, mert jó verset írni...” vallja Ágh István, első könyvének borítóján. S ezzel az egyszerű és magától értetődőnek látszó mondattal meglep bennünket és rögtön közel is férközik hozzánk. Hiszen nem azt írja „amit szokványosan illik”, hogy harcosan megváltja a világot, hanem azt írja, hogy szeret örülni, szereti azt, ami jó. Úgyis tudjuk, hogy az örömet, a gyönyörködést tovább adni mennyire nagy dolog, talán a legnagyobb és az lényegében nem is más, mint a világmegváltás emberhez méltó formája.

A fiatal költő a szó, a vers hiteléért, aranyfedezetéért a gyermekkorba, a szülőföldjére tér vissza s újra meg újra felvillan a *háta mögé taszított alkonyok* elhasadó kárpitjai mögött és idáig is utána világít: „*kórók között bánatos*

tehén szem” vagy: „*a padlás, emlékek tára, / gyerekcipők, százéves csizmák, / a régi testet visszasírják, / várnak a föltámadásra.*” A mondanivalót a lehető legmesszebről, már-már sejtelmi múltból kell elővenni, letörölgetni róla az időt s a szülők kezét elengedve előre szaladni az úton, hogy onnét visszanézve milyen a jelen? „*Apám, te sárga kukoricaszár, / istállótalhoz döntve. / Deres címered: kopár / tejed tigyel a földbe.*” Ez az előrefutás és visszatérítés jellemző Ágh István verseinek nagy részére. Előrefut és visszanéz, de közben maga a futás: olykor kimarad. Bár ez a vers szép, a hasonló módszerrel íródott versek a fiatal költő átmeneti korszakáról tanúskodhatnak. Arról a nehéz és szép korszakról, amikor már nem vagyunk kamaszok és nagyon szeretnénk igen komoly felnőttek létszani. Arc kissé zilált-komoly, mozdulat, lépés megfontolt és folyik a szüntelen emlékvadászat, mintha száz évvel tekintenénk vissza.

Örökre ölt malac, fagybahasító láng
szérűjében sűrűg az én gyermekkorom

Olvashatjuk Halálíg biztató című versében. Itt is visszanéz még, ám a következő sor már közeledés a folyamatos jelenhez: „*A réges-régi tűz már szemem fénye lett*”, vagyis nem visszanézés, hanem átélés, az örökös gyermek-kamasz- és felnőtt jelen-vállalása. Egy versen belül is jól megfigyelhető az átmenet. Kíváncsiak lennénk, hogy az Itt végződik című verse az újabbak közül való-e? E versben „*úgy fut előre*”, hogy ott is marad, nem nő ki a gyermekből, csak elgondolkodóbb lesz. Ez a vers a

könyv legjobb darabjai közé tartozik s úgy véljük Ágh István további útját készíti elő. Nemcsak azért, mert itt érződik a kamasz mutálása és a felnőtt riadtsága, mely az igazi költőnél mindig el nem válaszhatóan adja a varázslatot, hanem azért is, mert ebben a versben izgalom, félelem és elszántság is van. Ebben a versben és még néhány másikban nem az a megállapodottság áll körénk, ami a kötetet inkább jellemzi. Hozzá hasonlóan jól sikerültek a Báránycú sárga házak, Másnap, Nyári vásár, Emlék, álom, Forró kazalra fekszem, Kőbánya, Halálig biztató című versek és nagyigényű a kötet címadó verse is. Mint tartóoszlopok állnak a könyvben, tartják egét és belegyökereznek a tájba-lélekbe. Mégis itt kell valamit megemlítenünk. Úgy tűnik, a vidékről jött fiatal költőknek bizonyos témákat köteleesszerűen meg kell verselniök. Például a disznóölést. Ez önmagában, hogy erről is születik vers, nem lenne baj. Ha azzal valami többletet tudnánk meg. Ám ez esetben sem így van. Az Arcok tűznél című versnek csak az utolsó szakasza több, mint mondóka egy emlékről. Hasonló dolgot állapíthatunk meg A tiszta szoba című versnél, annyi különbséggel, hogy ennek utolsó szakasza kitűnő és önmagában jobban kifejezi a mondanivalót, mint a tizenhat sor együttesen. Ez az utolsó szakasz pontos, tömör, fájdalmas. Az is kitűnik belőle, hogy a régi tiszta szoba felett eljárt az idő, *temetetlen halottakká* lesznek, mint annyi minden a gyermekkori tájon.

Ágh István magabiztosan áll a földön, két lába leér a rögökig, ismerősként jár haza, ha a táj arca sivárabb is, még az ő tája, ha a kutyák meg is ugatják, ha Kőbánya nosztalgiáját is már a magáénak érzi. Nem ellenség e kettő: hazai táj fái és Kőbánya gyárkéményei szívéen összezelepsznek.

A fiatal költő könyve megnyert magának bennünket. A szelíd és csöndes korholás ellenére is védtelemné váltunk egy-egy verse előtt, mint a szerelembeesettek egymás előtt. Ez a fa már hozott gyümölcsöt, ami tán lehetett volna fanyarabb is, de ezt a fát számontartjuk és már nem is védjük annyira a fagytól, a széltől, mint eddig s egy nyáron majd természetes mozdulattal nyúlunk gyümölcssei után.

KISS DÉNES

Tájak, gondok, emberek

A harmadik olyan könyvet tartja kezében az olvasó, amelyik a nyersebb valóság vonzásában állítódott össze az elmúlt esztendőök szociográfiai irodalmának terméséből. A *valóság vonzása* volt az első a felszabadulás utáni szociográfiai irodalom és a huszas-harmincas évek „klasszikus” alkotásainak seregszemléjéből, s követte 1961-ben a *Hazai kis tükör*. Különösen az utóbbi összeállítás jelentős két okból is: *témája* szorosan kapcsolódik a magyar szociográfiai irodalom alaptémájához, Illyés, Erdei, Darvas, Féja, Kodolányi nagyhatalmú térképezéséhez, a parasztság, különösen annak proletárizálódott rétegei, az uradalmi cselédség és a faluvégi zsellérnép, nap-számosok életvilágának feltárásához. *Szemléleti pozíciója* viszont gyökeresen megváltozott, a gondok, bajok feltárásával együtt is a hatalom birtokában, a saját sorsuk fordulatának pillanatában, a termelőszövetkezetek rohamos megalakulásának idején ad hirt a régi paraszti világ gazdasági formációinak átalakulásáról, s a tudati világban megindult átváltásról. Mégis mindkét antológiát valami szűkös realizmus, a szorosan vett tematikus szerkesztői elképzelés szimplifikálta műfaji szempontból.

Annál jelentősebbnek tartjuk a *Tájak, gondok, emberek* reprezentatív, a szociográfiai műfajt egyenjogúnak tekintő összeállító elképzelés megvalósulását felszabadulásunk 20. évfordulójára. Az elmúlt húsz esztendő legjelentősebb szociográfiai írásait gyűjtötte össze Gondos Ernő, a kötet szerkesztője. Nem keresett tematikai fogódzókat, nem tekintett kizárólag „nagy nevekre”. Az írások beszéltek magukért, különösen azok, amelyek kiállták az idő próbáját is. Illyés: *Rácegresi tüzetére*, Mesterházy: *Állami nyomdájára*, Szabó Pál: *Nagygyanté* című írására gondolunk itt elsősorban, hiszen ezek az írások jónéhány antológiában, önálló kötetben is megjelentek már. Világos a szerkesztő elképzelése, amikor az elmúlt húsz esztendő szociográfiai irodalmát a tényleges gazdasági-társadalmi struktúrához próbálta igazítani a téma szerint is: a város és a falu, az üzemi élet és a mezőgazdaság világa összhangba kerül egymással. És ha a gazdagabb s talán rangosabb paraszti életet bemutató írások sorát összehasonlítjuk a városi, üzemi életet reprezentálókéval és az összehasonlításból az előbbieket találjuk kerekesebbeknek, a műfaj-

ban s témában otthonosabban mozgóknak, akkor is az első szó a megelégedettség, hogy a városi témájú szociográfiai irodalom mindinkább felzárkózik a nagymúltú falusi szociográfiához, s ma már kizárólag személyi, szubjektív feltételeken múlik a műfaj egyenrangú művelése. És hogy van átmenet is egyik életszférából a másikba, azt Gerelyes Endre itt közölt írása bizonyítja.

Az országos gondokhoz felnőtt, felelősséggel gondolkodó és ítélő írások sora ez. Ez a kötet különösen bizonyítja, hogy a ma írójának és írásának nem a társadalmi renddel szembeni opposíció az alapállása. Ha a múltból ittragadt tunyaság, bürokratizmus, embertelenség, sógorság-komaság nem kerül, mert nem nem kerülheti el az író figyelmét, de egyetlen írásból sem úgy csendül ki, hogy íme: ez jellemzi a szocializmust; hanem éppen ellenkezőleg: ezek a hibák és bajok a mi szocialista építésünk gátlói, akadályozói, s legtöbbször az egyének erkölcsi-emberi magatartásán múló, átmeneti problémák. Mert volt és lesz is még Sárika-ügy, ha nem Sásdon, hát másutt, a káli cigány kálváriája sem csak a káli cigányé: sokuké még. Cselekvő humanizmus, elvszerű tolerancia s mindenekelőtt kommunista éberség, életünk, közéletünk hibái ellen – ezekre az írásokra ez lehet a felelet. Ha nem ezt tennénk, hátat fordítanánk valóságunknak, elbogatelizálnánk társadalmi rendünk magasfokú humanista elvét: nálunk minden az emberekért, a dolgozó népért van. S ugyanennek a másik oldala: a felelősség. Olyan írói felelősség, amely szocialista építésünk mindennapi eredményeit akkor sem felejt el, ha bajokat, gondokat lát, bürokráciába botlik, és a társadalom bizonyos rétegeinek öntudatát hábetleri szinten találja. Ha igaz az, hogy a szociográfia mindig valami közvetlen társadalmi állapotot, kérdést helyez a szemlélet gyűjtőpontjába, akkor az is igaz, hogy az a bizonyos társadalmi állapot, kérdés csak valami tágabb összefüggésében, az egészben ítélhető meg a tévedés veszélye nélkül. Egy konkrétumból csak arra a konkrétumra vonatkozó következtetések vonhatók le. Nem téveszthet tehát műfajt az író: ha szociográfiát ír, nem téved, ha a szociográfia műfaji követelményei szerint mondja el a dolgokról a véleményét, rögzít valamilyen társadalmi állapotot. Ellenkező esetben az olvasó által is ismert szélsőségek következhetnek be.

Nem az írói fegyvertár valamilyen megcsonkítását akartuk itt elkövetni, csupán ar-

ra utaltunk, hogy a szociográfia út lehet a mű felé is: a tipizálás, szuverén írói alkotás felé is. Íróember tudja, hogy a legtöbbször milyen kinkeservesen nehéz út ez. Viszont az is igaz, és nem mond ellent a fentieknek, hogy az írói egyéniség sem egy publicisztikai munkában, sem a szociográfiában nem sikadhat el. Lehetne idézni akár Illyés Ráccsi füzetéből és versciklusából, akár Mándy erősen egyéni karakterű írásából, amely a rádióban hangzott el először, vagy éppen Csoóri írásából, amely a *Tudósítás a toronyból* című kötetében helyezve sokkal inkább érthető –, azonban nem kiragadott mondatokra gondolunk itt elsősorban, hanem arra, hogy az író, aki gonddal-felelősséggel enged ki kezéből nevével jelzett írást, ebben a műfajban is alkothat maradandót, s teljes írói felelősséggel azt is alkot mindenki a maga életművében. S ez a tudat növeli írói önértéket, mert otthonosabban mozog mindannyiunk dolgában.

NAGY-TÓTH LAJOS

Galabárdi Zoltán:

Jégvirág

Egy fiatal munkáslány, egy pesti szövéző mondja el élete utolsó esztendejének regényét a „Jégvirág”-ban. Pontosabban, nem munkáslány, hanem asszony, hiszen éppen arról van szó, miképpen esett szerelembe a „Jégvirág” hősnője Biczó Erikkal, a faluról jött szerelővel, miképpen ment hozzá férjhez és miképpen fordította ki ez a házasság önmagából. Illetve... de jó lenne, ha ezt már a regényből, s nem a recenzióból tudná meg az olvasó. A lényeg az, hogy hősnőnk története elején is, s végén is lánynevén, Bartos Ilonaként nevezi meg magát és hogy Galabárdi Zoltánnak éppen az a szándéka, hogy megvizsgáztassa – s nem annyira Ilonát, mint inkább az olvasókat – vajon azonos maradt-e, s ha nem, hát miért nem Biczó Erikné Bartos Ilonával?

Galabárdi Zoltánt különben igazán nem kell már bemutatni. A „Jégvirág” előtt napvilágot látott regényeivel bemutatta már önmagát, úgy is mint kitűnő satirikust („Papsajt”, „Kigyókö”) és utoljára a remek „Mó-

res”), de mint nagy társadalmi-lelki tablók gazdag lírájú, szocialistán realista igényű ábrázolóját is („Átkozottak”). „A világ rendje” című kisregényében viszont azt bizonyította be az író, hogy mennyire megérti azokat, akik – helyzetüknél fogva – csak lassan értik meg a történelem parancsát. Ezt a parancsot ő is bonyolult áttételeken keresztül igyekszik közvetíteni, hogy értsenek belőle az ilyen-olyan okok miatt közömbösek is. Galabárdi Zoltán harcos író, ám az irodalmat soha nem tekintette napiparancsok megafonjának. A történelem – eddigi életművének ez a nem kommentárként kifejtett tanulsága – nem örök ismétlődés persze, de nem is napokban számol...

Mégis „bemutattuk” hát Galabárdit, de csupán azért, hogy rátérhessünk a „Jégvirág” művészi jellemzésére. Mert ebben a regényben a szerző eddigi munkásságának mindkét „vonulat”-a találkozik. Jelen van az „Átkozottak” és „A világ rendje” bensőséges lírája, amely – komoly tárgyismerettel párosulva – segítséget ad Galabárdinak, hogy rávilágítson a két egyszerűnek elismert, s a többség számára valóban nem bonyolultnak, nagyon is egészségesnek, természetesnek látszó fiatal ember házasságának rejtett feszültségeire. Bartos Ilona lelkének nincsenek nagy mélységei – igaz, hogy hazugságai sem –, de annak ábrázolása, hogy azért az egyszerűség sem olyan egyszerű, kevés a lélek-elemzésre való hajlam. Ahhoz olyan együttérzés is kell az egyesek által „konformistá”-nak titulált – de valójában nem nyárspolgárian, szolgálai konformista – „atom-emberek”, „egyszerű halandók” iránt, mint ami Galabárdiban él. Ugyanakkor résen áll a „Jégvirág”-ban (a cím nem elég találó!) a markáns szatirikus is. Szatirikus toll írta le a rosszfejű paraszti hagyományokat képviselő Biczó-familiát, szatirikus véna nyilatkozik meg Erik zavaros „haverjé”-nek, Vincze Pistának szerepeltetésében és – többek között – még Erik kacifántos keresztnevében is.

E két „vonulat” kapcsolódása általában szerencsés. Biczó papa italos lakodalmi „nagyjelenet”-nek – szatirikus vonásokban bővelkedő – rajza, Biczó mama és Biczó Nóri figuráinak karikatúrisztikus bemutatása nem utolsósorban azt fejezi ki, hogy nem a Biczók önzése, gyáva megalázkodása, álszentsége jellemzi a mai falut. Hogy ha nincsenek is még rezervátumban, de – afelé tartanak. És a nem szatirikusan jellemzett, a „maszek” kapzsisá-

got és konok gögöt tetszetős külsőségek mögé rejtteni képes Eriket jól egészíti ki a helyette szóló, sokszor nevetségesen zavaros „intellektuel”, Vincze Pista. De a regény legbölcsebb alakjában, az öreg Ősz Ágostonban is van abból a derűs, ironikus elhatárolódásból, amelyből Galabárdi belevitt valamit szatirikus regényei pozitív hőseinek, az Énekeseknek és Kupáknak rajzába is.

A művészi megoldás ott problematikus, ahol Galabárdi azt magyarázza – hőse ajkával –, miért is alkalmazott művében szatirikus elemeket. Vincze Pista ugyanis – na gyon okosan, de önmagából kilépve – elmondja, hogy miért is olyan ő, mint amilyen és hogy az ő torz filozófiája és Erik „takaros” raffinéria egy töről fakadtak. Vincze tényleg Erik karikatúrája, mégha többet tud is „tejtéstvére”-nél. Ezeket azonban nem neki kellene kifejtene, erre Ilonának, de még inkább az olvasónak kellene rájőnie. S különben is, Ilona – ha fogékonyabb is, mint ahogy azt róla éppen Pista képzele – nem jegyezheti meg Vincze Pista „örület, de van benne rendszer” beszéd-folyamának minden hullámát – legkevésbé a furán előadott okosságokat –, ő inkább csak azt érzékeli, ami visszataszító, ami el nem vehető ebben az emberben. Galabárdi írói eszközei árnyaltabbak annál, semhogy ne tudta volna felmutatni – Ilona előtt – Vincze sajátos tükrében Erik arcát. Azt az arcot, amit a fiatalasszony az árulkodó jelek ellenére – elvakult szerelmében – oly sokáig ragyogónak vélt.

Nem szerencsés találkozása – egyszerűség kedvéért mondom így – realitásnak és szatírának Eriknek az a terve, hogy „viciné”-t faragjon Ilonából. Azzal, hogy ki akarta venni a gyárból, hogy lényegében cselédasszonyt csinált belőle, amúgyis betelt a pohár. Igazán nem „lakkozom” a valóságot, de tény, hogy mai, modern világunkban egy házfelügyelő, vagy akár segédházfelügyelő – az átlagot veszem alapul – kevésbé „cseléd”, kevésbé „jobbágy-lelkű filiszter”, mint számos „htb.”. Itt vannak – például – némely bányászasszonyok, a nehéz munkával sokat kereső férfiek csak evéssel, ivással, s férjük szolgáltatásával törődő hitvesei. Ki filiszterebb; ők – itt nem az átlagról beszélek – vagy a segédházfelügyelők?

A fentiek azonban – ha vitára készítik is az olvasót – nem vetnek árnyékot a köz-

érdekű témát találóan, jól megkomponáltan felvető regény érdemeire. A „Jégvirág” nem olyan széles, nagy vallomás szépségről, életéről, alkotásról, mint „A világ rendje”. De újabb – s nem akármilyen – szín Galabárdi Zoltán palettáján, egy művészi úttan szuverén bátorsággal haladó prózáiról új, örvendétes eredménye.

ANTAL GÁBOR

Halasi Andor:

A jövő felé

Halasi Andor nemrég megjelent ötszáz lapnyi kötete 1905-től 1964-ig megjelent válogatott irodalmi és színházi kritikáit tartalmazza. Az írások a tizes évek végéig a Jövendőben, a Budapesti Naplóban, az Életben, a Kritikában, A Hétben, az Esztendőben, a Népszavában és az Irodalmi Életben, az ötvenes évektől kezdve pedig a különböző napilapokban és főleg az Élet és Irodalomban jelentek meg. Az alkalom szakadozott óráiban írt egy-egy kötetéről, egy-egy bemutatott színdarabról.

Kritikai működése akkor indul, amikor a modern polgári irodalom kitermelte az ún. impresszionista kritikát. Halasi bírálataiban, ha nem is mindig látja meg a marxista esztétika feladatait, bizonyos, hogy nem követi kora impresszionista kritikusait sem. Meggyőződését több cikkben fejti ki (*Magyar kritika, Új pártos, Az irodalom lelkiismerete, Irodalom és kritika*). Ezek egybevetésével állapíthatjuk meg kritikai felfogásának tendenciáit. Halasinál a kritika nem szkepszis, hanem: hit és tudás. A kritikus – szerinte – nem hibákat, hanem értékeket keres; nem bomlaszt, hanem szervez. Saját kora kritikai megnyilatkozásait sekélyesnek és szenilisnek tartja, mert pl. a színigazgatók a színpadot egyszerűen üzletnek tekintik, a tehetség pedig nem hallanak inspiráló szövegeket. Egy másik cikkében e probléma folytatásaként felveti a kérdést: „Miért nincs még mindig irodalomértő olvasóközönségünk?” Ennek egyik okát a kritika hiányában látja. Követeli, hogy a kritikát a napilapok és a folyóiratok ne csak kisigényű melléküzemként kezeljék; erkölcsi hivatottság nélkül az irodalom bírói székében ne ülhessenek egyéni célokért dol-

gozó tollforgató üzletemberek. E célkitűzéseinek megvalósíthatására indította meg Halasi Andor Kárpáti Auréllal együtt a *Kritika* c. lapot, amelyben több, e kötetben is közzétett recenziója jelent meg.

Halasi másik irodalmi problémája: a modernség kérdése. Szerinte az igazi modernség fogalma egyenlő az őszinteséggel, eredetiséggel és az alkotóképességgel, amelynek van ereje megvárni, amíg az eredeti érzés kialakítja a maga formáit. A modern líra legsajátosabb, legtartalmasabb irányának a *bölcseleti költészetet* tartja. Ezzel szembeállítja a lyukas gondolatokat versekbe préselő gondolati költészetet, amely nem egyéb, mint „új szavaknak, új színeknek csitt-csattogó kevergetése.” Mintha a mának üzenné 1910-ben: „Nem szabad bizalmatlanul közeledni a lelki bonyolódottságok felé, a tényleg patológikus szellemi zavarok szülte versek halmaza miatt. Nem szabad azonosítani az erő intimitását az erőltetett sottóságokkal. Ez élet kipróbálja az alkotások életerejét.”

Halasi erőiesen száll szembe a l'art pour l'art dogmatizmusával: „Gyönyörű papírsajkákon úszott el az irodalomnak, főleg az újságírásnak az a hivatása, hogy közvéleményt teremtsen és közvéleményt képviseljen.” A vérszomjas háború gőzölgései közepette, 1916-ban szinte szokatlan szigorúsággal követeli: „Jöjjenek akik mint az életerő az egész testet képesek áthatni, képesek arra, hogy egészsé, egy szervezetté tegyék a részeket; közös életet árásszanak el a sejtek milióiban!”

1910-ben a Veszprémben megjelenő *Modern Dunántúl* c. folyóirat indulása elé programcikket írt. Ebben kifejti, hogy „millió ismeretlen éhes vágy tátja a torkát zsákmány után.” A szerző azonban ekkor még nem járja mindenben a marxi utat. Az íróknak azt ajánlja, hogy találják meg az egymás ellen harcoló emberi érzésekben a megváltó egységet, főleg a „felebarátság” elve alapján.

Meleg humánus hatja át Halasi írásait, bírálatait. Sokszínű írói és színészi portrékkal köti le az olvasók figyelmét. Finom kontraszttal karakterizál, és csipős realizmusába néha csipetnyi attikai só is keveredik. Ma is élő vagy régmúlt művek válnak Halasi tollán frissekké, üdékké, ingerlőkké. Azért van ez így, mert sokszor állt ott a mű bölcsőjénél, figyelte, ellenőrizte a születése utáni vitákat, s csak aztán alkotta meg a maga lényegre látó véleményét.

A bírálatok sorrendjében az időrendiség követése mellett praktikus csoportosítás is érvényesül: egy szerző több művének recenzióját egy helyen találja meg az olvasó, s így mintegy kísérője lehet az író művészi kibontakozásának, fejlődésének. Néha egy-egy íróról intim titkokat, anekdotikus csemegéket is összegyűjt. Emellett ismeretlen levelet közöl Kosztolányi Dezsőtől, verset Juhász Gyulától. A Baranyából indult Barta Lajoshoz nemcsak az alkotómunka, hanem a hősi harcok kapcsolata is köti. Érdekesen tárja fel Dutka Ákos „újrafelfedezését”, a Holnap Irodalmi Társaság történetét. Figyelemre méltó értékeket ad Földeák János költészetéről, Várnai Zseni, Tamás Aladár, György Dezső és mások írói- költői portréjáról.

Halasi munkásságának másik része dráma- és színházkritikai jellegű. Kiemeli az ismeretlenségéből a kiváló művészrendezőt, Molnár Györgyöt, akinek budai színpada az osztrák abszolutizmus tobzódása idején az ellenállás egyik harctere volt. Különös szeretettel méltatja Péchy Blankának Jászai Mariról írt könnvét. A kortárs szemüvegén át értékeli a Tanácsköztársaság forradalmi színjátzását. Külön cikk foglalkozik Újházi Ede művészetével, Hevesi Sándor drámaesztétikájával, Hegedűs Gvula úttörő munkásságával. Gyakran megmondja őszinte véleményét egy-egy új drámáról, éppúgy, mint a szereplő művészek játékáról vagy a rendező munkájáról.

A világirodalom nagy drámaírói (Aiszkülosz, Shakespeare, Shaw, Krleža) egy-két darabbal szerepelnek ugyan, de igen sok világirodalmi név, a modern drámaírási nagyjai (Gorkij, Brecht, Lorca, Giraudoux, O'Neill stb.) kimaradtak Halasi könnvéből. Ugyanakkor a magyar irodalom néhány, még színháztörténetileg is jelentéktelen darabjáról írt rövid kritikát elhagyhatott volna.

Bátor színházkritikáiból is a nagyműveltségű, pozitív társadalompolitikai felfogású kritikus lép előnk. Csiszolt, gyakran költői szépségű mondatai példaként szolgálhatnak.

A könyv tanulságait összegezve nyugodtan mondhatjuk, hogy legelhanyagoltabb műfajunknak, a kritikának gyarapítására serkent. 45 évvel ezelőtt Halasi kritikái célkitűzéseit ekként fogalmazta meg: „Talán észreveszik, amiről ez a kötet tanúskodni akar, hogy beteg kornak nem betege, hanem egészséges voltam. Az életerő és életanyag principiumát, a gyengeség, az elhervadás, a halál tagadá-

sát, minden bírálatom alaptörvényét – még a forma kérdéseiben is –, ma is vállalom.”

Bizonyára nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy Halasi Andor irodalom- és színházkritikai megnyilatkozásai többségükben ma is időszerűek, ma is a jövő felé mutatnak.

TÓTH ISTVÁN

Ruzsás Lajos:

A baranyai parasztság élete

A török háborúk és általában a mintegy másfél százados oszmán uralom és a magyarság pusztulása nyomán járó telepítések, Baranya megye déli részében, az Ormánságban az egy-kébe menekülő parasztság problémái már hosszú idő óta ráirányították a történészek, néprajzosok figyelmét a vidék népére, a szociográfusok pedig vizsgálni kezdték azokat a körülményeket, amelyek a magyarság szegényedését, pusztulását, ugyanakkor a német-ség gazdagodását és szívós térfoglalását eredményezték. Ezek az írások, melyek különösen a két világháború között olyan nagy számban láttak napvilágot, részletekben sok értékes adatot hoztak felszínre, de az akkori nacionalista tendenciák miatt torzítottak a valóságon. Amellett hiányoztak is az alapos levéltári kutatásokra épített munkák, az élet, elsősorban a parasztság múltbeli életének sokoldalú feltárásai.

A felszabadulás után e téren is nagy változás történt, s Baranyában, – különösen a Dunántúli Tudományos Intézet munkája nyomán számos történeti kérdés helyes megvilágításba került. E sokoldalú, tervszerű történetkutató munka keretébe tartozik Ruzsás Lajos nemrég megjelent könyve: *A baranyai parasztság élete és küzdelme a nagybirtokkal 1711–1848*, mely a parasztság életét a feudális kor utolsó másfél századában mutatja be s főleg a parasztság és földesurai között a termelés síkján vívott harc oldaláról nézve tárja fel e bonyolult kérdést. A korszak megválasztása szerencsés, mert ebben az időben veszi fel a táj új arculatát; a Rákóczi-szabadságharc leverését követő, a fegyveres konfliktusokat lezáró, a telepítéseket megindító és ezzel a mezőgazdaság újjáalakítását lehetővé

tevő időszak alapvető különbségeket, új szakaszt hoz az előzővel szemben. Ugyanakkor a látszólagos konszolidáció a felszín alatt új ellentétek csíráját rejti. A baranyai nagybirtok a 18. század egymást követő évtizedei alatt egyre jobban kiépülő majorsági gazdálkodásával előbb-utóbb itt is – ahol viszonylag sokáig tudott a parasztság földhöz jutni – hozzálátott az úrbéres földek megkötéséhez, a jobbágy által művelhetővé tett irtásföldek elrablásához, s mindennekfelett a majorsági gazdálkodás eredményesebbé tétele s a bevételek emelése érdekében a jobbágy-munka és a pénzjáradék fokozásához. Ennek következtében a 18. század végétől egyre romlott a baranyai parasztság helyzete. A nagybirtok nyomasztó fölényével nehezedett a területre. Az 1724-ben megszámlált 288 faluból a nagybirtokosok 273-at (94%) vallhattak magukénak, ebből 174 világi, 99 pedig egyházi nagybirtokos kezén volt. A következő százhusz év alatt a középbirtok is erősödött. Mégis a feudalizmus végén a nagybirtok a megye akkori 352 helységéből még 300-at (85%) tartott a kezében, emellett 43 középnyemesi, 9 kisnyemesi és kurialista falu is keletkezett.

A nagybirtok ezt a roppant hatalmat, mely tulajdonosait megfosztotta a hatósági kontroll biztosító szeleptől, gyakran nem tudta önmérséklettel használni. Egyrészt a hanyatló feudalizmus telhetetlensége, másrészt a gazdaságilag erősödő, látókörében fejtett és szabadság után törekvő városi polgárság egyre élesebbé tették az osztályharcot. Pécs város polgárainak évtizedes harca a püspökföldesúr ellen, az anyagilag érdekelt udvari szervek támogatásával végül is sikerre vezet. Pécs 1780-ban privilégiumlevelet kap s a szabad királyi városok sorába lép, bár az országgyűlési becikkelyezést sohasem éri el. Mohácsnak, a másik püspöki földesúri városnak bírája a vármegye börtönében tanulja meg, hogy nem lehet büntetlenül a feudális földesúri rend ellen fellépni. Siklós mezővárosban pedig, a Batthyányak dominiumában 1765-ben az úriszék még a megye által is soknak tartott úrbéri szolgáltatásokat vezetett be. A siklósi uradalom népe, az Ormánság parasztjai 1765-ben ez ellen Harkányban szervezkedtek. Mivel azonban a robot megtagadása az egész feudális kizsákmányolási rendszert létalapjában támadta, az uradalom nem késett katonai segítséget igénybevenni, hogy az

elégedetlenkedő jobbágyokat a robot, a kilenced és a dézsma megadására kényszerítse. 12 paraszt maradt holtan a siklósi vár alatt, s mint a szerző találóan megállapította: „A nagybirtok honvédő szerepe Baranyában is véget ért. Siklós várának falai már nem a földesurat és népét védték az ellenséggel szemben, hanem csak a földesurat saját népével szemben.” (69–70 l.)

*

Tanulságos országszerte figyelemmel kísérni, s az utolsó években ilyen irányú történeti kutatásunk jelentős eredményeket is mutatott fel, hogy a nagybirtok a 18. század második felében milyen szívós makacssággal és körmönfont találekonyssággal törekedett saját jövedelmeit emelni a jobbágykizsákmányolásának fokozásával. Ruzsás Lajos könyve is sokoldalúan bemutatja ezt a törekvést a baranyai nagybirtokokon.

A földesúri jövedelem 18. századi fokozásának egyik jelentősége volt a pénzjáradék állandó emelése. Erre jó alkalmat adott a földbirtok tartozékainak tekintett kisebb haszonvételi jogok „kimunkálása”. Ezek közül az italmérés (korcsmáltatás) hozta az uradalmaknak a legtöbb jövedelmet. A földesurak ugyan osztottak e jogok élvezetében a faluközösséggel, az utóbbi részesedését azonban mind szűkebb térre szorították. Hasonló mohósággal vonták magukhoz a pálinkafőzést, a mézsárszéktartást és a malomjogot is. Tilossá tették az erdőket, a fakitermelésért (faizás), a disznók makkoltatásáért ellenszolgáltatást követeltek. Földesúri monopóliummá alakították a vadászat és halászat jogát. S ez mind nem volt elég. A 18. század során a jobbágy személyes függőségét szűkebbre vonták – ahol lehetett – megszüntették a régebbi szerződéses állapotot, emelték a terheket.

Ennek ellenére a jobbágyok munkája fél-évszázad alatt óriási erőfeszítéssel termővé varázsolta Baranya elvadult területeit, a bozótokat irtotta, a mocsarakat szárította s a 150 év alatt pusztasággá és vadonná durvult vidék nagy részéből kultúrtáját alakította.

*

Az úrbérrendezés hatása Baranyában is összefüggésbe kerül a piac megjelenésével. Ott, ahol a piaci lehetőségek emelkedtek, a jobbágyság gazdálkodásában is fejlődés tapasztalható. Különösen a megye keleti részén, a Dunához, tehát a víziúthoz közelebb eső területeken figyelhető meg a jobbágyság gazdálkodásának fejlődése: az istállózásos állattenyésztés, az előbb kerti takarmánynövények szántóföldi termesztése és fokozott trágyahozam felhasználása a szántóföldi termelésnél. Különösen nagy fejlődés figyelhető meg a szőlőtermesztésben a megye keleti felében. A Villány-Siklói borvidék szőlőművelése ekkor vesz nagyobb lendületet s a baranyai bortermelőknél az országos piacba való bekapcsolódása egyben a szőlőművelés tökéletesítését is maga után vonta.

*

Figyelemreméltóak a szerző vizsgálódásai a baranyai jobbágyság gazdasági helyzete változásának okairól, s ezek a kutatások jelentős szociológiai eredményekhez is vezetnek. A baranyai német jobbágyságnál a naturalgazdálkodásról az áru gazdálkodásra való átmenetet elősegítették az előnyösebb természeti adottságok, a földesúri támogatás és a kedvező piaci helyzet. Ehhez járult, hogy családi szervezetük örökösödési rendje is már eleve alkalmas volt az árutermelésre. Az elsőszülött örökölte a jobbágytelket; a zsellérsorba jutó testvérek vagy bérletet szereztek, vagy más falvakban telepedtek le, vagy az iparban kerestek boldogulást. A baranyai németeknek e négyszeresen előnyös helyzetéből alakult ki gazdasági fölénye és terjeszkedése. A magyar jobbágyság ugyanakkor nem élvezte ilyen mértékben a földesurak támogatását, sőt a majorsági gazdálkodásukat fejlesztő nagybirtokok megnehezítették helyzetüket. Nehéz helyzetükből a magyarságok kényszerű fenntartásával, majd

népességük korlátozásával igyekeztek kijutni. Innen, a feudalizmus idejéből ismerhetők meg – Ruzsás Lajos kutatásai alapján – a baranyai egyke gyökerei.

1848 új helyzetet teremtett a baranyai parasztságnak. A nép át akarta venni az általa művelt földeket, megszabadulni a szőlődezmától, elégtételt kapni a földesúri földrablásokért. A siklósiak a parasztság ügyének legkövetkezetesebb szószólóját, Táncsics Mihályt választották képviselőjüknek, az ő harcos magatartásuknak is köszönhető, hogy 1848 szeptemberében az országgyűlés eltörölte a szőlődezmát. Emellett a baranyai parasztság hűségesen kitartott a szabadságharcban; 1848 októberében ott harcoltak Eszéken, Turonynál pedig kaszával és vasvillával tanúskodtak hazaszeretetükről.

*

A ma embere számára sok tanulsággal szolgál Ruzsás Lajos könyve. Agrárfejlődésünk gyökerei visszanyúlnak a feudális kor utolsó századaiba, az egyes vidékek fejlesztésénél e tanulságok figyelembe vétele sok haszonnal járhat. A megye keleti részén a mezőgazdálkodás viszonylagos fejlettsége, a szőlőművelés adottságai és hagyományai, a Hegyhát kedvezőtlenebb viszonyai mellett kialakult háziipar tapasztalatai, a legelhagyatottabb Nyugat-Baranya és az Ormánság társadalmi viszonyainak s a gazdasági élettel való összefüggésüknek feltárása számos iránymutatást nyújtanak. Baranya népe a megye mindhárom táján arra törekedett, hogy teljesen birtokba vehesse határait. Törekvése csak a felszabadulás után, a földreformmal valósult meg. Hogy e szabadsággal megnyílt lehetőségekkel okosan élhessen, számos tanulságot kap a múlt ismeretéből, melyeket Ruzsás Lajos feltár nagy levéltári apparátusra épült könyvében.

CSIZMADIA ANDOR